

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
SOCIĀLO ZINĀTŅU FAKULTĀTE
HUMANITĀRO UN SOCIĀLO ZINĀTŅU INSTITŪTS

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
SOCIĀLO ZINĀTŅU FAKULTĀTES
STARPTAUTISKO ZINĀTNISKO KONFERENČU
RAKSTU KRĀJUMS

Starptautiskās zinātniskās konferences
“*Sociālās zinātnes reģionālajai attīstībai 2015*”
materiāli
(2015. gada 16.–17. oktobris)

IV DAĻA. PSIHOLOĢIJAS AKTUALITĀTES

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL
SCIENTIFIC CONFERENCES OF
FACULTY OF SOCIAL SCIENCES OF
DAUGAVPILS UNIVERSITY

The materials of the International Scientific Conference
“*Social Sciences for Regional Development 2015*”
(16th–17th October, 2015)

PART IV. ISSUES OF PSYCHOLOGY

~ DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKAIS APGĀDS “SAULE” ~

2016

Apstiprināts DU Humanitāro un sociālo zinātņu institūta Zinātniskās padomes sēdē 2016. gada 15. novembrī, protokols Nr. 11.

Meņšikovs V. (zin. red.) *Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes starptautisko zinātnisko konferenču rakstu krājums. Starptautiskās zinātniskās konferences "Sociālās zinātnes reģionālajai attīstībai 2015" materiāli. IV daļa. Psiholoģijas aktualitātes*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule", 2016. 106 lpp.

Rakstu krājuma redakcijas kolēģija:

Prof., Dr. sc. soc. **V. Meņšikovs** (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskais redaktors
Vadošā pētniece, Dr. oec. **O. Lavriņenko** (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietniece (ekonomika)
Doc., Dr. paed. **I. Ostrovska** (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietniece (socioloģija)
Prof., Dr. iur. **J. Teivāns-Treinovskis** (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietnieks (tiesību zinātne)
Prof., Dr. hab. paed., Dr. hab. psych. **A. Vorobjovs** (Daugavpils Universitāte, Latvija) – zinātniskā redaktora vietnieks (sociālā psiholoģija)
Prof., Dr. hab. oec. **V. Kosiedovskis** (Nikolaja Kopernika Universitāte Toruņā, Polija)
Prof., Dr. hab. sc. soc. **A. Matulionis** (Lietuvas Sociālo pētījumu centrs, Lietuva)
Asoc. prof., Dr. iur. **J. Neimanis** (Latvijas Universitāte, Latvija)
Pētniece, Dr. psych. **M. Ņesterova** (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Dr. iur. **M. Potapovs** (Novosibirskas Valsts tehniskā universitāte, Krievija)
Pētniece, Dr. oec. **O. Ruža** (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Prof., Dr. sc. soc. **M.J. Šoutena** (Koviljas Universitāte, Portugāle)
Prof., Dr. oec. **J. Vankeviča** (Vitebskas Valsts Tehnoloģiskā universitāte, Baltkrievija)
Prof., Dr. iur. **V. Zahars** (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Recenzenti:

Prof., Dr. psych. **D. Beresnevičiene** (Viļņas Universitātes Biznesa skola, Lietuva)
Asoc. prof., Dr. psych. **A. Ruža** (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Pētniece, Dr. psych. **M. Ņesterova** (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Rakstu krājumā iekļauti Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes un Humanitāro un sociālo zinātņu institūta starptautiskās zinātniskās konferences (2015. gada 16.–17. oktobris) materiāli: augstskolas zinātnieku, doktorantu, kā arī citu Latvijas un ārzemju sadarbības augstskolu zinātnieku raksti psiholoģijas nozarē.

Par rakstos atspoguļotajiem faktiem, viedokļiem un terminoloģiju atbild rakstu autori.

Ir iekļauts datu bāzē: / Included in the database: / Включён в базу данных:

Electronic Journals Library of University of Regensburg.

ISSN 2255-8853

ISBN 978-9984-14-782-6

© Daugavpils Universitāte, 2016

SATURS

R. Kursīte-Nīmante (Latvija)	
Stratēģiskas vadības teorijas lēmumu pieņemšanas process policijas darbā	5
E. Līpe (Latvija)	
Teroristu psiholoģiskie aspekti un raksturojums	13
E. Līpe, M. Ņesterova (Latvija)	
Policijas darbinieku attieksmes pētījumi pret izvarošanas upuriem	23
K. Ostapenko (Latvija)	
A Study of Correlation between the Ethnic Identity and Acculturation Strategies of the Russians in Latvia Across Three Generations	47
I. Račko, A. Ruža (Latvija)	
Ētiskā orientācija Latvijas ekonomistu vidū multidimensionālās ētikas skalas ietvaros	61
J. Sivoronova, A. Vorobjovs (Latvija)	
Studentu epistemoloģiskā attieksme pret zināšanu avotiem	76
В. Никифоров, К. Остапенко (Латвия)	
Объект и предмет психологического исследования	93
Ziņas par autoriem	102

STRATĒGISKAS VADĪBAS TEORIJAS LĒMUMU PIEŅEMŠANAS PROCESS POLICIJAS DARBĀ

Polijas kā organizācijas iekšējā kultūra lielā mērā nosaka tās kopējo darba efektivitāti un veido sabiedrības ticību taisnīgai tiesai. “Organizācijas vērtību un kultūru nav grūti realizēt”. Šādu apgalvojumu ASV Tieslietu departamenta Sabiedrības attiecību serviss (2003) pauž “Uz sabiedrību vērstas” policijas principu ieviešanai un realizēšanai: policijas izpildvara vispirms izskaidro uz kādām vērtībām tiek balstīta viņu darbība. Tad izpildvarai vajadzētu uzdot katram nodaļas, iecirkņa darbiniekam uzskaitīt viņaprāt piecas svarīgākās vērtības darba vietā. To pielietojuma sasniegtie rezultāti sniedz iespēju veidot policijas kopējo kvalitatīvo darbības sistēmu, kas pamatota uz pašu darbinieku izveidoto vērtību kopumu. Tāpēc būtiska loma, lai to nodrošinātu, ir policijas, tās nodaļu, iecirkņu priekšniekiem un viņu prasmēm šīs vērtības šārnīrveidā ieviest visā organizācijā ilgtermiņā.

Tāpēc šī raksta mērķis ir apzināt policijas darbinieku vispārējo lēmumu pieņemšanas teorētiskos aspektus stratēģiskās vadības teorijas skatījumā.

Atslēgas vārdi: policija, organizācija, lēmumu pieņemšana, stratēģiskās vadības teorija, vadības psiholoģija.

Ewijk (2012) norāda, ka policija ir viena no vismazāk izprotamām iestādēm mūsdienu pārvaldes institūcijām. Ar policiju kā institūciju saistītās problēmas augstākā līmeņa policijas vadītājiem prasa ne tikai tiesas līderības prasmes, lai saglabātu darbinieku morāli un disciplīnu, bet arī stratēģiskās vadības iemaņas, lai uzsāktu un veiktu ilgtermiņa izmaiņas, iestādes attīstību ar mērķi saglabāt organizācijas eksistenci pastāvīgi mainīgajās sabiedrības vēlmēs.

Tiesibaizsardzības iestādes ir atbildīgas par normatīvo aktu pielietojuma efektivitāti attiecībā pret sabiedrību un laba, efektīva policija kā organizācija ietver vērtības, uz kurām tās balsta savu darbību. Pamatojoties uz Latvijas Republikas likums “Par policiju” 1. pantu “Policija ir apbruņota militarizēta valsts vai pašvaldības institūcija, kuras pienākums ir aizsargāt personu dzīvību, veselību, tiesības un brīvības, īpašumu, sabiedrības un valsts intereses no noziedzīgiem un citiem prettiesiskiem apdraudējumiem.” Sekojoši Latvijas Republikas Valsts policijā organizācijas struktūru un darba organizāciju nosaka Valsts policijas reglaments Nr. 2. Šī reglamenta 3. punkts paredz vienotu hierarhisku sistēmu, kur

viena amatpersona ir padota citai amatpersonai un saskaņā ar 2004. gada 3. jūnija Izglītības un zinātnes ministrijas rīkojumu Nr. 336 Par profesijas standartu, Vecākā komandējošā (vecāko virsnieku) sastāva policista viens no pamatpienākumiem ir piedalīties Valsts policijas attīstības stratēģijas veidošanā, plānot, organizēt un vadīt policijas iestādes, dienesta vai struktūrvienības darbību, tādejādi pilnība iekļaujoties stratēģiskās vadības teorijas pamatidejā – uzsvērt vadītāja lomu organizācijā, nevis organizācijas lomu vadītāja darbībā (Beatty un Quinn, 2002; Boal un Hooijberg, 2000). Šī teorija nosaka, ka stratēģisko virzienu svarīgākā loma ir tās līderim (Hagen et al. 1998; Hitt et al. 1998).

Salīdzinājumā ar funkcionālo vadību, stratēģiskā vadība ir vairāk vērsta uz paredzēšanu un uzsāktajām ilgtermiņa izmaiņām (Beatty, Quinn 2002; Guillot 2005), un stratēģiskās vadības līderiem ir jāsaskaras ar pārejošu un virtuālu darbības vidi (Ayoko, Härtel 2006; Boal, Hooijberg 2000; Brown, Posner 2001; McCallum, O'Connell 2009; Self, Schraeder 2009). Šīs teorijas pamatvirzieni ir cieši saistīti ar 2016. gada Latvijas Republikas Valsts policijas attīstības koncepciju. Tur norādīts, ka tā ir izstrādāta, lai “noteiktu Valsts policijas turpmākās attīstības ilgtermiņa stratēģiskus pamatvirzienus un to ietvaros vidēja termiņa attīstības apakšvirzienus un būtiskākos uzdevumus” un “Uz sabiedrību vērsta policijas darba” pieejas ieviešanai ir nepieciešama Valsts policijas strukturālās organizācijas izmaiņas. Sekojoši tiek norādīts uz stratēģiskās vadības stila principu ieviešanu Valsts policijā pēc būtības.

Līderības pētnieki stratēģisko vadību definē kā sarežģītu procesu, kas sevī iekļauj domāšanas, rīcības un ietekmes prasmes veidojot organizācijas ilgtermiņa labklājību (Beatty, Quinn 2002). Tādejādi stratēģiskās līderības teorijas vairāk attiecas uz vadību “par” nekā “iekšā” organizācijā (Boal, Hooijberg 2000). Lai gan ir grūti noteikt visu jomu stratēģisko vadību (Guillot 2005; Hitt, Ireland 2002; Marques 2010), kas to identificē, tomēr var atrast kopīgus elementus dažādām definīcijām. Sekojoši “ilgtermiņa redzējums” un “stratēģiskās izmaiņas” veido kompromisa koncepcijas būtību (Covin, Slevin 2002; Hagen et al. 1998; Ireland, Hitt 1999; McCallum, O'Connell 2009). Šāda stratēģija ir iestrādāta Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā un Kriminālprocesa likumā un paredz likumpārkāpumu veicinošo apstākļu un cēloņu noskaidrošanu un lēmumu pieņemšanu to novēršanai. Sekojoši tas iet “roku rokā” ar Uz sabiedrību vērsta policijas darba pamatprincipu par preventīvajiem pasākumiem noziedzības apkarošanai un vērsts uz ilgtermiņa stratēģisku lēmumu pieņemšanu.

Stumpf un Mullen (1991), balstoties uz saviem novērojumiem vairākiem tūkstošiem augstākajiem vadītājiem biznesā, izvirzīja četrus visbiežāk sastopamos elementus, kuri ir saistīti ar efektīvu stratēģisko vadību: (1) attīstītas iemaņas domāšanā un rīkojas stratēģiski, (2) izpratne par nelineāriem un ilglaicīgiem stratēģiskās vadīšanas procesiem, (3) pastāvīgi un regulāri izvirza nelielu skaitu svarīgākos konceptus un (4) apzinās un pielieto savu personīgo stilu un tā ietekmi uz padotajiem. Pamatojoties uz šiem elementiem šī vadības stila līderim ir jābūt apveltītam ar spēju redzēt organizācijas attīstību vai degradāciju ilgtermiņā un ir jāprot pieņemt lēmumus, kuri šodienas skatījuma spēs veidot organizācijā pieņemto vērtībsistēmas ilgstošu attīstību. Šo aspektu iekļauj arī Procesuālā taisnīguma teorijas pillāri: lēmuma pieņemšanas taisnīgums (viedokļa paušana, neitralitāte) un attieskmes godīgumu savstarpējās attiecībās (uzticēšanās, cieņa) (Blader, Tyler 2003). Policijas vadības līderības stratēģiskā pieeja lēmumu pieņemšanā ir attiecināma uz iekšējo (organizācija) un ārējo (sabiedrība) pēctecības aspektiem, kas savukārt ietekmē policijas dabinieku darba kvalitāti, emocionālo labklājību un vispārējo cilvēku vajadzību pēc pašrealizācijas – būt uzklaustam, redzētam un pieņemtam. Sekojoši ir svarīgi ne tikai kādi lēmumi tiek pieņemti, bet arī process kā tas tiek darīts.

Šādu principi vadīta organizācija veido efektīvu stratēģisko vadību, kurā iekļaujas seši kritiskie komponenti (Hitt et al. 1998): determinēt stratēģiskos virzienus, izmantot un saglabāt pamatkomponentes, attīstīt cilvēku kapacitāti, uzturēt efektīvu korporatīvo kultūru, uzsvērt ētisko vērtību praksi un izveidot stratēģisku vadību. Tomēr, kā norāda Lewis un Jacobs (1992), personas, kurām nav pietiekamu līderības prasmi, var nesasnēgt savas organizācijas stratēģiskās virsotnes. Līdera pieņemtie lēmumi var sagraut paša uzstādītos organizācijas sasniedzamos mērķus un uzdevumus. Objektīvi lēmumi tiek pieņemti, pamatojoties uz faktiskiem pierādījumiem nevis personīgo viedokli, spekulācijām vai subjektīviem minējumiem. Tādejādi pieņemtie lēmumi, kuru pamatprincips ir godīgs, atklāts, pamatots un standartizēts – vienots lēmuma pieņemšanas process attiecīgā policijas struktūrvienībā vai visa policijā, izskauž neobjektivitātes un netaisnīguma sajūtu policijas darbiniekiem. Jo lai gan vadītāji nespēj kontrolēt stratēģisko vidi, kurā organizācija darbojas, viņi var ietekmēt tās interpretāciju attiecīgajā organizācijā un līdz ar to lemt par stratēģisko jautājumu pieņemšanu un plānot organizatorisko darbību (Fairhurst 2005). Piemēram, Tyler un Lind (1992) norāda, ka pie iestādes uzticamības, neitrālas procedūras un cieņpilnas attieksmes faktoriem

sabiedrība neapšaubā pieņemto lēmumu taisnīgumu. Sekojoši, ja institūcijā darbinieki jūtas ievēroti viņi izpratīs organizācijas lēmumu pieņemšanas procedūru un akceptēs pieņemto lēmumu (Tyler, Callahan, Frost 2007).

Latvijas Republikas Valsts policijas reglamenta 15. un 17. punkti nosaka, ka struktūrvienību vadītājiem ir jāplāno, jāvada, jāorganizē, jākontrolē un jānodrošina attiecīgo uzdevumu izpildi. Kā arī ir jāpieņem lēmumus un sniedz priekšlikumus attiecībā pret pakļautajām amatpersonām. Latvijas Valsts policijas 2016. gada attīstības koncepcijā noteikto uzdevumu un problēmjautājumu risinājumu vieni no ieviešanas stratēģiskajiem mērķiem ir “– ieviest un pilnveidot racionālāku un mērķorientētāku darbības pieeju un darba organizāciju Valsts policijas kompetencē esošo noziedzības izpausmju apkarošanā, attīstot jaunas noziedzības apkarošanas organizācijas metodes un atbilstoši reaģējot uz aktuālākajām pārmaiņām noziedzīgo darbību izpausmju attīstībā; – attīstīt uz zināšanām balstītu Valsts policijas personāla plānošanas un vadības praksi, panākot katra policijas darbinieka personīgu iesaisti un motivētību iestādes un struktūrvienības kopējo darbības mērķu sasniegšanā un jo īpaši struktūrvienību vidējā līmeņa vadītāju profesionālu iesaisti kompetentā personāla pārvaldībā”. Tādejādi jau normatīvajos dokumentos tiek noteikts, ka visiem policijas darbiniekiem ir jāpiemīt stratēģiskajai domāšanai un spējai veidot organizācijas – policijas – darbu ilgtermiņā.

Kā norēķoja Böttger un Barsoux (2009), pāreja no funkcionālās vadošās lomas uz stratēģisko ir viens no visgrūtākajiem uzdevumiem vadītāja karjerā. Tas ir saistīts ar to, ka kritiskie uzdevumi “top” līderiem stratēģiskajā virsotnē ir kvalitatīvi atšķirīgi un savstarpēji ļoti sarežģīti. Līderis, kuram ir harizmātiskas attiecības ar padotajiem, viņu vērtības preferences un gaidas, cerības iekļaus kolektīvajās interesēs un sekojoši līderim būs vieglāk īstenot stratēģiskus lēmumus (Cannella, Monro 1997; Šamir et al. 1993). Atšķirībā no funkcionālajiem līderiem, kuri ir organizatoriski un funkcionāli orientēti, stratēģiskie līderi darbojas starp organizāciju un ārējo vidi-sabiedrību (Hambrick un Finkelstein 1987; Phillips, Hunt 1992). Stoļarenko (2003) norāda: “jo augstāks ieņemtais amats, jo pastāv tendence lielāku uzmanību pievērst organizācijas ārpolitikas jautājumiem, kā rezultātā, šī amatpersona organizācijā attiecīgi ieņem “galva” valstī neviss “galva” organizācijā pozīciju”. Tā rezultātā policistiem ir tieksme kļūt ciniskiem, atsvešinātiem, neapmierinātiem un nelaimīgiem cilvēkiem, jo ir vērojams, ka no policijas vadītāja tiek prasīts, lai sasniegtu mērķus, kuri tiek uzskatīti par pretrunīgiem un nesasniedzamiem. Sekojoši pie-

ņemtie lēmumi un dotie rīkojumi pazaudē Procesuālā taisnīguma teorijas caurspīdīguma un viedokļa paušanas principus, kā rezultātā ne tikai policijas darbiniekiem, bet arī sabiedrībai nav iespēja izsekot pieņemtā lēmuma attīstības gaitai un izprast šī lēmuma saturisko jēgu un tā mērķ-tiecīgumu jeb stratēģisko virzību, sasniedzamo rezultātu.

Tāpēc autore piekrīt Meaklim un Sims (2011) norādījam viedoklim, ka policijas vadītājiem problēmu risināšana ietver kompromisus, un ka vadītājiem pastāvīgi nepieciešams vairākkārtēji pārbaudīt vai izdarītā izvēle ir saskaņā ar personīgo un kolektīvo organizācijas morāles un ētikas nostājām, nostiprinot priekšstatu, ka vadītājiem ir nepieciešama spēcīga ētiskā un morālā stāja. Pearson-Goff un Herrington (2013) veiktajā pētījumā tika konstatēts, ka labam policijas struktūrvienību vadītājam ir jāpieņem 7 prasmēm un iemaņām, tajā skaitā:

- Kritisks un radošs domātājs: Domāšanas spējas un jo īpaši kritiski, stratēģiskā un radošās domāšanas spējas, tika uzskatītas par galvenajiem atribūtiem veiksmīgiem līderiem. Šī prasme ir iekļauta arī Latvijas Valsts policijas reglamenta 15. un 17. punktus.
- Lēmumu pieņēmējs: vērsts uz spēju prast pieņemt lēmumus, nevis šo lēmumu saturu. Jo īpaši to lēmumu pieņemšana, kas virzīti kāda mērķa sasniegšanai un ir nepieciešams pastāvīgi to aktualizēt. Šī prasme ir iekļauta arī Latvijas Valsts policijas reglamenta 15.2.; 15.7 punktus.
- Problēmu risināšana: pieņemot, ka lēmumus pieņem indivīds ir mērķ-tiecīgs atrisināt problēmas. Šī prasme ir saskaņā ar Uz sabiedrības vērsta policijas darba pamatprincipiem un Latvijas Valsts policijas 2016. gada attīstības koncepciju.

Sekojoši policijas darbs prasa vadības pieeju kas atšķiras no citām organizācijām un spēj realizēt “vadības un kontroles” principu. Pastāvošā problēma ir efektīvas vadības izveidē – izrauties no pastāvošajiem līderības modeļiem, kas bieži vien neļauj būt efektīviem līderiem. Jo pētījumi norāda, ka “top” līderiem lielākais izaicinājums ir paredzēt un ierosināt izmaiņas, kas tiek uzskatīta kā “hiper-vētra” darba vidē (Ayoko, Härtel 2006; Brown, Posner 2001; Self, Schraeder 2009).

Līdz ar to var secināt, ka policijas struktūrvienību vadītājam efektīva rezultāta sasniegšanai ir nepieciešams pieticīgums, līdzjūtība, empātija un pozitīva domāšana. Šis apgalvojums ir saskaņā ar daudzām pašreizējām vadības teorijām, ieskaitot transformācijas/harizmātisks vadības stilu, autentisko līderības un padoto teorijām, kuras uzsver interaktīvo saistību starp līderiem un padotajiem (Bennis, Nanus 1997; Gardner et al. 2005; McCallum, O’Connell 2009).

Policijas priekšniekam ir jānodrošina pēc būtības departamenta vērtību jeb koncepcijas skaidrs formulējums visā organizācijā. Lai to paveiktu, ir jāpastāv sistēmai, kura veicinātu efektīvu komunikāciju par šīm vērtībām. To ir iespējams realizēt atzīstot un izmantojot organizācijas neformālu struktūru. Tas ir svarīgi, jo, paralēli formālajai struktūrai, vērtības tiek nosūtītas izmantojot neformālos procesus – mīti, leģendas, metaforas un galvenais indivīds – policijas darbinieks. Policijas vadībā visbūtiskākie elementi ir morāle, ētika un vērtības. Un tās pamata darbības nav vērstas uz cīņu ar sekām, bet ar tās cēloņiem un veidot analītiski stratēģisku preventīvu darbu, ņemot vērā pieņemto lēmumu pēctecību.

Bibliogrāfija

- Ayoko, O.B., Hartel, C.E.J. (2006). Cultural diversity and leadership: a conceptual model of leader intervention in conflict events in culturally heterogeneous groups. *Cross Cultural Management*, 13(4), 345–360.
- Beatty, K., Quinn, L. (2002). Strategic command: taking the long view for organizational success, *LIA*, Vol. 22, No. 2, May/June, pp. 3–7.
- Bennis, W. G., Nanus, B. (1997). *Leaders: Strategies for Taking Charge*. New York, NJ: Harper Collins.
- Blader, S. L., Tyler, T. R. (2003). A four component model of procedural justice: Defining the meaning of a “fair” process. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 747–758.
- Boal, K. B., Hooijberg, R. (2000). Strategic Leadership Research: Moving On, *The Leadership Quarterly*, Vol. 11, No. 4, Winter 2000, pp. 515–549.
- Bottger P.C., Barsoux J.L. (2009). “What new general managers must learn and forget in order to succeed”, *Strategy & Leadership*, Vol. 37 Iss: 6, pp. 25–32.
- Brown, L., Posner, B. (2001) Exploring the relationship between learning and leadership. *The Leadership and Organizational Development Journal*, 22(6): 274–280.
- Cannella, A. Jr., Monroe, M. (1997). Contrasting perspectives on strategic leaders: toward a more realistic view of top managers. *Journal of Management*, 23, 213–238.
- Covin, J. G., Slevin, D. P. (2002). The Entrepreneurial Imperatives of Strategic Leadership, in M. A. Hitt, R. D. Ireland, S. M. Camp, D. L. Sexton (eds.) *Strategic entrepreneurship: creating a new mindset*, Oxford: Blackwell Publishing.
- Ewijk, A. (2012). Diversity within police forces in Europe: a case for comprehensive review. *Policing*, Vol. 6, No. 1, pp. 76–92.
- Fairhurst, G. T. (2005). Reframing the art of framing: problems and prospects for leadership. *Leadership*, Vol. 1 (2), 165–185.
- Gardner, W., Avolio, B., Luthans, F., Walumbwa, F., May, D. (2005). “Can you see the real me?” A self-based model of authentic leaders and follower development. *Leadership Quarterly*, Vol. 16, No. 3, pp. 343–372.

- Guillot, W.M. (2005). Strategic leadership: defining the challenge. *Air Power Journal*, Vol. 2, No. 1, Spring 2005 (Jan-Mar). pp 113–128.
- Hagen, A., Hassan, M., Amin, S. (1998). Critical strategic leadership components: an empirical investigation. *S.A.M. Advanced Management Journal*, Vol. 63, No. 3, pp. 39–44.
- Hambrick, D.C., Finkelstein, S. (1987). Managerial discretion: A bridge between polar views of organizational outcomes, In L. L. Cummings and B. Staw (eds.), *Research in Organizational Behavior*, 9: 369–406.
- Hitt, M., Ireland, R. (2002). The essence of strategic leadership: managing human and social capital. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, vol. 9, no. 1, pp. 3–14.
- Hitt, M.A., Keats, B.W., DeMarie, S.M. (1998). Navigating in the new competitive landscape: building strategic flexibility and competitive advantage in the 21st century, *Academy of Management Executive*, 12, 22–41.
- Ireland, R. D., Hitt, M. A. (1999). Achieving and maintaining strategic competitiveness in the 21st century: the role of strategic leadership. *Academy of Management Executive*, Vol. 13, No. 1, 43–57.
- Izglītības un zinātnes ministrijas 03.06.2004. rīkojums Nr. 336 “Profesijas standarts”.
- Latvijas Republikas Ministru kabinets. Rīkojums Nr. 248 “Par Valsts policijas attīstības koncepciju”, “Latvijas Vēstnesis”, 69 (5641), 11.04.2016. Stājas spēkā: 06.04.2016.
- Latvijas Republikas Iekšlietu ministrija, Valsts policija. Valsts policijas reglaments Nr. 2, parakstīts 2010. gada 8. janvārī. Nav publicēts.
- Lewis, P. and Jacobs, T. O. (1992) Individual difference in strategic leadership capacity: a constructive/development view. In R. Phillips and J. G. Hunt (eds.) *Strategic Leadership: A Multiorganisational-Level Perspective*. London: Quorum Books. Pp. 121–137.
- Likums “Par policiju” (Ziņotājs, 37, 24.09.1992.), stājas spēkā 04.06.1991.
- Marques, J. F. (2010). Awakened leaders: born or made? *Leadership and Organisation Development Journal*, Vo. 37, No. 44, 307–322.
- McCallum, S., O’Connell, D. (2009). Social capital and Leadership Development: Building stronger leadership through enhanced relational skills, *Leadership and Organisation Development Journal*, 2009, 30, 2, 152–166.
- Meaklim, T., Sims, J. (2011). Leading powerful partnerships – a new model of public sector leadership development. *The International Journal of Leadership in Public Services*, 7(1), 21–31.
- Pearson-Goff, M., Herrington, V. (2013). *Police Leaders and Leadership Development A Systematic Literature Review*. Australian Institut of Police Management.
- Phillips, R.L., Hunt, J.G. (1992). Strategic leadership: An introduction, in Phillips, R.L. & Hunt, J.G. (Eds), *Strategic Leadership: A Multiorganizational – level Perspective*. Westport, CT: Quorum.

- Principles of Good Policing: Avoiding Violence Between Police and Citizens. U.S. Department of Justice Community Relations Service, September, 2003.
- Self, D.R. and Schraeder, M. (2009). Enhancing the success of organizational change Matching readiness strategies with sources of resistance, *Leadership & Organization development journal*, vol. 30, no. 2, pp. 167–182.
- Shamir, B., House, R., Arthur, M. (1993). The motivation effects of charismatic leadership: a self concept based theory. *Organisational Science*, vol. 4, no. 4, pp. 577–594.
- Stumpf, S. A., Mullen, T. P. (1991). Strategic leadership: concepts, skills, style and process. *Journal of Management Development*, Vol. 10, No. 1, pp. 42–53.
- Tyler, T. R., Callahan, P.E., Frost, J. (2007). Armed and dangerous: Motivating rule adherence among agents of social control. *Law & Society Review* 41(2): 457–92.
- Tyler, T.R. and Lind, E.A. (1992). A Relational Model of Authority in Groups, in 25 Mark P. Zanna ed. *Advances in experimental social psychology* 115. U.S. Department of Justice Office of Community Oriented Policing Services (2012). *Community Policing Defined*, <http://ric-zai-inc.com/Publications/cops-p157-pub.pdf>
- Энциклопедия юридической психологии / Под ред. А.М. Столяренко. М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. 607 с.

Strategic Management Theory and Process of Decision-Making in Police Work

Summary

The internal culture of police as an organisation determines to a large extent its overall work efficiency and create public trust in fair trial. “Organizational values and culture is not difficult to realize.” Such a claim in the US Department of Justice, the Community Relations Service (2003) express “Community Policing” implementation and enforcement of police principles: firstly, police executive must explain on what values their action is based. Then the executive should ask each department, district inspector to list, in his opinion, five most important values in the workplace. The results achieved by their implementation provide the opportunity to build a police overall qualitative performance system based on employees’ own established set of values. Therefore, an important role to play in achieving these are the police, its departments, police station heads and their skills to implement these values hingedly throughout the organization in the long-term.

Therefore, the aim of this article is to identify theoretical aspects in general decision-making of the police officers in the perspective of strategic management theory.

Key words: police, organization, decision making, strategic management theory, management psychology.

TERORISTU PSIHOLOĢISKIE ASPEKTI UN RAKSTUROJUMS

Terorisms pasaulē ir skāris daudzas valstis, nozares un cilvēkus, tāpēc, lai tam spētu stāties pretī, ir jāsaprot tā psihosociālie faktori, kuri veicina šī fenomena izplatīšanos. Rakstā tiek apskatītas tādas terorisma fenomena skaidrojošās doktrīnas kā – “psiholoģiski-socioloģiskā” un “politiski-rationālā” doktrīna.

Savukārt teroristu sociāli psiholoģiskie faktori tiek analizēti gan vēsturiskā skatījumā, gan salīdzinājumā ar citu noziedznieku psiholoģiskajiem raksturojumiem, to kopīgās un atšķirīgās iezīmes. Atsevišķi tiek aplūkots teroristu – pašnāvnieku fenomens.

Atslēgas vārdi: teroristi, pašnāvību teroristi, noziedznieki.

Terorisma fenomena skaidrojošās doktrīnas

Psiholoģija kā zinātne par terorismu var sniegt atbildes uz šādiem jautājumiem: Vai teroristiem ir kopīgas psiholoģiskas iezīmes? Vai teroristiem ir psiholoģiskais profils/apraksts? Kāpēc cilvēki kļūst par teroristiem? Kādi cilvēki var kļūt par teroristiem un kādi nē? Kāpēc cilvēki iestājas teroristiskajās organizācijās un kādēļ no tām aiziet? Kad, kāpēc un kā notiek personiskais radikalizācijas process? (Post 1998; Raine 1993; Hubbard 1971).

Ir divas doktrīnas, kas skaidro moderno (mūsdienu) terorisma fenomenu – “psiholoģiski-socioloģiskā” un “politiski-rationālā” doktrīna. Abas doktrīnas apgalvo, ka terorisms tiecas sasniegt politiskus mērķus, iedvešot bailes un nemieru mērķiedzīvotājiem, bet katra skaidro citā aspektā.

“Politiski-rationālā” doktrīna apskata terorismu kā racionālas darbības metodi, kuras mērķis ir veicināt dažādas intereses un sasniegt konkrētus politiskos mērķus (Crenshaw 2000; Hoffman 1998; Sprinzak 1998).

Racionālās izvēles teorijas pētnieki apgalvo, ka teroristu rīcība izriet no apzināta, racionāla, aprēķināta lēmuma izvēlēties vienu konkrētu darbības veidu (Crenshaw 1992; Sandler et al. 1983; Sandler & Lapan 1988; Wilson 2000). Tomēr Racionālās izvēles teorija neizskaidro, kāpēc no simtiem tūkstošu indivīdu ar gandrīz identisku politisko nostāju tikai daži kļūst par teroristiem. Racionālās izvēles teorija, kas izriet no ekono-

mikas, mēģina izskaidrot to kā “spēli”, kas tiek spēlēta starp teroristiem un valdībām. Empīriskais atbalsts šai teorijai nāk no eksperimenta “Ieslodzīto dilemma” (von Neumann, Morgenstern 1947; Deutsch 1954; Rapoport, Chammah 1968).

Spēļu teorijas sešas mūsdienu priekšrocības ir (Sandler & Arce 2003): 1) uztver šādu mijiedarbību savstarpēji atkarīgo raksturu; 2) palīdz atklāt stratēģisko saistību, kad katra puse rīkojas saskaņā ar savu vislabāko minējumu par to, kā otra puse domā; 3) ietver katras puses draudu un solījumu ietekmi; 4) izmanto novērošanas priekšrocības – “spēlētāji” cenšas paaugstināt mērķus, uz kuriem attiecas ierobežojumi; 5) palīdz prognozēt darījumu un prasību iznākumu; 6) atzīst nenoteiktības-nepilnīgas informācijas ietekmi, par visu iepriekš minēto.

Psiholoģiski-socioloģiskā doktrīna, ko pārstāv zinātnieki Dr. Džerolds Posts (Post 1998) un Džons Horgans (Horgan 2005), uzsver fenomena psiholoģisko komponentu, apgalvojot, ka tūlītējs un galvenais terorisma mērķis ir iedvest bailes un nemieru, bet tā politiskie mērķi ir ilgtermiņa.

Psiholoģiski-socioloģiskā doktrīna atsaucas gan uz terorisma vēlamu iedarbību, gan tā cēloņiem, paļaujoties galvenokārt uz sociālo grupu dinamiku un atsevišķu teroristu psiholoģisko profilu.

Daži agrīnie terorisma psiholoģiskie skaidrojumi ir vērsti uz psihopatoloģiskām teroristu personībām, analizējot teroristus, pamatojoties uz īpašībām vai traucējumiem, kas saistīti ar vardarbīgu vai agresīvu uzvedību (De la Corte et al. 2007). Dažas no kopējām psiholoģiskajām īpašībām, kas ir attiecināmas uz iespējamiem teroristiem ir: paranoja, antisociāla un narcistiska personība (Millon 1981; Post 1987), empātijas trūkums pret cietušajiem, naidīgums pret vecākiem, dogmatiska vai ideoloģiska mentalitāte un vienkāršots vai utopisks pasaules uzskats (Victoroff 2005).

Teroristu psiholoģiskais raksturojums vēsturiskā aspektā

Teroristu psihosociālo raksturojumu 1970/1980-gados sniedza vairāki pētnieki. Amerikāņu psihiatrs Deivids Habards (Hubbard 1971) nosauca piecas lidmašīnu nolauptāju iezīmes: 1) vardarbīgs, bieži tēvs ir alkoholiķis; 2) ļoti reliģioza māte; 3) seksuāli kautrīgs, bikls un pasīvs; 4) aizsargājoša attieksme pret jaunāko māsu; 5) slikti sociālie sasniegumi.

Savukārt itāļi zinātnieki (Ferracuti, Bruno 1981) savā pētījumā teroristus raksturoja šādi: 1) divkosīga attieksme pret varu; 2) nepietiekamas

atklāsmes; 3) uzticība nosacījumiem; 4) emocionālā nodalīšanās no savas rīcības sekām; 5) neskaidras seksuālās lomas; 6) maģiska domāšana; 7) destruktivitāte; 8) zems izglītības līmenis; 9) vardarbīgu subkultūru normu ievērošana un ieroču fetiši.

Vācu zinātnieki (Jiger, Schmidtchen, Siillwold 1981) sniedza šādu raksturojumu: 25% no kreisajiem teroristiem bija zaudējuši vienu vai abus vecākus līdz 14 gadu vecumam; 33 % bija nopietni konflikti ar vecākiem un 33 % tika notiesāti nepilngadīgā vecumā. Šis pētījums apgalvoja, ka ir identificētas divu veidu personības iezīmes, kas kopīgas teroristiem: ekstraverti, stimulu meklējoši, atkarīgi vai naidīgi, aizdomīgi, aizsardzību meklējoši.

Agrīnās literatūras ietvaros ir apgalvojums/pienēmums – ka teroristi ir zināmā mērā psiholoģiski “anormāli”, ar personības traucējumiem, kas ļauj tos kvalificēt kā ārprātīgos vai psihopātus (Cooper 1978; Hacker 1976; Lasch 1979; Pearce 1977; Taylor 1988). Citi terorisma pētnieki ir nonākuši pie vispārēja secinājuma, ka nepastāv universāls terorista personības modelis. Lielākā daļa teroristu ne vienmēr ir “psihopāti” (Silke 1998), vai viņiem nav pazīmju, kas skaidri vai pastāvīgi norādītu, ka viņi ir garīgi slimi (Crenshaw 2000; Post 1998; Stahelski 2004).

Politiskās psiholoģijas eksperts Posts (Post 1998) apgalvo, ka pat tad, ja teroristi iekļautos “normu” spektrā, daudziem ir īpašas personības iezīmes, kas norāda uz nelielu psihopatoloģiju, piem., agresija, aktivitāte, sensāciju meklēšana, ir eksternālistu (KL) psiholoģiskais mehānisms un frakcionārisms. Tās ir personības ar narcistiskiem un robežstāvokļa personības traucējumiem.

Kopš 2001. gada 11. septembra traģiskajiem notikumiem, uzmanība ir pievērsta islāma fundamentālistu terorisma psiholoģijai. Posts ar kolēģiem (Post, Sprinzak & Denny 2003) veica daļēji strukturētas intervijas ar trīsdesmit pieciem ieslodzītajiem ekstrēmistiem no Tuvajiem Austrumiem. Lielākajai daļai bija vidusskolas izglītība; dažiem bija papildus izglītība.

Tomēr palestīniešu pašnāvnieku apakšgrupas locekļi bija 17 līdz 22 gadus veci, neizglītoti, bezdarbnieki, neprecējušies. Lielākā daļa nāca no cienījamām ģimenēm, kas atbalstīja viņu aktivitāti, 30% bija no reliģisko teroristu ģimenēm un 15% no sekulāro teroristu ģimenēm, kas paziņoja par savu radikālo iesaistīšanos.

Teroristisko grupējumu raksturojums

Posts (Post 1998) apgalvo, ka teroristus, motivē psiholoģiskā ietekme, kas izteikta retorikā, kas balstās uz “mūs pret viņiem” un “labais pret ļauno” dihotomijā. Dažādi pētnieki kā mainīgo lielumu ir minējuši grupu spiedienu, lai izskaidrotu vervēšanu, darbības metodes un iesaistīšanos terorismā (Merari 2004). Citi ir piedēvējuši teroristu organizācijām kulta modeli (Morgan 2001).

Posts uzsver, ka grupa ir kā sistēma, kurā tiek radīta piederības sajūta un tās biedru nozīme. Viņš apgalvo, grupā atbalstot vienojošu vidi, ideoloģijai ir būtiska nozīme. Kopīga ideoloģija attaisno grupas darbību un ātri kļūst par grupas morāles ceļvedi.

Strencs (Strentz 1988) sniedz šādu teroristu grupu dalībnieku iedalījumu: 1) teroristu grupu līderi pauž egocentrisku viedokli par realitāti, kas var paplašināties līdz paranojas līmenim; 2) aktīvistam-darītājam ir antisociāla vai psihopātiska personības struktūra; 3) ideālists patiesi nododas labākai pasaulei, ir gatavs atdot sevi visu un tāpēc tiek labprāt pieaicināts teroristu organizācijai, tās mērķu īstenošanai. Visās tipoloģijās teroristisko grupējumu dalībniekiem ir šādas kopīgas pazīmes: 1) ideoloģiski tendēts harizmātisks līderis; 2) liels skaits palīgu, kas atbalsta grupas mērķus un ideālus; 3) viens vai vairāki “netīrā darba” veicēji, kuri varētu to darīt aizraušanās, peļņas vai kādu personisko motīvu vadīti.

Kopīgais un atšķirīgais teroristiem un sērijveida slepkavām

Hakers (Hacker, 1976) iedalīja teroristus – “krustnešos, noziedzniekos un trakajos”. “Krustneši” ir visideoloģiskākie teroristi, saliedē grupas apņemšanos un plāno stratēģiskās operācijas pret grupas ienaidniekiem. “Noziedznieki” ir būtībā vardarbīgi cilvēki, kas meklē attaisnojumu, lai paustu savus antisociālos impulsus ar šķietami pieņemamu un cēlu iemeslu. Viņi ir vismazāk ideoloģiski nodevušies grupai un var viegli mainīt uzturēšanās vietas, jo ir lielāks vilinājums pēc jaunām un labākām iespējām īstenot savu agresīvo un sadistisko dabu. “Trakie” darbojas kāda garīga traucējuma ietekmē, kas var piesaistīt viņu uzticību grupai vai radīt nestabilu uzvedību un ietekmēt nozieguma izdarīšanu.

Līdzīgi Vilsons (Wilson 2007) izdalīja četrus sērijveida slepkavu tipus: 1) Hedonistiskais – slepkavam ir vēlme nogalināt; viņš izbauda satraukumu un tādēļ nogalina; 2) Varas/kontroles – slepkava gūst baudu no seksuāla uzbrukuma upuriem, jo upuri ir pilnīgi bezspēcīgi pret slepkavu,

un viņš var darīt visu, ko grib. Viņš izbauda kontroli, kas “viņam” ir pār bezpalīdzīgiem upuriem, kuriem nav līdzekļu, lai viņu apturētu; 3) Sapņotājs – slepkava dzird “balsis”, tas var ietvert arī vīzijas, un pierāda viņa uzvedības katalīzi, kas liek slepkavam nogalināt. Tiek uzskatīts, ka balsis nāk no dēmoniņiem vai dieva; 4) Misijas – slepkavam ir labprātīga misija iznīcināt noteiktu cilvēku grupu, piemēram, prostitūtas. Slepkavu neietekmē nekādi citi līdzekļi, viņš vienkārši cenšas iznīcināt kādu noteiktu identificētu sabiedrības grupu.

Analizējot atšķirīgo un kopīgo, var izdalīt vairākus aspektus:

Atšķirīgais:

- 1) Ja sērijveida slepkavas jūtas neaizsargāti pret cilvēkiem, teroristi jūtas neaizsargāti pret valdībām un to represīvajiem režīmiem. Tādēļ sērijveida slepkavas nogalina citus cilvēkus, bet teroristi nogalina savus apspiedējus.
- 2) Teroristu grupējumi aplāpē individuālismu, izmantojot metodes, lai vienādotu un saskaņotu uzvedību. Teroristi neuzrāda nopietnu psihopatoloģiju, kā tas ir ar sērijveida slepkavām. Daudzi sērijveida slepkavas ir psihopāti, bet teroristi nav.
- 3) Daudzās teroristu tipoloģiju kategorijās uzsvērts, ka viņu ideoloģija ir universāla, bet sērijveida slepkavas nogalina savās komforta zonās.
- 4) Teroristus nemotivē nonāvēšanas prieks un viņi vēlas nogalināt, bet viņus neveda “dzimumsakari”. Ir teroristi, kuri spīdzina un nogalina tāpēc, lai citi patiesi saprastu viņu vēstījumu, un ir jāpaveic lielāki iznīcināšanas pasākumi.
- 5) Atšķirība – piedzīvota vardarbība bērnībā, kura gandrīz vienmēr ir bijusi sērijveida slepkavām, bet teroristiem retāk.
- 6) Teroristi distancējas no saviem pretiniekiem ar egoistisku uzskatu, ka “man ir taisnība”, bet “tev nav taisnība”. Šis uzskats ļauj viņiem izdarīt vardarbīgus uzbrukumus un vairākas slepkavības, bez nožēlas sajūtas. Izvirzot viedokli, ka teroristi ir tikai nenormāli (Smith 2012).

Kopīgais:

- 1) Taktika starp noziedzīgiem nodarījumiem un terora aktiem.
- 2) Līdzīgais rodas degradējošo aktu laikā. Gan sērijveida slepkavas, gan teroristi aizsedz savas vai upuru sejas.
- 3) Kā dominējošu ieroci pret saviem upuriem izmanto izvarošanu. Teroristi, piemēram, islāma fundamentālisti, sagroza Svētos Rakstus un interpretē tos nepareizi, ieskaitot Korāna daļas.

- 4) Harizma. Būtiska ir spēcīga un harizmātiska līdera īpašība – spēja ietekmēt citus, un augsta personiskās atbildības sajūta, piemēram, Osama Bin Ladens.
- 5) Atsevišķas laipnības izpausmes, šķietami parādās gan sērijveida slepkavām, gan teroristiem.
- 6) Ģimenes stāvoklis.
- 7) Psiholoģiskā motivācija teroristu uzvedībā var rasties no neapmierinātības ar savu dzīvi un “nepieciešamības” atriebties par apstākļu iespējamo cēloni.

Tas, kopā ar karojošas motivācijas projekciju pret citiem, rada bīstamu uzskatu “mēs pret viņiem”. Šī uzskata izveide dehumanizē viņu pretinieku un ļauj izdarīt uzbrukumus bez nožēlas (Smith 2012).

Parasti noziedznieki ir ar zemu verbālo IQ, impulsivitāti, vāju plānošanu un zemu paškontroli, izmantotāji starppersonu attiecībās un bieži tie alkohola un narkotiku lietotāji, savukārt politiskie noziedznieki – bez nopietniem garīgiem traucējumiem vai atkarībām, nav agrīnās attīstības antisociālā modeļa, kopumā labāk izglītoti un spēj pieņemt kooperatīvus un sadarbības lēmumus, spēj organizēt un darboties (Smith 2012).

Pašnāvību terorisms

Pašnāvnieku uzbrukumi pirmo reizi tika novēroti starp jūdu Zēlotiem 1. gadsimtā, starp musulmaņiem Hashishin 11. gadsimtā, un starp aziātiem 18. gadsimtā (Schweitzer 2001).

Mūsdienu pašnāvnieki ir unikāli, salīdzinot ar pagātnes pašnāvniekiem. Individīds šodien labprāt iet uz izvēlēto mērķi, zinot un apzinoties, ka nāve ir nenovēršama.

Teroristu organizācija izmanto pašnāvniekus trīs iemeslu dēļ: 1) lai sasniegtu mērķus un uzdevumus; 2) uzskatāmam uzbrukumam, piem., tādām, kas piesaista ļoti lielu plašsaziņas līdzekļu uzmanību, radot bailes mērķa grupai un iegūstot augstāko iespējamo skatītāju auditorijas reakcijas līmeni; 3) izmanto kā vervēšanas metodi, lai piesaistītu jaunus pašnāvniekus, kuri atbalsta mērķi.

Pašnāvnieku uzbrukumus nevar uzskatīt par psihiski slimo grupām vai psihiski nenosvērtām personām, kas meklē atriebību izmisuma dēļ. Šos uzbrukumus bieži izplāno labi izglītoti indivīdi. Mērķi ir iepriekš noteikti, tādēļ sagatavošanos un uzbrukuma detaļas var uzmanīgi izplānot.

Pašnāvnieku uzbrukumi ir vienkārši un lēti, tiem nav nepieciešami ne evakuācijas ceļi, ne glābšanas operācijas. Nav jābaidās, ka nopratināmie teroristi nodos svarīgu informāciju.

Nesavtīga jeb altruistiska pašnāvība rodas, ja indivīds ir pārāk cieši integrēts kolektīvā. Viņi ir gandrīz pilnībā saplūduši ar grupu un atmetuši savu individualitāti idejas dēļ, viņi ir kļuvuši par kalpotājiem (Durkheim 1951). Darkhaims arī apgalvo, ka nesavtīga pašnāvība faktiski var rasties no cerībām un pārliecības par skaistu dzīvi pēc nāves.

Nepietiekama individualizācija, kas novērojama teroristiem pašnāvniekiem, var radīt indivīdam pienākuma izjūtu, ka viņu izdarītā pašnāvība ir veltīta kopējai organizācijas uzlabošanai (Ritzer 1992).

Visneattīstītākā Darkhaima pašnāvību tipoloģijas kategorija – fatālistiskā pašnāvība, rodas no pārmērīgiem noteikumiem. Šāda veida pašnāvību var raksturot situācijas, kas izriet no nepārtrauktas politiskās un ekonomiskās apspiešanas (Johnson 1979; Taylor 1982). Sevis upurēšana, lai pārtrauktu ģimenes ekonomisko apspiešanu, kopā ar apsolījumu kļūt par mocekli, ir līdzeklis, lai palīdzētu ģimenei, teroristu organizācijai un apspiestajam indivīdam.

Daudzi cilvēki, kuri ir savervēti un apmācīti pašnāvnieku uzbrukumiem, ir labi izglītoti, šie indivīdi parasti ļoti cieši integrējas teroristu organizācijā. Indivīdi, kuri tiek pārmērīgi regulēti, ir jauni, reliģiozi vīrieši, kuri bieži vien ir neprecējušies, bezdarbnieki, daži ar vidusskolas izglītību (Ganor 2000).

Šobrīd arī sievietēm ir atļauts piedalīties pašnāvnieku teroraktos. Gan meitenēm, gan zēniem teroristi – pašnāvnieki ir jauni varoņi, pēc kā tiek ties, izaugt un nomirt (Bassiouni, 1985).

Teroristu organizācijas ir aizstājušas terminu “pašnāvība” ar vārdu “moceklis”. Termins – pašnāvība tiek attiecināts uz tām personām, kuras ir nelīdzsvarotas un psihiski slimas, bet mocekļa nāve tiek uzskatīta par savas dzīvības ziedošanu grupas un tās interešu uzlabošanai. Mocekļa nāve ir spēcīga vervēšanas metode. Pašnāvnieks ieraksta video, lai radītu lepnuma sajūtu. “Mēs baidāmies no pazemojumiem vairāk nekā no nāves un tāpēc mums nav bail ne no jūsu labi apmācītajām un labi nodrošinātajām armijām, ne jūsu augsto tehnoloģiju arsenāla.”

Secinājumi

Analizējot zinātnisko literatūru, var secināt, ka teroristu sociāli-psihoģiskā portreta izveidošana ir komplicēts process. Dažādu jomu zinātnieku jau 70. un 80. gados sistemātiski apkopoja un analizēja teroristu psiholoģiskā raksturojumu. Tā rezultātā izveidojās trīs galvenās pieejas teroristu identificēšanai: rasu – fiziskā, psihopatoģiskā un sociālekoniskā atribūcija kā profilēšanas parametrus.

Ja teroristu profilēšana ir iespējama, tā būtu viena no metodēm cīņā ar terorismu. Tas palielinātu efektivitāti, gan veicot profilaktiskos pasākumus, gan palielinot iespējamību teroristu pārtveršanai pirms uzbrukuma.

Bibliogrāfija

- Bassiouni, Ch. (1985). *Perspectives on Terrorism*. USA: Scholarly Resources Inc.
- Cooper, H. H. A. ("Tony") (1978). Psychopath as terrorist: A psychological perspective. *Legal Medical Quarterly* 2: 253–262.
- Crenshaw, M. (1992). Decisions to use terrorism: Psychological constraints on instrumental reasoning. In *Social Movements and Violence: Participation in Underground Organizations*, ed. D. D. Porta, Greenwich, London: JAI.
- Crenshaw, M. (2000). The psychology of terrorism: An agenda for the 21st century. *Political Psychology* 21 (2): 405–420.
- Deutsch, K. W. (1954). Game theory and politics. *Canadian Journal of Economics and Political Science*, 20: 76–83.
- De la Corte, L., A. Kruglanski, J. de Miguel, J. M. Sabucedo, & D. Diaz. (2007). Siete principios psicosociales para explicar el terrorismo (Seven Psychosocial principles to explain terrorism). *Psicothema* 19 (3): 366–374.
- Durkheim, Emile. (1951). *Suicide*, translated by John A. Spaulding and George Simpson. New York, NY: The Free Press.
- Ferracuti, E, & E. Bruno. (1981). *Psychiatric aspects of terrorism in Italy*. In *The mad, the bad and the different: Essays in honor of Simon Dinitz*, edited by I. L. Barak-Glantz and C. R. Huff. Lexington, MA: Lexington Books.
- Ganor, Bohaz. (2000). Suicide Terrorism: An Overview. Countering Suicide Terrorism (journal online), <http://www.ict.org>
- Hacker, F. (1976). *Crusaders, Criminals, Crazyies: Terror and Terrorism in Our Time*. New York: Norton.
- Horgan, J. (2005). *The Psychology of Terrorism*. London: Routledge.
- Hoffman, B. (1998). *Inside Terrorism*. New York: Columbia University Press.
- Hubbard, D. G. (1971). *The Skyjacker: His Flights of Fantasy* New York: Macmillan.
- Johnson, Kathryn. (1979). Durkheim Revisited: Why Do Women Kill Themselves? *Suicide and Life-Threatening Behavior* 9: 145–153.

- Merari, A. (2004). Suicide terrorism. In *Assessment, Treatment, and Prevention of Suicidal behavior*, eds. R. I. Yufit and D. Lester, Hoboken, NJ: Wiley.
- Miller, L. (2006). Terrorist Mind II, Typologies, Psychopathologies, and Practical Guidelines for Investigation International. *Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 50 (3): 255–268
- Millon, T. (1981). *Disorders of Personality: DSM-III, Axis II*. US: Wiley.
- Morgan, S.J. (2001). The supporters of Terrorism – Cultneurosis. In *The Mind of the Terrorist Fundamentalist*. <http://www.terrorpsychology.com/supporters.htm>
- Lasch, C. (1979). *The Culture of Narcissism*. New York: Warner Books.
- Pearce, K. I. (1977). Police negotiations – new role for community psychiatrist. *Canadian Psychiatric Association Journal* 22 (4): 171–175.
- Post, J. M., E. Sprinzak, & L. M. Denny. (2003). The terrorists in their own words: Interviews with thirty-five incarcerated Middle Eastern terrorists. *Terrorism and Political Violence* 15: 171–84.
- Post, J. (1998). Terrorist psycho-logic: Terrorist behavior as a product of psychological forces. In *Origins of Terrorism*, ed. W. Reich, Washington, DC: Woodrow Wilson Center.
- Post, J. M. (1987). Rewarding fire with fire – effects of retaliation on terrorist group-dynamics. *Terrorism* 10 (1): 23–35.
- Raine, A. (1993). *The Psychopathology of Crime: Criminal Behavior as a Clinical Disorder*. San Diego, CA: Academic.
- Rapoport, A., & A. M. Chamamah. (1968). *Prisoner's dilemma*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Ritzer, G. (1992). *Sociological Theory*, 3rd ed. New York, NY: McGraw-Hill.
- Shaked, Roni.
- Sandler, T., & Arce D. G. (2003). Terrorism and game theory. *Simulation & Gaming* 34: 319–37.
- Sandler, T., & Lapan H. E. (1988). The calculus of dissent: An analysis of terrorist's choice of targets. *Synthese* 76 (2): 245–261.
- Sandler, T., Tschirhart J. T. & Cauley J. (1983). A theoretical analysis of transnational terrorism. *American Political Science Review* 77 (1): 36–54.
- Shprinzak, E. (1998). The psychopolitical formation of extreme left terrorism in democracy: The case of the weathermen. In *Origins of Terrorism*, ed. R. Walter, Washington, DC: Woodrow Wilson Center.
- Silke, A. (1998). Cheshire-cat logic: The recurring theme of terrorist abnormality in psychological research. *Psychology Crime & Law* 4 (1): 51–69.
- Smith, J., N. (2012). The Criminal And The Terrorist: A Comparative Criminological Analysis Of Pathways Into Crime, *Internet Journal of Criminology (Online)*.
- Sweitzer, Yoram. (2001). “Suicide Bombings: The Ultimate Weapon?” Countering Suicide Terrorism (online) <https://www.ict.org.il/Article.aspx?ID=809>

- Stahelski, A. (2004). Terrorists are made, not born: Creating terrorists using social psychological conditioning. *Journal of Homeland Security* March: 1–7.
- Strentz, T. (1988). A terrorist psychological profile. *FBI Law Enforcement Bulletin*, 57(4), 13–19.
- Taylor, M. (1988). *The Terrorist*. London: Brassey's Defense.
- Taylor, S. (1982). *Durkheim and the Study of Suicide*. London: Hutchinson.
- Victoroff, J. (2005). The mind of the terrorist – A review and critique of psychological approaches. *Journal of Conflict Resolution* 49 (1): 3–42.
- von Neumann, J., & O. Morgenstern. (1947). *Theory of games and economic behavior*. 2nd ed. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Wilson, D (2007). *Serial Killers: Hunting Britons and Their Victims, 1960–2006*. Winchester: WATERSIDE PRESS.
- Wilson, M. A. (2000). Toward a model of terrorist behavior in hostage-taking incidents. *Journal of Conflict Resolution* 44 (4): 403–424.

Psychological Aspects and Characteristics of Terrorists

Summary

Terrorism in the world has influenced a number of countries, industries and people, so in order to be able to face it up, its psychosocial factors that contribute to the spread of this phenomenon must be understood. The article deals with explanatory doctrines of the terrorism phenomenon – “psychological – sociological” and “political-rational” doctrine.

In turn, socio-psychological factors of terrorists are analyzed both by historical standards and in comparison with other criminals' psychological characteristics, their common features and differences. Separately terrorist-suicide phenomenon is viewed.

Key words: terrorists, suicide terrorists, criminals.

POLICIJAS DARBINIEKU ATTIEKSMES PĒTĪJUMI PRET IZVAROŠANAS UPURIEM

Analizējot pieejamos pētījumus, kas skar vardarbības problemātiku attiecībā pret sievietēm, var konstatēt, ka Latvijā šie rādītāji joprojām nav būtiski samazinājušies, drīzāk vardarbības izplatība pieaug, jo ir zināms, ka tikai neliela daļa sieviešu ziņo par vardarbību attiecībā pret sevi tiesībsargājošajām iestādēm, vēl jo vairāk, ja tas skar seksuālos nodarījumus, kurus nereti pavada vainas sajūta, bailes no nosodījuma, valdošie aizspriedumi un mīti par seksuālās vardarbības upuri. 2014. gada ES statistikas dati liecina, ka fizisku un/vai seksuālu vardarbību no esošā vai bijušā partnera savas dzīves laikā vidēji piedzīvojušas 22% sieviešu ES dalībvalstīs. Salīdzinot ar vidējiem ES rādītājiem, Latvijā vardarbības līmenis pret sievietēm ģimenēs ir augstāks. Fizisku un/vai seksuālu vardarbību no esošā vai bijušā partnera savas dzīves laikā Latvijā piedzīvojušas 32% sieviešu. Izvarošanu statistikas dati ik gadu nedaudz samazinās, tomēr analizējot vispārējos vardarbības rādītājus pret sievietēm, nav iespējams apgalvot, ka izvarošanu skaits samazinās. Šī pētījuma mērķis ir veikt teorētisko literatūras avotu izpēti, lai noskaidrotu sabiedrības un tiesībsargājošo iestāžu darbinieku attieksmi noteicošos priekšnosacījumus pret seksuālās vardarbības upuriem, tādējādi veicot pirmo posmu plašākam empīriskajam pētījumam Latvijā saistībā ar šo aktuālo jautājumu. Turklāt, pievēršot uzmanību tiesībsargājošo iestāžu darbinieku attieksmes pētījumiem pret seksuālās vardarbības upuriem, rodas iespēja aktualizēt šo iestāžu atbildību darbā ar konkrēto mērķa grupu, nākotnē mazinot aizspriedumus un ticības līmeni izvarošanas mītiem, tādējādi uzlabojot attieksmi pret sievietēm, kuras cietušas no seksuālas vardarbības, kas potenciāli varētu paaugstināt arī darba kvalitāti konkrēto likumpārkāpumu novēršanai.

Atslēgas vārdi: sievietes, izvarošanas mīti, seksuāla vardarbība, tiesībsargājošo iestāžu darbinieki.

Vēsturiski izvarošana un seksuālā vardarbība tika uzskatītas par vardarbīgiem noziegumiem, kas vērsti īpaši pret sievietēm un, kurus izdara vīrieši (Cavanaugh et al. 2011).

Saskaņā ar Slimību kontroles un profilakses centru (CDC) statistiku, 18,3% sieviešu (21,8 miljoni) Amerikā vai ir seksuālas vardarbības mēģinājumu vai izdarīta uzbrukuma upuri (Black et al. 2011). No šiem 21,8 miljoniem Amerikas sieviešu vairāk nekā puse (51,1%) ziņoja, ka ir intīmpartneru upuri, 40,8% ziņoja, ka ir paziņu upuri, 8,1% ir svešinieku upuri (Black et al. 2011).

Ir vispārzināms, ka par izvarošanu un seksuālajiem pārkāpumiem tiek ziņots reti (Epstein & Langenbahn 1994; Gilmore & Pittman 1993; Gregory & Lees 1999; Kelly 2002; Kilpatrick u.c., 1987; Koss u.c., 1987; Mack 1998). Neliels skaits cietušo pašas ziņo policijai, un vēl mazāk ir gadījumu, par kuriem tiek uzsākta kriminālvajāšana (Gregory & Lees, 1996; Harris & Grace, 1999; Holmström & Burgess 1991). Ir veikti daudzi pētījumi par izvarošanas gadījumiem, par kuriem ir uzsākta kriminālvajāšana (īpaši pārbaudot šādus gadījumus tiesu sistēmā) un kādā veidā izvarošanā cietušie upuri pārdzīvo iztiesāšanas procesu (piemēram, Adler 1987; Lees 1997; van de Zandt 1998).

Cietušie bieži nevēlas ziņot policijai dažādu iemeslu dēļ, t.sk. baidās, ka krimināltiesību speciālisti viņus reviktimizēs.

Sabiedrībā dominē attieksme – neticēt sievietēm, kuras ziņojušas par izvarošanas gadījumiem, – apgrūtinot cietušajām izvēli, riskēt un vērsties policijā vai neuzticēties (Blair 1985; Chambers & Millar 1983; Young 1983). Pēdējos gados daudz kas ir mainījies, piemēram, policijas darbinieki ir ieguvuši labāku izglītību (Brown & Heidensohn 2000; Gregory & Lees 1999; Nixon 1992). Tomēr nav skaidrs, vai ir notikušas pārmaiņas policistu attieksmē pret izvarošanas upuriem un, cik lielā mērā tās ietekmē izmeklēšanas procesu.

Izvarošanas upuru neziņošanas iemesli

Amerikas Savienotajās Valstīs (ASV) par izvarošanu tiek ziņots retāk, salīdzinot ar citiem noziegumiem (Allen 2007). ASV Valsts tieslietu institūta (NIJ) speciālisti ir aprēķinājuši, ka vairāk nekā par 60% seksuālo uzbrukumu netiek ziņots tiesībsargības iestādēm (Tjaden & Thoennes 2000). Kvalitatīvā pētījumā par izvarošanā izdzīvojušām 29 sievietēm, kuras izvēlējās neizmantojot juridiskos, medicīniskos vai sabiedrības atbalstītus pakalpojumus, Pattersons ar kolēģiem (Patterson et al. 2009) atklāja, ka vairāk nekā trīs ceturtdaļas respondenšu minēja, ka izvēlējās nemeklēt palīdzību, jo baidījās no neticības vai atteikuma. Pēc tā var secināt, ka cietušo lēmumu, ziņot iestādēm par seksuālu uzbrukumu vai ne, ietekmē kādi kultūras jautājumi (Grubb & Harrower 2009).

Pēc seksuālas vardarbības izvarošanas upuriem bieži ir traumēta emocionālā un fiziskā veselība un pētnieki gadu gaitā ir dokumentējuši viņu psiholoģisko atveseļošanu (Allen 2007; Brownmiller 1975, Burgess 1983; Campbell 1998; Patterson, Greeson, & Campbell 2009). Šo parādību “izvarošanas traumas sindroms” veido vairāki atveseļošanās posmi,

kas var ilgt daudzus mēnešus, un pat gadus. Cietušās atveseļošanās lielā mērā atkarībā ir atkarīga no uzbrukuma laikā piedzīvotā (Burgess 1983; Kaysen, Morris, Rizvi, & Resick 2003, Maier 2008). Izvarošanas tūlītējās sekas ir veselības apdraudējums, piemēram, seksuāli transmisīvās infekcijas, neplānota grūtniecība, inficēšanās ar HIV un miesas bojājumi (ASV Izvarošanas, vardarbības un incestu nacionālais tīkls [RAINN]). Seksuālā vardarbībā cietušajām var rasties ilgstošas garīgās veselības problēmas, sākot ar depresiju un nemieru līdz posttraumatiskā stresa sindromam (PTSS) [RAINN]).

Upuri, kuri tomēr ziņo par seksuālu uzbrukumu, bieži saskaras ar vairākiem šķēršļiem meklējot palīdzību krimināltiesību sistēmā (Campbell, 1998). Izvarošana tiek uzskatīta par stāvokli un tādējādi, cietušās ķermeņa tiek uzskatīts par nozieguma vietu (Frazier & Haney 1996). Pretēji citiem noziegumiem, kuros cietušās ķermeņa nav pierādījumu iegūšanas subjekts, izvarošana ir savdabīgs noziegums, tādēļ policijas attieksmei ir jābūt delikātai (Campbell 1998). Turklāt lielākā daļa izvarošanas upuru ir sievietes, bet lielākā daļa policistu ir vīrieši. Šāda mijiedarbība sarežģī izvēlēties atbilstīgas izmeklēšanas darbības un palīdzēt izvarošanas upuriem (Allen 2007). Pattersons ar kolēģiem (Patterson et al. 2009) uzskata, ka tādēļ cietušie šaubās un neziņo par notikušo.

Sabiedrības attieksme pret izvarošanas mītiem

Pirmais “izvarošanas mītus” definēja Burt 1980. gadā, – “aizspriedumaini, stereotipiski vai viltus uzskati par izvarotājiem, izvarošanas upuriem un izvarotājiem” (Burt 1980). Tādējādi “izvarošana mītu pieņemšana” ir apstiprinājums izvarošanas stereotipiem. Daži Burta (Burt 1980) aprakstītie piemēri: “sieviete var pretoties izvarotājam, ja viņa patiešām to vēlas” un “sievietes, kuras tiek izvarotas, braucot gadījuma mašīnās saņem pēc nopelniem” (Burt 1980). Pierādījumi liecina, ka izvarošanas mīti ir visuresoši un pārvarēt šos stereotipus var būt grūts uzdevums tiesībsardzības iestāžu darbiniekiem un pat upuriem, gan sabiedrībai kopumā (Aosved & Long 2006).

Mīti, kas radušies sakarā ar izvarotājiem ir aizspriedumi, kā rezultātā sievietes izvarotāji var tikt attaisnoti. Pētot izvarošanas gadījumus, psihologi ir izvēlējušies šādus mītus: “sievietes, kuras brauca ar gadījuma transportlīdzekli (“stopējot”), saņem pelnīto”; un “vairākumā gadījumu cietuši ir neizvēlīga dzimumattiecībās, vai viņai ir slikta reputācija” (Burt 1980). Mīti par izvarotājiem ir nelabvēlīgi attiecībā pret sievietēm, jo vīriešiem tie

dod iespēju pieļaut un attaisnot izvarotāju uzvedību intīmās satikšanās reizēs, bet izvarotājiem – noliegt savu vainu (Burt 1980).

Izvarošanas mīti, piemēram, “vairumā gadījumu izvarošanas upuris ir neizvēlēgs vai viņai ir slikta reputācija” un “sievietes, kuras tiek izvarotas braucot ar gadījuma mašīnām, saņem pelnīto”, ir plaši izplatīti sabiedrībā, tādēļ indivīdi neuztver šo attieksmi, un rezultātā, šie mīti ir izplatījušies arī krimināltiesību sistēmā, un tiek uzskatīti par patiesību (Burt 1980). Kad cietušās pēc uzbrukuma mēģina saņemt medicīnisku, tiesisku un pašvaldības nodrošinātu pakalpojumu, viņas bieži sastopas ar profesionāļiem, kuri savu attieksmi pamato ar izvarošanas mītiem (Campbell, 1998). Cietušās un uzbrucēja attiecību raksturojums, cietušās vecums un rase vai tautība, uzvedība uzbrukuma laikā un pēc tā, var radīt šķēršļus, lai profesionāli un efektīvi sniegtu pakalpojumus (Ask 2010; Fisher, Daigle, Cullen, & Turner 2003; Goodman-Delahunty & Graham 2011).

Ticība izvarošanas mītiem ietekmē sabiedrības attieksmi pret seksuālu vardarbību. “Izvarošanas mītu pieņemšana” ir saistīta ar seksismu, rasismu, heteroseksismu, vecāku cilvēku diskrimināciju, reliģisko neiecietību u.tml. (Aosved & Long 2006; Earnshaw, et al. 2011; Edwards, Turchik, Dardis, Reynolds, & Gidycz 2011). Piemēram, kādā pētījumā, kurā piedalījās 998 koledžu studenti – vīrieši un sievietes, Aosveds un Longs (Aosved & Long 2006) atklāja, ka seksisma, rasisma, heteroseksismas, vecāku cilvēku diskriminācijas un reliģiskā neiecietības augstāka pakāpe korelē ar izvarošanas mītu pieņemšanas augstāku pakāpi. Iespējams, ka šie faktori tiek demonstrēti, lai atbalstītu uzskatu, ka privātpersona, nevis sabiedrība, ir atbildīga par sociālām problēmām, t. sk. par izvarošanu.

Ir vairākas teorijas, kas skaidro seksuālās vardarbības izplatību mūsdienu kultūrā. Pirmkārt, bioloģiskā teorija skaidro, ka izvarošanas gadījumi ir saistīti ar vīriešu bioloģiju un reproduktīvo vajadzību dominēt pār seksuālajām partnerēm (Thornhill & Thornhill 1983). Feministu teorija (Boake 2009) un sociālās kontroles teorija (Moffett 2006) veicina izpratni par “izvarošanas mītu pieņemšanu”, pārbaudot izvarošanas iemeslus, kas bieži ir saistīti ar tradicionāliem sabiedrības uzskatiem par nemainīgām dzimumu lomām. Tālāk aplūkots, kā bioloģiskā, feministiskā un sociālās kontroles teorija veicina ticību seksuālo uzbrukumu un izvarošanas mītiem.

Vēsturiski izvarošana tiek uzskatīta par vīriešu bioloģisko nepieciešamību izrādīt seksuālās vēlmes (Thornhill & Thornhill 1983). Pamatojoties uz Thornhillu and Palmeru (2000), vīriešiem ir izdevīgi, ja viņiem ir vairākas seksuālās partneres, lai palielinātu izredzes radīt pēcnācējus. Turpreti

sievietes meklē partneri, kura vajadzību apmierināšanai ir vērts ieguldīt fiziskos un emocionālos spēkus, lai rūpētos par bērniem. Bioloģiskā teorija skaidro, ka izvarošanas cēloņi ir vīriešu nespēja atrast atbilstīgas, seksuālās partneres, tādēļ, lai palielinātu savas reproduktīvās iespējas ir nepieciešami seksuāli gadījuma akti ar sievietēm (Thornhill & Thornhill 1983).

Turpretī, feministu teorijā apgalvots, ka izvarošanai nav bioloģiska pamatojuma, bet tā tiek izmantota kā varas ierocis, ar kuru vīrietis dominē pār sievieti un kontrolē viņu (Brownmiller 1975). Feministu teorijā apgalvots, ka dzimumam ir liela nozīme izvarošanas mītu veidošanā un uzturēšanā, jo uzskata, ka vīrieši iegūst no tādas sabiedrības, kas sistemātiski vairo seksuālā vardarbībā cietušās sievietes (Boake, 2009). Brownmillers (Brownmiller 1975) bija pirmais, kurš analizēja patriarhāta sistēmu. Tas definēja vardarbību pret sievietēm, kā pieņemamu veidu vīriešu kontrolei pār sievietēm.

Sociālās kontroles teorijā, tāpat kā feminisma teorijā arī tiek uzskatīts, ka seksuālās vardarbības cēloņi ir sociālās varas lielas atšķirības, kad vardarbība ir līdzeklis, lai kontrolētu citu personu (Moffett 2006). Saskaņā ar sociālās kontroles teoriju, vīriešiem seksuālā vardarbība ir veids, kā piespiest sievietes izturēties atbilstīgi dzimumu stereotipiem (Moffett 2006). Šī teorija atbalsta arī izvarošanas mītu padarīt par normu. Ar izvarošanas draudiem sabiedrība, kurā dominē vīrieši, gūst labumu no sieviešu sociālās kontroles, tādā veidā liedzot sievietei jebkad iegūt līdztiesību (Riger & Gordon 1981). Turklāt, sociālās kontroles teorijā tiek akcentēta vīriešu kontrole, kad upuris ir sieviete un tiesībaizsardzības iestāžu darbinieki ir vīrieši (Allen 2007).

Vairāki psihologi (Deitz, Littmann & Bently 1984) veicot novatorisku pētījumu atklāja, ka situācijas faktori un seksuālās vardarbības pazīmes ietekmē gan cietušo un vainīgo uztveri, gan arī sabiedrības uzskatus par noziedzumu. Cits pētījums pamatojas uz šo ideju un atklāj, ka upura rezistences līmenis, izskats, svars, un seksuālā pagātne ir faktori, kas var ietekmēt, kā indivīdi interpretē vainīgumu izvarošanā (Clarke & Stermac 2010; Cohn et al. 2009). Piemēram, 413 cilvēkiem piedāvājot analizēt hipotētiskus izvarošanas scenārijus, Klarks un Stermaks (Clarke & Stermac 2010) atklāja, – ja tika uzskatīts, ka izvarošanas upuris ir slaida un klasiski skaista, tad respondenti biežāk vainoja upuri un attaisnoja vainīgo. Turklāt cietušās, kuru uzvedība šķietami novirzījās no tradicionālās dzimumu lomas normām, biežāk tika uzskatītas par neuzticamām, un turklāt tika vainotas seksuālajā uzbrukumā (Cohn et al. 2009; Viki & Abrams 2002).

Pētījumi, kuros pārbauda “izvarošanas mītu pieņemšanu” un cietušo uzticamību, liecina, ka ticība stereotipiem ietekmē uzskatus par izvarošanā cietušās vainu (Clarke & Stermac 2011; Deitz, Littman, & Bentley 1984). Kons ar kolēģiem (Cohn et al. 2009) atklāja, ka cietušās, kurām uzbrukuši draugi vai paziņas, un, kuras bija ģērbusās provokatīvi, biežāk tika uzskatītas par vainīgām notikušajā izvarošanā. Tāpat Klarks un Stermaks (Clarke un Stermac 2011) konstatēja, ka respondentu viedokli par cietušo uzticamību ietekmē viņu izskats un svars, piemēram, cietušās, kas tiek uzskatītas par klasiski pievilcīgām un slaidām, biežāk tiek vainotas.

Izvarošanas upuris noziegumu var uzskatīt par personisku, tāpēc izpaušana tiesibaizsardzības iestādēm tiek uzskatīta par privātuma zaudēšanu (Allen, 2007). Turklāt cietušie neuzticas tiesiskajai sistēmai un ir neapmierināti, ja viņu lieta netiks iztiesāta, kad ir atsaukta sūdzība par izvarošanu (Frazier & Haney 1996). No 29 pārcietušām izvarošanu (75%) minēja bailes no neticības vai sistēmas ierēdņu atteikuma, lai nemeklētu juridiskus, medicīniskus vai sabiedrības atbalsta pakalpojumus (Patterson et al. 2009).

Vinkels un Koppelārs (Winkel & Koppelaar 1991) atklāja, ka no 80 sievietēm, kuras vērsās pēc palīdzības, atsaucību no tiesibaizsardzības un medicīnas iestādēm, saņēma tās, kuru ciešanas bija redzamas. Ask (Ask 2010) aptaujāja 401 policistu un prokuroru un konstatēja, ka tiesību sistēmas darbinieki gaida, lai izvarošanas upuri, iesniedzot ziņojumu par uzbrukumu, izskatītos apmulsuši. Tomēr, Burgess 1983. gadā veiktais fundamentālais pētījums atklāja, ka izvarošanu pārcietušās var būt uzbudinātas, un viņu emocijas ir izteiksmīgas, vai uzvedība disonē ar situāciju un ir mierīga, kas liecina, ka emocijas tiek kontrolētas. Abi cietušo uzvedības tipi ir vienlīdz bieži sastopami. Lai gan policisti var izmantot neverbālas norādes, kas palīdzētu noteikt cietušo uzticamību, tomēr upuru uzvedība nevar pierādīt vai noraidīt nepatiesus apgalvojumus par seksuālo vardarbību (Ask 2010).

Seksuālas vardarbības gadījumos vislielākā korelācija ar “izvarošanas mītu pieņemšanu” ir tendencei vainot upuri nevis uzbrucēju. Pētījumā, kurā piedalījās 413 pilngadīgas personas, Klarks un Stermaks (Clarke & Stermac 2010) konstatēja, ka tie, kuri “pieņem izvarošanas mītus”, biežāk uzbrukumā vaino upuri nevis uzbrucēju. Līdzīgā veidā, Frese ar kolēģiem (Frese et al. 2004) aptaujāja 182 studentus, lielākā daļa vainoja cietušo situācijās, kad uzbrucējs bija paziņa vai satikšanās partneris, bet mazāk, kad uzbrucējs bija svešinieks. Turklāt, pārskatot 38 ziņojumus policijai par izvarošanu, Nortons un Grants (Norton & Grant 2008) atklāja, ka

biežāk uzbrucējs tiek vainots situācijās, kad viņa motivācija bija vara, nevis seksuāls apmierinājums. Tādiem uzbrukumiem raksturīga īpaša vardarbības pret upuri (Norton & Grant 2008).

Dzimumatšķirības attieksmē pret izvarošanas mītiem

Izvarošanas mītus sistemātiski veido un sekmē vienlīdz gan vīrieši, gan sievietes, jo socializācijas procesā tiek īstenotas dzimumu lomas, kas ir pamatā attieksmei pret izvarošanu (Jones, Russell, un Bryant 1998). Lai gan pētījumi liecina, ka sievietes un vīrieši vienādi ātri uzver izvarošanas mītus, tomēr ir pierādīts, ka vīrieši biežāk nekā sievietes mēdz atbalstīt izvarošanas mītus (Aosved & Long 2006; Suarez & Gadalla 2010).

Millers ar kolēģiem (Miller, et al. 2011) aptaujājot 69 koledžas studentes atklāja, ka izvarošanas mītu atbalsts bija augsts gadījumos, kad līdzība ar cietušajām bija zema.

Izvarošana ir dzimuma darbības veids, tāpēc attieksme pret sievietēm parāda attieksmi pret izvarošanu (Lapa 2008). Kā Meiersons un Teilors (Mayerson & Taylor 1987) iepriekš uzsvēra, dzimumu lomu stereotipi ir cieši saistīti ar ticējumiem par izvarošanu.

Burts (Burt, 1980) attīstīja ideju, ka dzimumu normās, vīriešu vardarbība tiek uzskatīta par pieņemamu līdzekli sociālās kontroles izpildē. Tādējādi, izvarošana un seksuāla vardarbība var tikt uzskatīta par vardarbības lauka daļu, ko vīrieši izmanto, lai kontrolētu sievietes un dominētu pār viņām.

Atšķirībā no vīriešiem, sievietes pret izvarošanas upuriem izturas labvēlīgāk (Jimenez & Abreu 2003; Lee & Cheung 1991; Ward 1988; White & Robinson Kurpius 1999; Xenos & Smith 2001).

Pētījumos konstatēts, ka viens izvarošanas faktors varētu būt vīriešu uzskati par izvarošanas mītiem kopumā (Burt 1980).

Dalībnieku dzimums un izvarošanas mītu pieņemšana saistība ir plaši pētīta. Stals ar kolēģiem (Stahl et al. 2010) aptaujāja 36 koledžas studentus (18 vīriešus un 18 sievietes), kuru vecums no 19 līdz 38 gadi, lai noskaidrotu, vai dzimums ietekmē “izvarošanas mītu pieņemšanu” un vainas inkriminēšanu izvarošanas gadījumos. Rezultāti liecina, ka vīrieši biežāk vaino cietušās sievietes un atbalsta izvarošanas mītus, bet sievietes mazāk vaino cietušās sievietes, tomēr sievietes ir jūtīgākas pret izvarošanas mītiem (Stahl et al. 2010). Līdzīgā veidā, Lonsveis un Ficdžeralds (Lonsway & Fitzgerald 1995) aptaujāja 429 koledžas studentus (199 vīriešus un 240 sievietes), kuru vidējais vecums bija 18,6 gadi, un konstatēja, ka izvaro-

šanas mītu pieņemšana cieši saistīta ar naidīgiem uzskatiem par sievietēm. Turklāt, šis pētījums apstiprināja, ka izvarošanas mītus vairāk atzīst vīrieši nekā sievietes (Lonsway & Fitzgerald 1995).

Vīriešu un sieviešu attieksme pret izvarošanu ir atšķirīga, un var būt saistīta ar indivīda personisko pieredzi. Pētījuma, kurā piedalījās gan vīrieši, gan sievietes, un kas ietver vinjetes par izvarošanas pārskatiem, rezultāti atklāja, ka vīrieši biežāk nekā sievietes vaino izvarošanas upurus, jo īpaši tajos gadījumos, kad apgalvots, ka uzbrucējs ir paziņa (Grubb & Harrower 2009). Turklāt Grabs un Harovers atklāja, ka respondenti, kas identificēja sevi ar cietušo, mazāk vainoja upuri, un otrādi, – tie, kas sevi identificēja ar uzbrucēju, biežāk vainoja upuri. Šie secinājumi saskan ar citiem pētījumiem, kur dalībnieku empātija tika mērīta kā indikators viņu personīgajam ieguldījumam. Piemēram, Osmans (Osman 2011) atklāja, ka sievietes biežāk iedomājās sevi cietušo lomā, stāstot par gadījumiem, kad izvarotājs ir paziņa, bet vīrieši sevi biežāk uzskatīja par iespējamo uzbrucēju. Tāpēc, kad pētnieki izvērtēja dalībnieku empātiju gan cietušo, gan uzbrucēju gadījumos, sievietes biežāk iejutās cietušo lomā un vīrieši biežāk iejutās uzbrucēju lomā (Osman 2011).

Tiesībsargājošo iestāžu darbinieku attieksme pret izvarošanas mītiem

Seksuāla vardarbība ir traumatisks notikums, kas skar katru piekto sievieti Amerikā un ir saistīta ar paaugstinātu emocionālo un fizisko problēmu risku cietušajiem (Black et al. 2011). Pozitīva pieredze, sadarbībā ar tiesībsargāšanas iestāžu darbiniekiem, medicīnas speciālistiem un konsultantiem, ir saistīta ar straujāku atveseļošanos (Campbell 1998). Piemēram, upuri, pret kuriem ārstniecības laikā izturas ar empātiju un cieņu, labprātāk sadarbojas ar tiesībsargāšanas iestādēm, ziņojot par notikušo un iesaistoties izmeklēšanā, un ir apmierināti ar krimināltiesību sistēmas darbību (Allen 2007; Campbell 1998).

Pašreizējie pētījumi liecina, ka no policista bieži tiek gaidīts, ka, lai policists būtu fiziski spēcīgs un emocionāli stabils un nebalstās uz dzimumu stereotipiem, tomēr izmeklējot seksuālus uzbrukumus policisti mēdz stereotipi domāt (Page 2007). Stereotipu uzskatu atzišana un tāda attieksme pret seksuālu vardarbību un tās upuriem ir definēta kā “izvarošanas mītu pieņemšana” (Burt 1980, Page 2008a). Šādi uzskati ietekmē attieksmi pret cietušajiem, nekavējoties reaģējot uz seksuālu vardarbību un, izmeklējot un iztiesājot noziegumu (Campbell 1998).

Pētījumi rāda, ka sabiedrība kopumā, t.sk. tiesībaizsardzības iestāžu darbinieki vēsturiskā skatījumā bieži nav ticējusi cietušo ziņojumiem par seksuāliem uzbrukumiem (Burt 1980; Frese, Moya, & Megias 2004; Suarez & Gadalla 2010). Atsevišķu personu uzskati par noziegumu bieži ietekmē sabiedrības ticību cietušajiem (Cohn, Dupuis, & Brown 2009). Piemēram, sabiedrības attieksme pret izvarošanu un stereotipi uzskati par to apgrūtina preventīvo darbu ar cietušo; stereotipi definē, ka upuriem nav jāiesaistās riskantos pasākumos, nedrīkst lietot alkoholu un narkotikas, un valkāt izaicinošu apģērbu, ja negrib kļūt par izvarošanas upuri (Burt 1980; Cohn et al. 2009). Kad upuris ir darījis visu iepriekšminēto un cietis seksuālā uzbrukumā, tad ticamība samazinās, un tiek uzskatīts, ka viņa pati ir vainīga notikušajā (Goodman-Delahunty & Graham 2011; Osman 2011). Tas sekmē izvarošanas mītu noturību un attieksmi pret tiem, izvarošana tiek uzskatīta par normu, kas palīdz novērst uzmanību no seksuālajiem uzbrukumiem, un notikušajā vainot cietušos (Stahl, Eek & Kazemi 2010).

Pārliecība par upuru uzticamību ir būtiski nozīmīga tiem tiesībaizsardzības iestāžu darbiniekiem, kuriem uzdots izmeklēt sūdzības par izvarošanu. Aptaujājot 401 policistu un prokuroru, Asks (Ask 2010) atklāja, ka attieksme pret apgalvojumiem par izvarošanu un izmeklēšana daudz biežāk bija skeptiska. Pētījumā par 186 seksuālās vardarbības gadījumiem, Du Monts ar kolēģiem (Du Mont, Miller & Myhr 2003) atklāja, ka skeptiska attieksme pret upuriem bija gadījumos, kad cietušo izvaroja paziņas, vai upuris bija lietojis alkoholu vai narkotikas, vai cietusī izskatījās mierīga. Turklāt Fišers ar kolēģiem (Fisher et al. 2003) atklāja, ka koledžas studentes, kuras bija izvarotas, tiesībaizsardzības iestādēm par to ziņoja retāk, ja uzbrucējs bija partneris vai paziņa, ja bija lietotas apreibinošas vielas, ja nebija smagu miesas bojājumu, ja uzskatīja, ka incidents nav bijis smags noziegums, ja domāja, ka sūdzība policijā netiks uztverta nopietni. Turklāt, Cempbels (Campbell 1998) atklāja, ka gadījumos, kad policisti uzskatīja upura stāstu par ticamu, cietusī bija apmierināta ar krimināltiesību sistēmas darbu. Par izvarošanu kā noziegumu ziņo visretāk, tāpēc ir jāpārbauda, vai tiesībaizsardzības iestāžu darbinieku ticība izvarošanas mītiem ir saistīta ar cietušās lēmumu klusēt par uzbrukumū (Allen 2007).

Pētnieki analizēja, ko iedzīvotāji uzskata par faktisku izvarošanu. Analizēja arī konkrētu grupu uzskatus, piemēram, tiesībaizsardzības un medicīnas darbiniekus. Saskaņā ar Peidža (Page 2008a) pārskatu par izvarošanu, kad cietusī uzbrucēju nepazīst, tiek izmantots ierocis un

upurim tiek radīti smagi miesas bojājumi, tiek uztverta kā ticama. Šī faktiskā “ideālā” izvarošana atklāj kādas sabiedrības daļas stereotipu par seksuālu vardarbību. Tādējādi ticība šādas izvarošanas scenārijam, kad cietusī tiek uzskatīta par upuri. Jebkura izvarošana vai izvarošanas upuris, kas ir atšķirīgs no šī scenārija, ir iemesls neuzticībai un papildu kontrolei (Page 2008a). Piemēram, analizējot 186 seksuālas vardarbības gadījumus, Du Mont ar kolēģiem (Du Mont et al. 2003) atklāja, ka, policijai biežāk tika ziņots par gadījumiem, kas atbilst faktiskas izvarošanas scenārijam, tad tam bija augstāka ticamība.

Policijas kultūra, seksuālo noziegumu izmeklēšanas kārtība un protokoli liecina, ka tiesībsardzības iestādes pēc savas būtības, nenodrošina labvēlīgu vidi izvarošanas upurim (Page 2008a).

Policistus ideoloģiski ietekmē konkrēta subkultūra, kas veicina ticību emocionālam un fiziskam spēkam, lojalitātei un stingrai attieksmei pret sabiedrības vēlmēm (Page, 2007). Policijas kultūra atspoguļo lielākas vīrišķības izpausmes, tātad problēma var atklāties, kad tiesībsardzības iestāžu darbiniekam ir dots uzdevums izmeklēt seksuālas vardarbības gadījumus. Peidžs (Page 2008a) aptaujājot 891 policistu, konstatēja, ka “izvarošanas mītu pieņemšanas” līmenis ir identisks līmenim, – kā iedzīvotāji atzīst izvarošanas mītus. Asks (Ask, 2010) aptaujāja 401 policistu un prokuru un konstatēja, ka respondenti no policijas uzskata par nepatiesu vismaz vienu no sešiem ziņojumiem par izvarošanu. Atšķirībā no iedzīvotāju uzskatiem, ja tiesībsardzības iestāžu darbinieki apstiprina izvarošanas mītus, tad tas var ietekmēt seksuālo noziegumu izmeklēšanu.

Izglītība

Peidža (Page 2007) pētījums, kurā piedalījās 891 tiesībsardzības iestāžu darbinieks, atklāja, ka izglītības līmenis nav saistīts ar “izvarošanas mītu pieņemšanu”. Tomēr cits (Sleath & Bull 2012) pētījums, kurā piedalījās 123 policijas darbinieki, konstatēja, ka netika pierādīta “izvarošanas mītu pieņemšana” atšķirība starp amatpersonām ar formālu specializētās apmācības un izglītības līmeni un amatpersonām, kam nav speciālās izglītības.

Peidžs pētīja policistu attieksmi pret “izvarošanas mītu pieņemšanu”, lai konstatētu, vai mācības un izglītības līmenis ietekmē izvēli – atbalstīt izvarošanas mītus vai nē. Peidžs (Page 2007) aptaujāja 891 policistu, lai salīdzinātu “izvarošanas mītu pieņemšanas” līmeni ar izglītības līmeni.

Peidžs konstatēja, ka darbinieki ar augstāku izglītības līmeni retāk atbalstīja izvarošanas mītus. Tomēr pētījumā (Sleath & Bull 2012), kurā piedalījās 123 policisti konstatēja, ka formālā izglītība un izglītības līmenis nebija saistīts ar vainas piedēvēšanu cietušajai vai uzbrucējam izvarošanas gadījumos. Šo pētījumu pretrunīgie secinājumi liecina, ka izglītība un regulārās mācības var ietekmēt dažu, bet ne visu “izvarošanas mītu pieņemšanu”.

Pētnieki (Goodman-Delahunty & Graham 2011) aptaujāja 125 policistus un atklāja, ka respondenti ar augstu “izvarošanas mītu pieņemšanas” līmeni, uzskatīja cietušo par neuzticamu liecinieku. Lielākā daļa uzskatīja, ka uzbrucējs un upuris ir vielīdz vainīgi notikušajā, un retāk apsūdzēja uzbrucēju noziegumā. Tādējādi, tika konstatēts, ka specializētā izglītība “izvarošanas mītu pieņemšanu” ietekmē nenozīmīgi (Page 2010; Sleath & Bull 2012).

Lai gan ir zināms, ka sabiedrība iespējams, seksuālā vardarbībā nosaka vainīgo, pamatojoties uz situācijas faktoriem, pētījumi liecina, ka policisti, kuriem jāizmeklē sūdzības par izvarošanu, arī balstās uz konkrētiem faktoriem. Pētījumā, kurā piedalījās 123 policisti Slīts un Buls (Sleath & Bull 2012) konstatēja, ja izvarošanas mītu pieņem, tad uzskata, ka cietusī pati ir vainīga pie notikušā. Turklāt policistiem ar specializētu izglītību un tiem, kuri nebija mācījušies, bija līdzvērtīga attieksme pret “izvarošanas mītiem”, arī izdienas laiks policijā neietekmēja attieksmi (Sleath & Bull 2012).

Pētījumā (Currier & Carlson 2009) par vardarbību pret sievietēm konstatēja, ka “izvarošanas mītu pieņemšana” ir saistīta ar izvarošanas gadījumu skaitu un uzskatiem, ka cietusī pati ir vainīga. Izmantojot vidēja lieluma universitātē iegūtos datus, autori anketēja pēdējo kursu studentus par attieksmi pret izvarošanas mītiem, lai noteiktu viņu uzskatus un to izmaiņas semestra laikā. Salīdzinot studentu uzskatus par dzimumu līdztiesības jautājumiem (sākot no vispārējās socioloģijas kursa līdz kursam, kas īpaši pievēršas vardarbībai pret sievietēm), autori konstatēja būtiskas izmaiņas “izvarošanas mītu pieņemšanā” studentiem, kuri bija noklausījušies kursu par vardarbību pret sievietēm.

Peidža 2007. gada pētījums atklāja, ka policisti ar augstāko izglītību un speciālo izglītību retāk izteica seksisma uzskatus un “pieņēma izvarošanas mītus”. Tas nozīmē, ka darbiniekiem ar augstāku izglītības līmeni bija vieglāk iegūt upura uzticību, neatkarīgi no izvarošanas mītiem.

Pētījumi (Lupfer, Weeks, Doan, Houston 2000; Mikula, Petri, Tanzer 1990) parādīja, – ja respondentiem lūdz atcerēties gadījumus par negodīgu

vai netaisnīgu rīcību, viņi biežāk min gadījumus, kas saistīti ar attieksmi, nevis gadījumus saistītus ar ieguvumu konkrētas sociālās apmaiņas rezultātā.

Dzimums

Archbold (Archbold 2012) konstatēja, ka policistu dzimumam bija nenozīmīga ietekme uz “izvarošanas mītu pieņemšanu” un, dažos gadījumos sievietes policistes apstiprināja izvarošanas mītus vairāk nekā vīrieši policisti.

Policistu dzimums un “izvarošanas mītu pieņemšana” ir noskaidrota arī empīriskos pētījumos. Vents un Arčbolds (Wentz un Archbold 2012) intervēja 100 policistus, lai pārbaudītu “izvarošanas mītu pieņemšanas” līmeni pa dzimumiem. Rezultāti parādīja, ka dzimums neietekmē “izvarošanas mītu pieņemšanu”, un sievietes policistes, izmeklējot seksuālos uzbrukumus, vairāk nekā vīrieši atbalstīja izvarošanas mītus (Wentz & Archbold 2012).

Dienvīdijā tika aptaujāti 236 policisti un analizēta viņu uzvedība. Strukturālo vienādojumu modelēšanas rezultāti parādīja, ka attieksme pret sievietēm un izvarošanā cietušajām bija saistīta ar izpratni par mītiem un izvarošanu. Policisti ar stereotipu attieksmi pret sievietēm un stabili attieksmi pret mītiem par izvarošanā cietušajiem, biežāk attaisnoja izvarošanas gadījumus. Rezultāti atklāja, ka policistu attieksme pret sievietēm bija netieši saistīta ar izpratni par izvarošanu un mītiem par izvarošanā cietušajām (Lee, Lee & Lee 2011).

Izvarošanas mītu atzišanas sekas

Izvarošanas upuri ir daļa no sabiedrības, kurā attīstās izvarošanas mīti, cietušās zina šos mītus, tādēļ var justies vainīgas par uzbrukumu, un nevēlēties definēt incidentu kā izvarošanu. Frese ar kolēģiem (Frese, et al. 2004) skaidro, ka izplatīto izvarošanas mītu rezultātā, cietušās iespējams vairāk vaino sevi par uzbrukumu, jo viņas ir socializējušās sabiedrībā, kas aprūtinā upuri ar formalitātēm. Aptaujājot 86 pamatstudiju sievietes, Petersons ar kolēģi (Peterson & Muehlenhard 2004) atklāja, ka respondentes, kuras piedzīvojušas incidentu, kas atbilst izvarošanas juridiskajai definīcijai, to neuzskatīs par izvarošanu, ja piekrit izvarošanas mītiem.

Pētījumos ir noskaidrota upuru pieredze daudzās jomās: kā novērst seksuālas vardarbības traumu (Burgess 1983; Frieze, Hymer & Greenburg

1987; Kaysen et al. 2005; Kubany 1995 et al.); kā pieņemt lēmumu, vai ziņot vai neziņot tiesībaizsardzības iestādēm (Allen 2007; Fisher et al. 2003; Madigan & Gamble 1991; Winkel & Koppelaar 1991); kā izvairīties no izmeklēšanas metožu ietekmes (Ask 2010; Wentz & Archbold 2012); un medicīnas, tiesību un cietušo dienesta reakcija uz notikušo – vai palīdz, vai traucē risināt problēmas (Campbell 1998).

1980-to gadu pētījumi īpaši izvērtēja seksuālās vardarbības sekas. Piemēram, seksuālā viktimizācija var izraisīt īstermiņa un ilgtermiņa darbības traucējumus upuru emocionālajai un psiholoģiskajai labklājībai (Frieze et al. 1987). Ir pierādīts, ka cietušajām parādās depresijas simptomi tūlīt pēc seksuālās vardarbības, kas var turpināties pat 4 mēnešus pēc uzbrukuma (Atkeson, Calhoun, Resick, un Ellis 1982). Burgess (Burgess 1983) identificēja reakcijas modeļus uz seksuālu vardarbību, – “izvarošanas traumas sindroms”, kas ietver trīs atšķirīgas atveseļošanās fāzes: akūtā fāze, aizsardzības vai nolieguma fāze un reorganizācijas vai renormalizācijas fāze. Šīs fāzes var ilgt vairākus mēnešus vai gadus un var ietekmēt, kā cietusi sadzīvo ar seksuālās vardarbības traumām turpmāk.

Agrīnais Viljams (Williams 1984) pētījums atklāj, ka pamatojoties uz izvarošanas stereotipiem un mītiem, upuris bieži vaino sevi seksuālās vardarbības aktā. Šāda attieksme var ietekmēt upura reakciju uz seksuālu vardarbību un ārstniecības procesu. Daudzi bērni, kas ir seksuālas izmantošanas, izvarošanas, un savstarpējas vardarbības upuri, cieš “ar traumu saistītās vainas izjūtas” dēļ. Tā tiek definēta, – atbildība par ļaunprātību vai uzbrukuma izjūtu (Kubany et al. 1995). Aptaujājot 50 sievietes, kuras pieredzējušas sadzīves un seksuālu vardarbību, Kubanijs ar kolēģiem (Kubany et al. 1995) konstatēja, ka ar traumu saistīta vainas apziņa var radīt paaugstinātu risku gūt emocionālās un garīgās veselības problēmas, piemēram, PTSS, depresija, kauns, zems pašvērtējums, sociāla trauksme, tieksmei uz pašnāvību.

Kad cietušajai ir negatīva pieredze sadarbībā ar tiesībaizsardzības un medicīnas iestāžu darbiniekiem, tas var negatīvi ietekmēt viņas veselību un kavēt atveseļanos. Cietušo negatīvo pieredzi, ziņojot par seksuālu vardarbību, un ar konkrēta gadījuma izmeklēšanu, var uzskatīt par “otro izvarošanu” vai “sekundāro viktimizāciju” (Madigan & Gamble 1991).

Vairākas nozares ir atbildīgas par pēcuzbrukuma izmeklēšanu un cietušās atlabšanu. Šīm nozarēm ir atšķirīgi darbības mērķi, taču tās ietekmē sabiedrības reakciju uz upuri: medicīnas sistēma ir atbildīga par pierādījumu apkopojumu un cietušās fizisko traumu ārstniecību; tiesībaizsardzības iestādes izmeklē gadījumu un nopratina upuri, lai noskaidrotu

nepieciešamo informāciju par noziegumu un aizturētu uzbrucēju; atbalsta un krīžu centri un sociālo pakalpojumu aģentūras sniedz atbalstu un dod cietušajām norīkojumus (Campbell 1998). Meiera (Maier 2008) veiktajā pētījumā tika dokumentēti izvarošanas upuru stāsti par advokātu darbu. Lielākā daļa advokātu uzskatīja, ka bieži policija un medicīnas iestādes atkārtoti traumēja seksuālas vardarbības upurus. Šī atkārtotā traumatizācija lielā mērā ir atkarīga no pratināšanas metodēm, kādas izmanto amatpersonu un medicīnas personāla līdzjūtības trūkuma dēļ (Maier 2008).

Pētījumos pierādīts, ka par izvarošanas noziegumiem tiek ziņots visretāk: katru gadu tikai aptuveni par 40% gadījumu tiek ziņots tiesībsardzības iestādēm (Tjaden & Thoennes, 2000). Ziņot par izvarošanu ir svarīgi, jo tādā veidā cietušajām ir iespēja meklēt taisnību. Ziņojumi saista cietušās ar medicīnisko, juridisko un garīgās veselības atbalsta sistēmu un sniedz informāciju tiesībsardzības iestādēm, lai notvertu uzbrucēju (Allen 2007). Pētījumi liecina, ka ir vairāki faktori, kas ietekmē cietušo lēmumu ziņot tiesībsardzības iestādēm, t.sk. cietušās un uzbrucēja attiecības, ieroča vai smagu traumu esamība, narkotiku vai alkohola lietošana pirms izvarošanas un konfidencialitātes un privātuma pārkāpumi.

Pierādījumi liecina, ka vairāk nekā 80% izvarošanu ir izdarījusi kāda cietušajai zināma persona. Tas var ietekmēt cietušās izvēli – ziņot par noziegumu tiesību aizsardzības iestādēm vai ne (Bachman 1998; Tjaden & Thoennes 2000). Cietusī var sniegt pretrunīgu liecību, ziņojot par izvarošanu, ko izdarījis ģimenes loceklis, draugs vai partneris. Šāds ziņojums varētu radīt veselības un personiskās drošības draudus un ietekmēt cietušo gan sociāli, gan finansiāli (Allen 2007). Apjomīgā pētījumā, kurā piedalījās 4446 studentes, Fišers ar kolēģiem (Fisher et al. 2003) atklāja, ka tikai 1 no 20 koledžas studentēm ir ziņojusi tiesībsardzības iestādēm par seksuālo vardarbību. Šis pēdējais pētījums atklāja, ka upuri biežāk ziņo policijai par gadījumiem, kad uzbrucējs bija svešinieks, un tika izmantots ierocis (Fisher et al. 2003).

Izvarošanas gadījumā, kad tiek izmantots ierocis, cietusī piedzīvo smagas fiziskas traumas, ja par tiem tiek ziņots, tad juridiskās un medicīnas iestādes tos atzīst par ticamiem (Bachman 1998; Campbell 1998). Du Mont ar kolēģiem (Du Mont et al. 2003) izskatīja 186 gadījumus un konstatēja, ka aptuveni puse ziņoja tiesībsardzības iestādēm. Tomēr sievietes, kuras uzbrukuma laikā guva fiziskas traumas, ziņoja trīs reizes biežāk. Pētījumā (Campbell 1998), kurā piedalījās 268 izvarošanas advokāti, rezultāti liecina, – ja izvarotājs ir svešinieks, un viņš uzbrukumā

izmantoja ieroci, kā rezultātā cietusī guva fiziskas traumas, tad upuri biežāk ziņoja iestādēm par seksuāliem uzbrukumiem, un augstāk vērtēja sabiedrības attieksmi. Un otrādi, ja cietušās pazina uzbrucēju, nebija smagu miesas bojājumu, pirms uzbrukuma tika lietots alkohols vai narkotikas, upuris biežāk tika uzskatīts par mazāk uzticamu, un cietusī sabiedrības attieksmi vērtēja zemāk (Campbell 1998).

Izvarošanas gadījumā sievieti ietekmē gan akts, gan arī sekundārā viktimizācija, kas var rasties no negatīvas pieredzes sociālajā grupā vai tiesībsargājošā iestādē, ja darbinieki ir bijuši nelabvēlīgi pret izvarošanas upuri (Campbell & Raja 1999; George & Martinez 2002; Ullman 1996; White & Robinson Kurpius 1999). Piemēram, – tiek vainota cietusī un apšaubīta viņas uzticamība. Ar šādu attieksmi cietusī tiek pazemota, un netieši tiek norādīts, ka izvarošana ir pelnīta, tādā veidā upuris tiek noniecināts, un izvarošana banalizēta (Ward 1988).

Pētījumos tika salīdzināts – “izvarošanas mītu pieņemšana” un uzbrukuma situāciju faktori, piemēram, cietušās – uzbrucēja attiecības, cietušās izskats un tērps uzbrukumu laikā, ieroča vai pārmērīga spēka lietošana izvarošanas laikā. Frese ar kolēģiem (Frese et al. 2004) aptaujāja 182 koledžas studentus, lai izpētītu vai “izvarošanas mītu pieņemšana” ir saistīta ar uzbrukuma situācijas faktoriem un konstatēja, ka “izvarošanas mītu pieņemšanas” līmenis nosaka, kuru uzskatīs par vainīgo notikušajā izvarošanā. Pētījuma (Frese et al. 2004) respondenti bija vīrieši un sievietes vienādā skaitā, viņu vidējais vecums 19,2 gadi. Rezultāti atklāja, ka gadījumos, kas ir pretrunā ar izvarošanas mītiem (piemēram, izvarotājs ir paziņa), biežāk upuri uzskatīja par vainīgu notikušajā tie respondenti, kuri apstiprināja izvarošanas mītus (Frese et al. 2004).

Rose ar kolēģiem (Rose et al. 2006) aptaujāja 118 koledžas studentus, izmantojot hipotētiskus izvarošanas scenārijus, un konstatēja, ka respondenti biežāk uzskatīja par uzticamiem upurus, kuri bija emocionāli nospiesti. Cons ar kolēģiem (Cohn et al, 2009) aptaujāja 524 koledžas studentus, lai noskaidrotu, vai cietušo uzvedība ietekmē vainīgā noteikšanu gadījumā, kad izvarotājs bija upura paziņa. Pētījuma dalībnieces bija galvenokārt sievietes (54%), vidējais vecums 18,3 gadi. Aptaujas rezultāti liecina, ka cietušās, kuras bija neizvēlīgas attiecībās ar dzimumpartneriem tika uzskatītas par mazāk uzticamām, nekā upuri bez šādas reputācijas (Cohn et al. 2009).

Uzbrukuma situāciju faktori ietekmē arī cietušās reakciju uz izvarošanu. Fišers ar kolēģiem (Fisher et al., 2003) aptaujāja 4446 koledžas studentes, galvenokārt jaunas sievietes ($M = 21.4$ gadi) un konstatēja, ka

kopumā cietušās par uzbrukumu, kurā iekļāvās pazīmes, kas tika uzskatītas par ticamām (t.i., uzbrucējs bija svešinieks ar ieroci no kā tika gūti fiziski ievainojumi), biežāk ziņoja policijai. Savukārt, sievietes, kuras izvarotājs bija paziņa, un bija notikusi brīvprātīga alkohola vai narkotiku lietošana, retāk vēlējas par to ziņot policijai, jo, iespējams, vainoja sevi par notikušo vardarbību (Fisher et al., 2003).

Pattersons ar kolēģiem (Patterson et al. 2009) intervēja 29 sievietes, kuras pieredzējušas izvarošanu, un, kas izvēlējās neziņot policijai par uzbrukumu, galvenokārt tās bija afroamerikānietes (52%), kuru vidējais vecums 32,5 gadi. Pattersons atklāja, ka viņas izvēlējās neziņot par izvarošanu, jo uzskatīja, ka tas varētu radīt papildus psiholoģisku kaitējumu.

Policistu aptauja liecina, ka tiesībsardzības iestāžu darbinieki, tāpat kā sabiedrība, ir viegli uztver izvarošanas mītus (Page 2007, 2008a, 2008b, 2010). Policists izvarošanu upurim bieži ir pirmais kontaktieris, ka viņa attieksmei ir būtiska nozīme, reaģējot un atbalstot upurus, lai iegūtu un apkopotu pierādījumus un palīdzētu lietas izmeklēšanā. Kad policisti uzticas izvarošanas mītiem, lai noteiktu, vai pēc konkrēta seksuāla uzbrukuma ir jāsāk lietas izmeklēšana, vardarbība pret upuri turpinās, un netiek ņemti vērā taisnīguma principi. Kaut gan ir veikti grozījumi likumos, un daudzi darbinieki ir ieguvuši specializētu izglītību seksuālas vardarbības gadījumu izmeklēšanā, policisti joprojām atzīst izvarošanas mītus (Campbell 1997; Page 2008b).

Attieksme pret izvarošanas upuriem un mītiem un izmeklēšanas process

Ticība izvarošanas mītiem var motivēt tiesībsardzības iestāžu darbiniekus atlikt lietas, ko vajadzētu izskatīt, vai likt upuriem atteikties no apsūdzības dēļ neticības (Campbell 1998; Frazier, Haney 1996). Pārskatot 861 seksuālas vardarbības gadījumu, par kuru ziņots tiesībsardzības iestādēs, Freiziers un Haneijs (Frazier, Haney 1996) atklāja, ka policisti un prokurori mudināja upurus uzturēt apsūdzību izvarošanas noziegumā, ja bija paredzams, ka prokuroram ir iespēja gūt veiksmīgu rezultātu tiesā. Tomēr, gadījumā, kad iespējamais likumpārkāpējs bija upura paziņa vai lietā bija nepietiekami pierādījumi, un trauma nebija, policisti biežāk centās pārliecināt cietušo, lai atsauc apsūdzību (Frazier, Haney 1996). Tas ietekmē upura pieredzi par krimināltiesību sistēmu un kavē apcietināt un apsūdzēt uzbrucējus.

Pēc izvarošanas, cietušajai ir informācija par noziegumu un pierādījumiem, kurus viņa var atklāt varas iestādēm, ja gribēs. Upuris var uzskatīt, ka nozieguma pierādījumiem ir personisks raksturs, turpretī, krimināltiesību sistēmā tiek uzskatīts, ka pierādījumi ir līdzeklis, lai būtu iemesls aizturēt iespējamo uzbrucēju (Campbell 1998). Kad tiesībsardzības iestāžu darbinieki izmeklē seksuālu vardarbību, kas ir daļa no ikdienišķu noziegumu izmeklēšanas, viņi to var neuzskatīt par nozieguma personisku aspektu, un nedomāt, kā nopratināšana ietekmēs upuri (Allen 2007). Cietušo uzticamība bieži tiek apšaubīta, ja viss netiek piefiksēts, vai ziņojums ir aizkavējies (Campbell 1998). Tomēr Westera ar kolēģiem (Westera, Kebbell, Miline 2011) aptaujāja 136 policistus un konstatēja, ka amatpersonas nopratināšanā mēdz izmantot slēgtos un uzvedinošos jautājumus, lai apzināti maldinātu izvarošanas upurus. Tiesībsardzības iestāžu darbinieki uzskata, ka šis paņēmieni palīdz novērtēt, vai cietušais sniedz likumīgu prasību par izvarošanu. Šādu paņēmieni izmantošana izvarošanas upurim var radīt vēl lielāku traumu (Westera et al. 2011).

Eksistē vairāki faktori, kāpēc policijas darbinieki netic, ka ir noticis seksuālas vardarbības akts. Galvenokārt šie faktori ir ticība mītiem un vājas zināšanas par seksuālā vardarbībā cietušo uzvedību un emocijām.

Saistība starp cietušās uzticamību un “izvarošanas mītu pieņemšanu” ir pētīta iesaistot arī tiesībsardzības iestāžu darbiniekus. Pētnieki (Goodman-Delahunty, Graham 2011) aptaujāja 125 policijas izmeklētājus un konstatēja, – ja cietušo apģērbam un intoksikācijas līmenim bija neliela ietekme uz uzbrucēju, un viņš tika arestēts, “izvarošanas mītu pieņemšana” līmenis policistiem ietekmēja viņu viedokli par upuru uzticamību. Tas ietekmēja lēmuma pieņemšanu – arestēt uzbrucēju vai ne. Pētījumā (Goodman-Delahunty, Grahama 2011) piedalījās 90 vīrieši un 35 sievietes policistes, visi bija apguvuši programmu “specializētās izmeklēšanas metodes” darbām ar seksuāla uzbrukuma upuriem. Rezultāti atklāja, – ja pirms uzbrukumu tika lietotas narkotikas un alkohols, policisti biežāk apšaubīja cietušās uzticamību, un izmantoja skarbākas pratināšanas metodes (Goodman-Delahunty, Graham 2011).

Džordans (Jordan 1998, 2001) pētījumā par policijas darbinieku attieksmi intervēja seksuālā vardarbībā cietušās 48 sievietes. 18 sievietes bija pārliecinātas, ka policisti viņām netic par notikušo. Sievietes jutušas, ka policisti viņu sūdzību uztver ar skepsi, un, ka viņām bija jāpārliecina policisti par savu apgalvojumu patiesumu pirms turpināt izmeklēšanu.

Daži piemēri, kas atklāja policistu attieksmi pret cietušajām nopratināšanas laikā.

- 1) Cietušās teica, ka viņas jutušas policistu neticību jau sarunas sākumā, un piebilda, ka policisti uzdodot provocējošus jautājumus, mēģina pierādīt, ka viņas melo, piemēram, – *vai tu tiešām tiki izvarota?*
- 2) Cietušās uzskatīja, ka policisti neticēja izvarošanas faktam tāpēc, ka viņas savas ciešanas neatklāja.
- 3) Vienā gadījumā nolaupītājs un izvarotājs ir bijis kāds policijai zināms dzimumnoziedznieks, un cietusī jutusi, ka tas ietekmēja policista reakciju uz viņas stāstīto.

Izvarošana tiek interpretēta kā apšaubāma, ja upuris par notikušo neziņo uzreiz pēc notikušā; ir pieņēmums, ka cietušajai pēc notikušā vajadzētu sazināties ar policiju nekavējoties (Bronitt 1998; Kelly 2002; Torrey 1991). Lielāka ticamība par notikušo var būt, ja cietusī par vardarbību ziņo nekavējoties. Tomēr arī šis faktors var tikt uzskatīts par nepatiesu, tādēļ, liela daļa cietušo ilgi nespēj pieņemt lēmumu vērsties policijā.

Ne vienmēr ir skaidrs – vai ticēt sievietei vai ne, jo nav zināmi daudzi faktori. Dažos gadījumos sievietes jutušas, ka policistu attieksmi ietekmē mīti par “labajiem” un “sliktajiem” izvarošanas upuriem (Kelly 2002; Kerstetter 1990; La Free 1981. Shapcott, 1988). Tomēr citas sievietes bija izbrīnītas, jo viņu bailes, ka policisti varētu notikušo vērtēt pēc šādiem morāles kritērijiem, izrādījās nepamatotas.

Tiesibaizsardzības iestādes nosaka cietušās uzticamību, pamatojoties uz viņas uzvedību pēc uzbrukuma, un kā viņa reaģē nopratināšanas laikā. Asks (Ask 2009) aptaujāja 211 policistus un 190 prokuroorus, lai novērtētu viņu uzskatus par noziegumos cietušo uzvedību. No 211 policistiem, lielākā daļa bija vīrieši (60%); vecumā no 45 līdz 54 gadi (38%), un bija dienestā vairāk nekā 20 gadus (63%) (Ask 2009). Šajā pētījumā konstatēja, ka tiesibaizsardzības iestāžu darbinieki sagaida, ka izvarošanas upuri būs emocionāli un grūtībās nonākuši, un no viņiem var sagaidīt informāciju par uzbrukumu (Ask 2009). Westera ar kolēģiem (Westera et al. 2011) aptaujāja 136 policistus par viņu viedokli attiecībā uz nopratināšanā un aptaujās izmantojamām metodēm, veicot videoierakstus ar izvarošanas upuriem. Šī pētījuma rezultāti atklāja, ka tiesibaizsardzības iestāžu darbinieki izmanto slēgtos un tiši uzvedinošos jautājumus, kas tiek uzskatīti par labākajiem izmeklēšanas informācijas devējiem, taču bieži mulsināja upurus (Westera et al. 2011).

Pētījumi liecina, ka cietušās, kuras nolemj ziņot policijai par izvarošānu, riskē saskarties ar papildus traumu un emocionālo stresu. Piemēram, Pattersons (Patterson, 2011) intervēja 20 izvarošanas upurus, lai noskaid-

rotu, kā izmeklētāja pratināšanas stils ietekmē notikušā izpaušanas līmeni. Pattersons (Patterson 2011) konstatēja, ka nopratināšanas veids (piemēram, tonis, neverbālā komunikācija, izjautāšanas veids) bija saistīts ar cietušās trauksmes līmeni, un gatavību atklāt informāciju par uzbrukumu.

Apkopojot visu iepriekš minēto, var secināt, ka priekšstati par seksuālo vardarbību samērā bieži paredz deformētus uzskatus, kas balstīti pastāvošajos mītos un stereotipos, tādējādi var spriest, ka šāda veida nostādne pret upuriem traucē efektīvi veikt šo pārkāpumu izmeklēšanu, mazinot iespēju samazināt seksuālo noziegumu skaitu. Šī problēma aktuāla gan policijas darbiniekiem viņu profesionālās izaugsmes un apziņas veicināšanā saistībā ar šo jautājumu, gan arī potenciālo upuru izglītošanai un sabiedrībā valdošo stereotipu mazināšanai, jo tomēr jāatzīst, ka, ja upuris pats tic pastāvošajiem mītiem, tad tas arī vēl vairāk paaugstina viņa emocionālos pārdzīvojumus saistībā ar notikušo, savukārt negriežoties pēc palīdzības, nevar saņemt kvalificētu atbalstu un konstruktīvi risināt pastāvošo problēmu nedz individuālajā, nedz arī valstiskajā līmenī. Dotais teorētiskais pētījums ļauj aktualizēt šo jautājumu Latvijas kontekstā un paredz turpmāko empīrisku pētījumu realizāciju.

Bibliogrāfija

- Allen, W. D. (2007). The reporting and underreporting of rape. *Southern Economic Journal*, 73(3), 623–641.
- Aosved, A., & Long, P. (2006). Co-occurrence of rape myth acceptance, sexism, racism, homophobia, ageism, classism, and religious intolerance. *Sex Roles*, 55, 481–492.
- Ask, K. (2010). A survey of police officers' and prosecutors' beliefs about crime victim behaviors. *Journal of Interpersonal Violence*, 25(6), 1132–1149.
- Atkeson, B. M., Calhoun, K. S., Resick, P. A., & Ellis, E. M. (1982). Victims of rape: Repeated assessment of depressive symptoms. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 50(1), 96–102.
- Bachman, R. (1998). The factors related to rape reporting behavior and arrest: New evidence from the National Crime Victimization Survey. *Criminal Justice and Behavior*, 25(1), 8–29.
- Black, M., Basile, K., Breiding, M., Smith, S., Walters, M., Merrick, ... Stevens, M. (2011). *The National Intimate Partner and Sexual Victimization Survey*. National Center for Injury Prevention and Control of the Centers for Disease Control and Prevention. Atlanta, GA: Government Printing Office.
- Brownmiller, S. (1975). *Against our will: Men, women and rape*. New York, NY: Simon and Schuster.

- Burgess, A. (1983). Rape trauma syndrome. *Behavioral Sciences and the Law*, 1(3), 97–113.
- Burt, M. R. (1980). Cultural myths and supports for rape. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38(2), 217–230.
- Campbell, R., & Johnson, C. R. (1997). Police officers' perceptions of rape: Is there consistency between state law and individual beliefs? *Journal of Interpersonal Violence*, 12(2), 255–274.
- Campbell, R. (1998). The community response to rape: Victims' experiences with the legal, medical, and mental health systems. *American Journal of Community Psychology*, 26(3), 355–379.
- Cavanaugh, C., Messing, J., Petras, H., Fowler, B., Flair, L. L., Kub, J., et al. (2011). Patterns of violence against women: A latent class analysis. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 4(2), 169–176.
- CDC – Definitions – Sexual Violence – Violence Prevention – Injury. (2009). *Centers for Disease Control and Prevention*. Retrieved from <http://www.cdc.gov/violenceprevention/sexualviolence/definitions.html>
- CSP. Reģistrēto noziedzīgo nodarijumu skaits. http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/px_tabulas/registreto-noziedzigo-nodarijumu-skaits-43519.html
- Clarke, A., & Stermac, L. (2010). The influence of stereotypical beliefs, participant gender, and survivor weight on sexual assault response. *Journal of Interpersonal Violence*, 26(11), 2285–2302.
- Cohn, E., Dupuis, E., & Brown, T. (2009). In the eye of the beholder: Do behavior and character affect victim and perpetrator responsibility for acquaintance rape? *Journal of Applied Social Psychology*, 39(7), 1513–1535.
- Deitz, S. R., Littman, M., & Bentley, B. J. (1984). Attribution of responsibility for rape: The influence of observer empathy, victim resistance, and victim attractiveness. *Sex Roles*, 10(3/4), 261–280.
- Edwards, K., Turchik, J., Dardis, C., Reynolds, N., & Gidycz, C. (2011). Rape myths: History, individual and institutional-level presence, and implications for change. *Sex Roles*, 65, 761–773.
- Effects of Sexual Assault | RAINN | Rape, Abuse and Incest National Network. (n.d.). RAINN | *Rape, Abuse and Incest National Network* | RAINN: *The nation's largest anti-sexual assault organization*. Retrieved June 15, 2012, from <http://rainn.org/get-information/effects-of-sexual-assault>
- Fisher, B. S., Daigle, L. E., Cullen, F. T., & Turner, M. G. (2003). Reporting sexual victimization to the police and others: Results from a national-level study of college women. *Criminal Justice and Behavior*, 30(1), 6–38.
- Frazier, P. A., & Haney, B. (1996). Sexual assault cases in the legal system: Police, prosecutor, and victim perspectives. *Law and Human Behavior*, 20(6), 607–628.
- Frese, B., Moya, M., & Megias, J. (2004). Social perception of rape how rape myth acceptance modulates the influence of situational factors. *Journal of Interpersonal Violence*, 19(2), 143–161.

- Frieze, I. H., Hymer, S., & Greenberg, M. S. (1987). Describing the crime victim: Psychological reactions to victimization. *Professional Psychology: Research and Practice, 18*(4), 299–315.
- Goodman-Delahunty, J., & Graham, K. (2011). The influence of victim intoxication and victim attire on police responses to sexual assault. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling, 8*, 22–40.
- Grubb, A. R., & Harrower, J. (2009). Understanding attribution of blame in cases of rape: An analysis of participant gender, type of rape and perceived similarity to the victim. *Journal of Sexual Aggression, 15*(1), 63–81.
- Jones, M. E., Russell, R. L., & Bryant, F. B. (1998). The structure of rape attitudes for men and women: A three-factor model. *Journal of Research in Personality, 32*, 331–350.
- Jordan, J. (1998). *Reporting rape: Women's Experiences with the Police, Doctors and Support Agencies*. Wellington: Institute of Criminology.
- Jordan, J. (2001). Worlds Apart? Women, Rape and the Police Reporting Process. *British Journal of Criminology, 41* (4): 679–706.
- Kaysen, D., Morris, M. K., Rizvi, S. L., & Resick, P. A. (2005). Peritraumatic responses and their relationship to perceptions of threat in female crime victims. *Violence Against Women, 11*(12), 1515–1535.
- Kubany, E. S., Abueg, F. R., Owens, J. A., Brennan, J. M., Kaplan, A. S., & Watson, S. B. (1995). Initial examination of a multidimensional model of trauma-related guilt: Applications to combat veterans and battered women. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment, 17*(4), 353–376.
- Lonsway, K., & Fitzgerald, L. (1995). Attitudinal antecedents of rape myth acceptance: A theoretical and empirical reexamination. *Journal of Personality and Social Psychology, 68*, 704–711.
- Madigan, L., & Gamble, N. C. (1991). *The second rape: society's continued betrayal of the victim*. New York: Lexington Books.
- Maier, S. L. (2008). “I have heard horrible stories...” rape victim advocates’ perceptions of the revictimization of rape victims by the police and medical system. *Violence Against Women, 14*(7), 786–808.
- Mayerson, S. E., & Taylor, D. A. (1987). The effects of rape myth pornography on women’s attitudes and the mediating role of sex role stereotyping. *Sex Roles, 17*(5/6), 321–338.
- Miller, A. K., Amacker, A. M., & King, A. R. (2011). Sexual victimization history and perceived similarity to a sexual assault victim: A path model of perceiver variables predicting victim culpability attributions. *Sex Roles, 64*, 372–381.
- Miller, J., Schwartz, M.D. (1995). Rape myths and violence against street prostitution. *Deviant behavior*, Volume 16, Issue 1, pp 1–23.
- Moffett, H. (2006). ‘These women, they force us to rape them’: Rape as narrative of social control in post-apartheid South Africa. *Journal of Southern African Studies, 32*(1), 129–144.

- Norton, R., & Grant, T. (2008). Rape myth in true and false rape allegations. *Psychology, Crime, and Law*, 14(4), 275–285.
- Osman, S. L. (2011). Predicting rape empathy based on victim, perpetrator, and participant gender, and history of sexual aggression. *Sex Roles*, 64, 506–515.
- Page, A. D. (2007). Behind the blue line: Investigating police officers' attitudes toward rape. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 22(1), 22–32.
- Page, A. D. (2008a). Judging women and defining crime: Police officers' attitudes toward women and rape. *Sociological Spectrum*, 28, 389–411.
- Page, A. D. (2008b). Gateway to reform? Policy implications of police officers' attitudes toward rape. *American Journal of Criminal Justice*, 33, 44–58.
- Page, A. D. (2010). True colors: Police officers and rape myth acceptance. *Feminist Criminology*, 5(4), 315–334.
- Patterson, D., Greeson, M., & Campbell, R. (2009). Understanding rape survivors' decisions not to seek help from formal social systems. *Health & Social Work*, 34(2), 127–136.
- Patterson, D. (2011). The impact of detectives' manner of questioning on rape victims' disclosure. *Violence Against Women*, 17(11), 1349–1373.
- Peterson, Z., & Muehlenhard, C. (2004). Was it rape? The function of women's rape myth acceptance and definitions of sex in labeling their own experiences. *Sex Roles*, 51, 129–144.
- Pētījums "Vardarbība pret sievietēm – ES mēroga apsekojums". https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-vaw-survey-factsheet_lv.pdf
- Riger, S., & Gordon, M. (1981). The fear of rape: A study in social control. *Journal of Social Issues*, 37(4), 71–92.
- Rose, M. R., Nadler, J., & Clark, J. (2006). Appropriately upset? Emotion norms and perceptions of crime victims. *Law and Human Behavior*, 30, 203–219.
- Rosenthal, Heesacker, & Neimeyer (1995). Changing the Rape Supportive Attitudes of Traditional and Nontraditional Male and Female College Students. *Journal of Counseling Psychology*, Vol. 42 (2), 171177.
- Sleath, E., & Bull, R. (2012). Comparing rape victim and perpetrator blaming in a police officer sample. *Criminal Justice and Behavior*, 39(5), 646–665.
- Stahl, T., Eek, D., & Kazemi, A. (2010). Rape victim blaming as system justification: The role of gender and activation of complementary stereotypes. *Social Justice Research*, 23, 239–258.
- Suarez, E., & Gadalla, T. M. (2010). Stop blaming the victim: A meta-analysis on rape myths. *Journal of Interpersonal Violence*, 25(11), 2010–2035.
- Thornhill, R., & Thornhill, N. (1983). Human rape: An evolutionary analysis. *Ethology and Sociobiology*, 4, 137–173.
- Thornhill, R., & Palmer, C. (2000). *A natural history of rape biological bases of sexual coercion*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Tjaden, P., & Thoennes, N. (2000). *Extent, nature and consequences of intimate partner violence: Findings from the National Violence Against Women Survey*

- (National Institute of Justice and the Centers for Disease Control and Prevention). Washington, DC: Government Printing Office.
- Viki, G. T., & Abrams, D. (2002). But she was unfaithful: Benevolent sexism and reactions to rape victims who violate traditional gender role expectations. *Sex Roles, 47*(5/6), 289–293.
- Ward, C. (1988). The attitudes toward rape victims scale: Construction, validity, and cross-cultural application. *Psychology of Women Quarterly, 12*, 127–146.
- Wentz, E., & Archbold, C. (2012). Police perceptions of sexual assault victims: Exploring the intra-female gender hostility thesis. *Police Quarterly, 15*(1), 25–44.
- Westera, N. J., Kebbell, M. R., & Miline, R. (2011). Interviewing rape complainants: Police officers' perceptions of interview format and quality of evidence. *Applied Cognitive Psychology, 25*, 917–926.
- White, B.H., Kurpius S.E.R. (1999). Attitudes toward rape victims, effects of gender and professional status. *Journal of Interpersonal Violence 14*(9), p. 989–995.
- Williams, L. (1984). The classic rape: When do victims report? *Social Problems, 31*, 459–467.71.
- Winkel, F. W., & Koppelaar, L. (1991). Rape victims' style of self-presentation and secondary victimization by the environment: An experiment. *Journal of Interpersonal Violence, 6*(1), 29–40.
- Xenos, S., Smith, D. (2001). Perceptions of rape and sexual assault among Australian adolescents and young adults. *Journal of Interpersonal Violence; 16*: 1103–1119.

Studies on Police Officers' Attitude Towards Rape Victims

Summary

Analysing the available researches on the problems of violence against women, there is evidence that these figures still have not decreased significantly in Latvia; violence is rather increasing, as it is known that only a small percentage of women report violence against themselves to the law enforcement agencies, especially when it concerns sexual offenses, which are often accompanied by a sense of guilt, fear of condemnation, prevailing prejudices and myths about the victim of sexual violence. EU statistics data from 2014 show that on average 22 % of women in the EU Member States have experienced the physical and/or sexual violence from the current or former partner during their lifetime. Compared to the average EU figures, the level of violence against women in families in Latvia is higher. 32 % of women in Latvia have experienced physical and/or sexual violence from the current or former partner during their lifetime. Rape statistics are slightly decreasing annually; however, analysing general figures of violence against women, it is not possible to argue that the number of rape cases decreases. The aim of the present research is to carry out the study of theoretical

literature in order to find out the prevailing preconditions of the attitude towards victims of sexual violence of the society and law enforcement authorities, thus carrying out the first phase of a broader empirical study in Latvia in connection with this topical issue. In addition, focusing on the attitude of law enforcement officers towards the victims of sexual violence, it is possible to actualize the responsibility of these authorities in their work with the particular target group, thus reducing the prejudices and the level of belief in rape myths and improving the attitude towards women who are the victims of sexual violence, which could potentially increase the quality of work on prevention of particular offences.

Key words: women, rape myths, sexual violence, law enforcement officers.

A STUDY OF CORRELATION BETWEEN THE ETHNIC IDENTITY AND ACCULTURATION STRATEGIES OF THE RUSSIANS IN LATVIA ACROSS THREE GENERATIONS

In modern Latvia socio-psychological problems of ethnic migration and acculturation are not developed enough, despite the fact that the need for deliberate, science-based state migration policy is extremely high, and the need for such a policy is felt every year more acute.

Subject: Study links ethnic, civic identity and acculturation strategies between Russian people in Latvia in three generations.

Results: The study revealed significant correlation of ethnic and civic identity with acculturation strategies in three generations. Between older generation there is a positive correlation between the intensity of ethnic self-identity and strategy of separation ($r = 0.253$; $p \leq 0.01$), and negative with the strategy of assimilation ($r = -0.230$; $p \leq 0.01$). In the middle generation positive correlation between positive civic identity and integration strategy ($r = 0.203$; $p \leq 0.05$), and negative with the strategy of separation ($r = -0.269$; $p \leq 0.01$). In the younger generation was found that there is a positive correlation between positive civic identity and integration strategy ($r = 0.393$; $p \leq 0.001$), and negative with the strategy of separation ($r = -0.411$; $p \leq 0.001$).

Key words: ethnic identity, civic identity, acculturation, assimilation, integration, separation, marginalization, ethnic minorities, generation.

Introduction

With Latvia having recovered nationhood, joined the European Union as a member state, integrated into Common Education Space and European labor market, all that taking place alongside with a number of globalization processes also pertaining to Latvia, the research on contact of the cultures of the peoples resident in Latvia and formation of ethnical identity acquires particular relevance and is seen as socially important. The statement that for the intercultural issues to be solved it should be first recognized that human groups differ in their cultural identity, and the groups have the right to preserve their cultural attributes if so desired, appears to be a constructive and appropriate one (Furnham, Bochner 1986). Currently, the social-psychological issues pertinent to ethnic migrations and acculturation in Latvia have not been sufficiently looked into, although the

need for scientifically grounded state migration policy is becoming increasingly imperative year by year.

Research aim is the inquiry into the correlation between the ethnic and civic identity and acculturation strategies with the Russians in Latvia across three generations.

Research questions

1. Is there a correlation between ethnic, civic identity and the strategies of acculturation with the Russians in Latvia in the younger generation?
2. Is there a correlation between ethnic, civic identity and the strategies of acculturation with the Russians in Latvia in the middle generation?
3. Is there a correlation between ethnic, civic identity and the strategies of acculturation with the Russians in Latvia in the older generation?

A survey was conducted among the participants as follows

Participants: 336 people, 112 families, representing three generations of one and the same family. Older generation N=112, age 59–88 years, M =67; middle generation: N=112, age 35–59 years, M =42; youngsters N=112, age 17–20, M =17 females – 68%, males – 32%.

The questionnaire to measure interethnic attitudes and the model of acculturation strategies of J. Berry (MIRIPS – Mutual Intercultural Relations in Plural Societies, Berry 2006), translated and adapted by N. Lebedeva and A. Tatarko (Lebedeva, Tatarko 2012), modified by I. Plotka, T. Ryabichenko, N. Lebedeva for Latvia and Lithuania, the countries of Baltic Region (Plotka, Ryabichenko, Lebedeva 2013) served as the main instrument of measuring the concepts under consideration.

Two scales were used in the above questionnaire: 1. the scale to measure ethnic and civic identity; 2. the scale to measure the acculturation strategies. The dependent variables used in the research were as follows: “the intensity of ethnic identity”, “the positivity of ethnic identity”, “the intensity of civic identity”, “the positivity of civic identity”, acculturation strategies: separation, integration, assimilation, marginalization. The quantitative data were processed with SPSS (version17).

The concept of acculturation in modern psychology

Berry suggested that the nature of the interethnic contact will be related to the acculturation strategy that immigrant adopts. According to Berry the process of acculturation is linked to two main issues: maintaining one’s heritage culture (to which extent maintaining one’s cultural identity is viewed as important) and participation in intercultural contacts

(to which extent one ought to be involved into the other culture). Based on the combinations of the responses to those two essential questions four main acculturation strategies are distinguished: assimilation, integration, separation, marginalization (Berry 1990).

Assimilation is a kind of acculturation when the immigrant fully identifies with the host culture and rejects the culture of the ethnic minority to which the individual belongs.

Separation means that the members of the ethnic minority reject the culture of the majority and maintain their own ethnic peculiarities.

If the immigrant does not identify either with the culture of the ethnic minority or the culture of the ethnic majority, this results in the ethno-cultural marginalization.

Integration is the state when identification with both own culture and the host culture occurs (Berry 1990).

The concept of ethnic and civic identity in modern psychology

The research suggests that the intergroup attitudes are influenced not so much by the stereotypes of the out-group as by the susceptibilities linked to the in-group belongingness. According to A. Tajfel (Tajfel 1978), in intergroup relations, the behavior of an individual is determined by social identity. Civic identity as a component of social identity has the essential function of meeting the basic needs of group belonging. The sense of belongingness uniting an individual with a bigger community boosts the confidence while dealing with complex and not always fully comprehensible reality. Civic identity is understood as the awareness of one's belonging to the community of the citizens of a state which has essential meaning for the individual (Vodolazhskaja 2003).

Ethnic identity is one of the constituents of the social identity and results from the "cognitive – affective" process of self-determination of an individual in the social space against a range of other ethnic groups. This is not only consciousness, but also perception, understanding, and evaluation of one's belonging to a definite ethnic group" (Stefanenko 2003). Stefanenko suggests that the ethnic identity should be regarded not only as the realization of an individual's belonging to a definite ethnic group, but also as the individual's experience of the relations between I (oneself) and the ethnic environment in the sense of individual's identifying with one of the ethnic communities and apartness from the rest.

The positivity of ethnic identity also plays a significant part in the process of inter-cultural interaction. Research has once again proved true the consistent pattern, which actually has the status of a psychological law, and which reads as follows: the more favorable the perception of an individual of one's own ethnic identity is the more tolerant the individual will be regarding other ethnic groups, and the less sketchy and one-dimensional will the individual's perception of the "strangers". The positivity of ethnic identity is therefore the main construct that contributes to maintaining of the intra-group and inter-group harmony, as well as positive sense of self with the individuals (Lebedeva 1999).

The intensity of the ethnic identity is understood as the degree of the subjective awareness of oneself as a member of a certain ethno-cultural community. The positive ethnic identity is understood as positive affective perception of one's own ethnic group (Lebedeva, Tatarko 2005). The intensity of the civic identity is understood as the degree of one's awareness of belonging to one's host country. The positive civic identity signifies affective perception of the fact of belonging to one's host country.

Research into ethnic and civic identities and acculturation strategies

Quite a number of studies have been carried out to look into the acculturation strategies in non-dominant groups (Sam, Berry 2006). In the majority of the studies the integration strategy was found to be the most preferable, while the marginalization – the least desirable one. However, in other studies conducted in Germany and Canada among the Turks having a low social-economic status, a preference was discovered for the separation strategy over other strategies of acculturation (Piontkowski et al. 2000; Ataca, Berry 2002). In the majority of cases, the strategy of integration is most preferable (Mishra, Sinha, Berry 1996). Recent research (Berry, Phinney, Sam, Vedder 2006) conducted among young immigrants in thirteen countries worldwide has suggested that four types of acculturation attitudes correlate with certain types of behavior in the process of acculturation, with the types of cultural identity formation and the levels of the language skills. Eventually, four individual types of acculturation profiles were created correlating with the four acculturation strategies as above.

The research conducted by Garibjan and Bure suggests that there should be significant positive relations between the intensity and positivity of the ethnic identity and the intensity and positivity of civic self-identification and the acculturation strategies chosen by the Armenians residing in

Moscow, while the strategy of separation and marginalization are negatively related both to ethnic and to civic identities. The strategy of assimilation is chosen by the Armenians with the lowest intensity and positivity of the ethnic identity but with high intensity of civic identity (Garibjan, Bure 1990). The more negative the ethnic identity is the more probable it is that the immigrants will exhibit the behavior based on the intention to by all means maintain own traditional culture and to avoid contact with other cultures. Recent research has shown that the individuals choosing the strategies of separation and marginalization are suffering the greatest discriminated against them (Berry, Phinney, Sam, Vedder 2006).

Latvian psychologists have conducted research focused on ethnic issues. It should be noted that the research is devoted to a number of aspects of ethnic identity and social adaptation in varying cultural environments, and also looks into implicit ethnical attitudes with the Russians and the Latvians. The use of the implicit methodology constitutes a new scientific approach in Latvia (Plotka 2010; Bambulyaka, Plotka, Blumenau, Igonin, Ozola, Shimane 2012).

Theoretical analysis allows defining the following conceptual issues:

1. It is defined that the positive ethnic identity is thought of as an individual referring him/herself to a given ethnic group based on the positive evaluation of the culture of the ethnic group, which strengthens the ethnic self-consciousness of the group and contributes to maintaining the group as an integral ethno-cultural entity (Lebedeva 1999).
 - 1.1 According to the opinion of Lebedeva, Tatarko, positive ethnic identity is thought of as positive affective attitude to one's own ethnic group (Lebedeva, Tatarko 2005).
 - 1.2 It has been proved that the intensity of ethnic identity is thought of as the extent to which an individual is aware of him/herself as a member of a certain ethno-cultural community. Striving to achieve positive ethnic identity, an individual improves both his/her own self-esteem and the prestige and status of the group s/he belongs to (Lebedeva, Tatarko, 2005).
2. It has been established that civic identity as a component of social identity has the essential function of meeting the basic needs of group belonging. The sense of belongingness uniting an individual with a bigger community boosts the confidence while dealing with complex and not always fully comprehensible reality (Vodolazhskaja 2003).
 - 2.1 The intensity of civic identity is understood as the degree of one's awareness of belonging to one's home state (Berry 1990).

- 2.2 The positivity of civic identity signifies affective perception of the fact of belonging to one's home state (Berry 1990).
3. According to Berry, acculturation occurs when groups of people belonging to different cultures engage in direct and continuous contact, bringing about changes of the original cultural patterns of either one of the groups or both of them (Berry, 1990).
 - 3.1 It has been determined that acculturation "comprehends those phenomena which result when groups of individuals having different cultures come into continuous first-hand contact, with subsequent changes in the original culture patterns of either or both groups" (Redfield, Linton, Herskovits 1936, pp. 149–150).
 - 3.2 It has been found out that the process of acculturation is linked to two main issues: maintaining one's heritage culture and participation in intercultural contacts. Based on the combinations of the responses to those two essential questions four main acculturation strategies are distinguished: assimilation, integration, separation, marginalization (Berry 1990).

Separation means that the members of the ethnic minority reject the culture of the majority and maintain their own ethnic peculiarities.

Assimilation is a kind of acculturation when the immigrant fully identifies with the host culture and rejects the culture of the ethnic minority to which the individual belongs.

If the immigrant does not identify either with the culture of the ethnic minority or the culture of the ethnic majority, this results in the ethno-cultural marginalization.

Integration ensues when identification with both own culture and the host culture occurs (Berry 1990).

4. Based on the analysis of previous research we deduced that investigation into correlation between ethnic and civic identities as related to the acculturation strategies of the ethnic minorities will help to define in which way the peculiarities of the above two types of identities underlie the choice of acculturation strategies (Berry, Phinney, Sam, Vedder 2006).
5. The research of J.W. Berry, N. Lebedeva, A. Tatarko, K. Garibjan, A. Bure, who suggested that there should be a correlation between positivity and intensity of ethnic, civic identity and acculturation strategies, served, mainly, as the theoretical frameworks for conducting the empirical study.

All the above mentioned statements allowed formulating consistently the main research propositions.

Research findings

The research revealed significant relationships of ethnic and civic identity against the acculturation strategies with the Russians in Latvia across three generations. Data distribution does not conform to normal distribution, therefore Spearman's rank correlation coefficients are used (non-parametric).

Table 1

Correlation relationships between ethnic and civic identity against the acculturation strategies with younger generation of the Russians in Latvia

Younger generation	Separation	Marginalization	Integration	Assimilation
Intensity of ethnic self-identity	0.282**	-0.263**		-0.267**
Positivity of ethnic self-identity	0.371***			-0.208*
Intensity of civic self-identity	-0.375***		0.491***	
Positivity of civic self-identity	-0.411***		0.393***	

*** Correlation is significant at $p \leq 0.001$ (two-sided)

** Correlation is significant at $p \leq 0.01$ (two-sided)

* Correlation is significant at $p \leq 0.05$ (two-sided)

The research showed that there are positive correlation relationships between the intensity of ethnic self-identity and the strategy of separation ($r = 0.282$; $p \leq 0.01$), and negative correlation relationships with strategy of marginalization ($r = -0.263$; $p \leq 0.01$) and with the strategy of assimilation ($r = -0.208$; $p \leq 0.05$). The research revealed that there are positive correlation relationships between the positivity of ethnic self-identity and the strategy of separation ($r = 0.371$; $p \leq 0.001$), and negative correlation relationships to the strategy of assimilation ($r = -0.208$; $p \leq 0.05$). The research revealed that there are positive correlation relationships between the intensity of civic self-identity to the strategy of integration ($r = 0.491$; $p \leq 0.001$) and negative correlation relationships with the strategy of separation ($r = -0.375$; $p \leq 0.001$). The research revealed that there are positive correlation relationships between positivity of civic self-identity and the strategy of integration ($r = 0.393$; $p \leq 0.001$), and negative correlation relationships to the strategy of separation ($r = -0,411$; $p \leq 0,001$).

Table 2

Correlation relationships between ethnic and civic identity against the acculturation strategies with middle generation of the Russians in Latvia

Middle generation	Separation	Marginalization	Integration	Assimilation
Intensity of ethnic self-identity		-0.218*		-0.248**
Positivity of ethnic self-identity	0.218*			
Intensity of civic self-identity			0.230*	
Positivity of civic self-identity	-0.269**		0.203*	

** Correlation is significant at $p \leq 0.01$ (two-sided)

* Correlation is significant at $p \leq 0.05$ (two-sided)

The research revealed that there are negative correlation relationships between the intensity of ethnic self-identity and the strategy of marginalization ($r = -0.218$; $p \leq 0.05$), and to the strategy of assimilation ($r = -0.248$; $p \leq 0.01$). The research revealed that there are positive correlation relationships between the intensity of ethnic self-identity and the strategy of separation ($r = -0,218$; $p \leq 0.05$), and to the strategy of assimilation($r = -0.248$; $p \leq 0.01$). The research revealed that there are positive correlation relationships between the intensity of civic self-identity to the strategy of integration ($r = 0.230$; $p \leq 0.05$) The research revealed that there are positive correlation relationships between positivity of civic self-identity and the integration strategy ($r = 0.203$; $p \leq 0.05$), and negative correlation relationships to the strategy of separation ($r = -0.269$; $p \leq 0,01$).

Table 3

Correlation relationships between ethnic and civic identity against the acculturation strategies with older generation of the Russians in Latvia

Older generation	Separation	Marginalization	Integration	Assimilation
Intensity of ethnic self-identity	0.253**			-0.230*
Positivity of ethnic self-identity	0.232*			
Intensity of civic self-identity				
Positivity of civic self-identity	-0.258**	0.226*		

** Correlation is significant at $p \leq 0.01$ (two-sided)

* Correlation is significant at $p \leq 0.05$ (two-sided)

The research revealed that there are positive correlation relationships between the intensity of ethnic self-identity and the strategy of separation ($r = 0.253; p \leq 0.01$), and negative correlation relationships to the strategy of assimilation ($r = -0.230; p \leq 0.01$). The research revealed that there are positive correlation relationships between the positivity of ethnic self-identity and the strategy of separation ($r = 0.232; p \leq 0.05$). The research revealed that there are positive correlation relationships between the positivity of civic self-identity and the strategy of marginalization ($r = 0.226; p \leq 0.05$) as well as negative correlation relationships to the strategy of separation ($r = 0.226; p \leq 0.05$).

Conclusions

The main aim of the research consists of looking into correlation between ethnic, civic identity and acculturation strategies with the Russians in Latvia across three generations.

Through the study as detailed above the aim and the objectives of the research have been achieved. By means of the theoretical analysis the central concepts of ethnic, civic identity and a model of acculturation strategies were determined.

Survey of young immigrants across thirteen countries worldwide have shown that four types of acculturation attitudes correspond to certain types of behavior in the course of acculturation, to the types of cultural identity formation and to the levels of the language skills (Berry, 2006). Despite the fact that there has been previous research on hand, studies into correlations of ethnic, civic identities to acculturation strategies based on the sampling of the Russians across three generations have not been conducted; which led up to the current need of the studies to be carried out.

The questionnaire to measure interethnic attitudes and the model of acculturation strategies of J. Berry (MIRIPS – Mutual Intercultural Relations in Plural Societies, Berry 2006), translated and adapted by N. Lebedeva and A. Tatarko (Lebedeva, Tatarko 2012), modified by I. Plotka, T. Ryabichenko, N. Lebedeva for Latvia and Lithuania, the countries of Baltic Region (Plotka, Ryabichenko, Lebedeva 2013) served as the main instrument of measuring the concepts under consideration. For the purposes of the investigation two scales were used: the scale to measure the intensity and positivity of ethnic and civic identities and the scale of the acculturation strategies: separation, marginalization, integration, assimilation.

1. In response to the first research question if there is a correlation of ethnic, civic identities to the strategies of acculturation with the Russians in Latvia in the younger generation, the research findings were as follows:

- Significant positive correlation relationships have been discovered between intensity and positivity of ethnic identity and acculturation strategy in younger generation. Intensive and positive ethnic identity promotes maintaining of own ethnic peculiarities, but rejects the culture of the majority. However, in the research of K. Garibjan and A. Bure, the intensity of civic identity and the positivity of ethnic identity of immigrants promote full integration of the immigrants into the metropolitan city of Moscow the most. The positivity of ethnic identity promotes the attitudes facilitating integration and prohibits the attitudes leading to assimilation and marginalization, while the intensity of civic identity correlates positively with the attitudes linked to integration and correlates negatively with the attitudes linked to separation and assimilation (Garibjan, Bure 2007). Thereat, a contradiction arises: on the one hand young people in Latvia are better than their parents integrated socially, as many of the young people have a good command of the Latvian language, are admitted to the citizenship, nevertheless, they maintain their culture through the prim of separation. Research shows that the choice of the strategy is not linked to the *psychological well-being* and life satisfaction. Separation, essentially, corresponds to good psychological adaptation, while assimilation corresponds to the successful socio-cultural adaptation (Berry 2006). Perhaps, the discrepancies in the research findings are linked to dissimilar socio-economic and political conditions and processes in Latvia and Russia concerning the research sample in question.
- There is a negative correlation relationship between the intensity of the ethnic identity and the acculturation strategy of marginalization in younger generation. The research findings conform to the research conducted by N. Lebedeva, A. Tatarko (Lebedeva, Tatarko 1990), focused on looking into acculturation strategies, ethnic and civic identities and psychological well-being. The researchers argue that the intensity of ethnic identity prevents the acculturation strategy of marginalization.
- A negative correlation relationship between intensity and positivity of ethnic identity to assimilation in younger generation is revealed. Our research findings corroborate the regularities found in previous research that is: the dominance of significant negative correlations

of positive ethnic identity to the acculturation strategy of assimilation in the Azerbaijani residing in Moscow. The dominance of positive perception regarding one's own ethnic group helps maintain own cultural and ethnic identity (Efremova 2007).

- A positive correlation relationship is revealed between intensity, positivity of civic identity and acculturation strategy of integration and negative correlation relationship to acculturation strategy of separation in younger generation. The research findings correspond to the research findings of previous research conducted by A. Bure and K. Garibjan (Garibjan, Bure 2007), who also discovered positive correlation relationship between intensity of civic identity and acculturation strategy of integration. They argue that the intensity of civic identity encourages the choice of the acculturation strategy of integration, promotes self-satisfaction and prevents separation.

2. In response to the second research question if there is a correlation of ethnic, civic identities to the strategies of acculturation with the Russians in Latvia in the middle generation, the research findings were as follows:

- Negative correlation relationship of intensity of ethnic identity to acculturation strategies of marginalization and assimilation was found in middle generation. The research findings correspond to the research of M. Efremova (M. Efremova, 2007) indicating that the dominance of significant negative correlation relationships between positive ethnic identity and acculturation strategy of assimilation in groups of Armenians, Dagestani and Chechens residing in Stavropol. According to M. Efremova the dominance of the positive perception to the own ethnic group promotes maintenance of own cultural and ethnic identities (Efremova 2007).
- Positive correlation relationship was discovered between ethnic identity with acculturation strategy of separation in middle generation. The present research findings differ from the previous research conducted by K. Garibjan and A. Bure, where the intensity of civic identity promotes full integration of the immigrants into the metropolitan city of Moscow the most (Garibjan, Bure 2007).
- Positive correlation relationship was discovered between intensity and positivity of civic identity and the acculturation strategy of integration in middle generation. In the research conducted by A. Bure and K. Garibjan positive correlation between intensity of civic identity and the acculturation strategy of integration as the factor of successful socio-cultural adaptation of immigrants. According to the researchers,

the intensity of civic identity encourages the choice of the strategy of integration, promotes self-satisfaction and prevents separation (Bure, Garibjan 2007).

3. In response to the third research question if there is a correlation of ethnic, civic identities to the strategies of acculturation with the Russians in Latvia in older generation, the research findings were as follows:

- A positive correlation is revealed between the intensity and positivity of ethnic identity and the acculturation strategy of separation in the older generation. Intensive and positive ethnic identity helps maintain own ethnic peculiarities, but rejects the culture of the majority. However, in the research of K. Garibjan and A. Bure, the intensity of civic identity and positivity of ethnic identity of immigrants promote full integration of the immigrants into the metropolitan city of Moscow the most (Bure 2007). Perhaps, the discrepancies are linked to the challenges encountered in the course of integration and to different socio-economic and political conditions.
- A negative correlation is revealed between the intensity of ethnic identity and the assimilation in the older generation. The research findings correspond to the research of M. Efremova, which revealed the predominance of significant negative correlations of positive ethnic identity to the acculturation strategy of assimilation in groups of Armenians, Dagestani and Chechens residing in Stavropol. The dominance of the positive perception to the own ethnic group promotes maintenance of own cultural and ethnic identities (Efremova 2007).
- A negative correlation is revealed between the positivity of civic identity and the strategy of separation in the older generation. The research findings correspond to the study of Bure, which shows that the intensive civic identity encourages the choice of the strategy of integration, promotes self-esteem and prevents separation (Bure, Garibjan 1990).
- In the course of the research a positive correlation relationships were discovered between the positivity of civic identity and marginalization. However, the research findings are somewhat paradoxical (contradictory). According to N. Lebedeva, the positivity of civic identity inhibits the marginalization strategy of acculturation. The positivity of civic identity can afford ground for marginalization. The positivity of civic identity can afford ground for respect towards other groups and willingness to exchange ideas, attitudes or participate in joint activities (Lebedeva, 2009). However, the situation in Latvia is ambiguous, linked to the peculiarities of the process of integration. It appears

possible to explain the discrepancy of the research findings by the collective and individual confusion and stress. The situation is characterized with the feeling of alienation, loss of identity and what is called the *acculturative stress* (Berry 1990).

References

- Aron, A., Aron, E. N. & Smollan, D. (1992). Inclusion of other in the self scale and the structure of interpersonal closeness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 596–612.
- Berry, J. W., Kim, U., Minde, T., Mok, D. (1987). Comparative studies of acculturative stress. *International Migration Review*, 21, 491–511.
- Berry, J.W., Kim, U. (1988). *Acculturation and mental health*. P. Dasen, J.W. Berry, N. Sartorius (Ed.). London: Sage.
- Berry, J. W., Kim, U., Power, S., Young, M., Bujaki, M. (1989a). Acculturation attitudes in plural societies. *Applied Psychology*, 38, 185–206.
- Berry, J.W., Kim, U., Power, S., Young, M., Bujaki, M. (1989b). Acculturation attitudes in plural societies. *Applied Psychology*, 38, 185–206.
- Berry, J.W. (1994). *Acculturative Stress*. W.J. Lonner, R.S. Malpass (Ed.). New York: Psychology and Culture.
- Berry, J.W., Phinney, J.S., Sam, D.L., & Vedder, P. (2006a). Immigrant youth in cultural transition: Acculturation, identity and adaptation across national contexts. *Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates*.
- Berry, J.W., Phinney, J.S., Sam, D.L., & Vedder, P. (2006b). Immigrant youth: Acculturation, identity and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 55(3), 303.
- Bochner, S. (1982). The social psychology of cross-cultural relations. *Cultures in Contact: Studies in CrossCultural Interaction*. Oxford.
- Boski, P. (1989). *Social cognitive methods in the study of immigrants' psychological acculturation*. D. Keats, D. Munro, L. Mann (Eds.), Heterogeneity in cross-cultural psychology (pp. 124–141). Lisse: Swets & Zeitlinger, 1989.
- Bambulyaka, M., Plotka, I., Blumenau, N., Igonin, D., Ozola, E., & Shimane, L. (2012). The Measurement Of Latvian And Russian Ethnic Attitudes, Using Evaluative Priming Task And Self-Report Methods. *World Academy of Science, Engineering and Technology* 71 (87). 497–508. 2012. E-ISSN: 2010-3778.
- Chataway, C., Berry, J.W. (1989). Acculturation experiences, appraisal, coping and adaptation. *Canadian Journal of Behavioural Sciences*, 21, 295–309.
- Esses V., Haddock G. & Zanna M. Values (1993). Stereotypes and emotions as determinants of intergroup attitudes. In D.M. Mascie & D.L. Hamilton (Eds.) *Affect, cognition and stereotyping: Interactive process in group perception*. – N.Y.: Academic, 137–166.
- Furnham A. & Bochner S. (1986). Culture shock: Psychological reactions to unfamiliar environments. – N.Y.: Methuen.

- Mishra R.C., Sinha D. & Berry J.W. Ecology (1996). Acculturation and psychological adaptation among Adivasi in India. – Delhi: *Sage Publications*.
- Sam, David L.; Berry, John W. (1 July 2010). Acculturation When Individuals and Groups of Different Cultural Backgrounds Meet. *Perspectives on Psychological Science* 5 (4), 472.
- Sam D.L. & Berry J.W. (2006). *The Cambridge handbook of acculturation psychology*. – Cambridge: *Cambridge University Press*.
- Tajfel H. (1978). Social categorization, social identity and social comparison. *In H. Tajfel Differentiation between social groups*. – London: Academic, 61–76.
- Plotka I. (2010). Jauniešu etniskā identitāte un sociālā adaptācija dažādās kultūrvīdēs. *Latvijas Universitātes raksti*, 747. sēj. 154–169. lpp.
- Водолажская Т. В. (2003) Идентичность гражданская. *Социология: Энциклопедия* / Сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Тер щенко, с. 1312.
- Лебедева Н.М. и Татарко А.Н. (2009). Стратегии межкультурного взаимодействия мигрантов и населения России: *Сборник научных статей – М.: РУДН*.
- Стефаненко Т.Г. (1999) Этнопсихология. – М.: Аспект-пресс.

Etniskās iedzīvotāju identitātes un akulturācijas stratēģijas saiknes pētījums starp krievvalodīgajiem Latvijā trīs paaudzēs

Kopsavilkums

Mūsdienu Latvijā ir nepietiekami izstrādātas etniskās migrācijas un akulturācijas sociāli psiholoģiskās problēmas, neskatoties uz to, ka pieprasījums pēc pārdomātas, zinātniski pamatotas valsts migrācijas politikas ir ārkārtīgi liels, un vajadzība pēc tās ar katru gadu pieaug.

Dotā pētījuma mērķis ir etniskās iedzīvotāju identitātes un akulturācijas stratēģijas saiknes pētījums starp krievvalodīgajiem Latvijā trijās paaudzēs. Pētījumā piedalījās 336 dalībnieki. Pētījums atklāja būtisku korelāciju starp etnisko iedzīvotāju identitāti un akulturācijas stratēģijām trijās paaudzēs. Vecākajai paaudzei pastāv pozitīva korelācijas saikne starp izteiktu etnisko identifikāciju un separācijas stratēģiju ($r = 0.253$; $p \leq 0.01$), un negatīva ar asimilācijas stratēģiju ($r = -0.230$; $p \leq 0.01$). Vidējai paaudzei pastāv pozitīva korelācijas saikne starp iedzīvotāju identifikācijas pozitīvismu un integrācijas stratēģiju ($r = 0.203$; $p \leq 0.05$), un negatīva ar separācijas stratēģiju ($r = -0.269$; $p \leq 0.01$). Jaunākai paaudzei tika atklāts, ka pastāv pozitīva korelācijas saikne starp iedzīvotāju identifikācijas pozitīvismu un integrācijas stratēģiju ($r = 0.393$; $p \leq 0.001$), un negatīva ar separācijas stratēģiju ($r = -0.411$; $p \leq 0.001$).

Atslēgas vārdi: etniskā identitāte, iedzīvotāju identitāte, akulturācijas, asimilācija, integrācija, separācija, marginalizācija, etniskā minoritāte, paaudze.

Ivars Račko, Aleksejs Ruža (Latvija)

ĒTISKĀ ORIENTĀCIJA LATVIJAS EKONOMISTU VIDŪ MULTIDIMENSIONĀLĀS ĒTIKAS SKALAS IETVAROS

Morālo vērtību un ētikas jautājumi, problemātika ir izsenais psihologu izaicinājums. Īpaši aktuāls jautājums paliek sakarā ar pēdēja laikā izsākņējošiem gan pasaules mēroga, gan arī Latvijas mēroga finansiālo skandālu un mahināciju fona. Ekonomistu profesijas ietvaros, sabiedrībā arvien biežāk rodas jautājumi par šo speciālistu rīcības pamatiem. Pētījuma mērķis bija pētīt ētiskās orientācijas specifiku starp Latvijas ekonomistiem, balstoties uz to lēmumu pieņemšanas īpatnībām morālo dilemmu situācijās. Pētījuma izlasi veidoja 86 respondenti, no kuriem 27 ir vīrieši un 59 ir sievietes, vecumā no 20 līdz 61 gadam. Balstoties uz Koena, Panta un Šarpa (Cohen, Pant, Sharp 1996) darba, kurā viņi ir pētījuši Kanādas ekonomistu ētisko orientāciju, šajā pētījumā tika izmantotas sekojošas metodes: Noteicošās problēmas tests (DIT, Defining Issues Test) Multidimensionālo ētikas skala (MES, Multidimensional Ethic Scale) (Rest, 1974; Cohen et. al, 1993). Rezultāti, kuri tika aprēķināti, izmantojot regresijas metodi, apstiprināja, ka respondentu morālās spriešana uz piedāvātām aptaujā morālo dilemmu situācijām atbilst morālā taisnīguma un kontraktuālisma morālās spriešanas teorijām.

Atslēgas vārdi: ētiskā orientācija, morāle, multidimensionālā ētikas skala.

Ievads

Morālo vērtību jautājums, problemātika ir izsenais filosofu, un kopš nesenā laika, arī psihologu izaicinājums.

Mūsdienu strauji progresējošā mantiskā, priekšmetiskā pasaule piedāvā jaunus izaicinājumus arī sabiedrībai kopumā un katram no mums atsevišķi. Globalizācija, liberalizācija, kultūru sajaukums, tas viss liek mums atkal un atkal atgriezties pie jautājumiem – kas tad mūsu dzīvē ir patiesi nemainīgs, svarīgs, un vai tādas lietas maz eksistē.

Nevienu morāles jēdzienu isti nevar padarīt par personības morālo vērtību tikai ar prāta palīdzību vien. Tikumība tās dziļākajā izpausmē skar visu personību – visā daudzveidīgajā attieksmē pret apkārtējo pasauli. Viena lieta ir zināt, kas ir labs, ļauns, pienākums, cita lieta – pārdzīvot, izjust, atbilstoši rīkoties (Milts 1985).

Morālās vērtības ir sava veida garīgs vidutājs starp cilvēkiem, starp personību un vidi, lietām, sociālām kopībām (Milts 1985).

Tā runā filsofi, taču XX gadsimts ir nesis arī progresu šajā jomā, un līdz ar tādu zinātnieku kā Kolbergs un Rests palīdzību, arī morāles un morālās attīstības jēdzienu ir iespējams ietvert zinātniskajā apvalkā (Kohlberg 1977, 1980, 1981).

Īpaši aktuāls jautājums paliek sakarā ar pēdēja laikā izsaknējošiem gan pasaules mēroga, gan arī Latvijas mēroga finansiālo skandālu un mahināciju fona. Ekonomistu profesijas ietvaros, sabiedrībā arvien biežāk rodas jautājumi par šo speciālistu rīcības pamatiem. Pastāv uzskati, ka šīs profesijas pārstāvji izceļas ar īpašu morāles un ētikas izprašanu un pielietošanu dzīvē (Dantas 2010). Lai nepieļautu krāpnieciskas darbības, sabiedrība pieprasa stiprināt likumdošanu un soda mērus krāpniekiem. Vieni argumentē, ka jāpalielina profesijas pārstāvju iekšējo kontroli par saviem kolēģiem, citi savukārt aicina kontroles funkcijas nodod ārpus profesijas ietvariem esošajām institūcijām (Dantas 2010). Taču šī diskusija tikai parāda pārliecības trūkumu, par īstenu iemeslu izprašanu saistībā ar ētikas jautājumiem. Lai arī likumdošanas līmenī ir veiktas daudz un lietderīgu izmaiņu, lai nodrošinātu kontroli un likumīgu darbību, acīmredzami pietrūkst izpratnes par ekonomistu rīcībām izvēles situācijās.

No psiholoģijas zinātnes viedokļa darbs ir īpaši svarīgs, jo tas skar komplicētu tēmu, kuras ietvaros reģlamentētais un oficiālais sastopas ar nereglamentēto un neoficiālo, jeb mūžīgos strīdus, par to, vai visu ir iespējams izmērīt, un vai tas būtu nepieciešams. Šī tēma aizskar neierobežotu nākamo pētījumu klāstu, kurā gan teorētiskie psiholoģijas zinātnieki, gan praktiskie psihologi, kuri sastopas ar konkrētām situācijām ik dienu savu pienākumu pildīšanā, spēj pietuvināties (vai, precīzāk, mēģina pietuvināties) ikdienas problēmu risināšanai un dziļākai izprašanai pašā, šo problēmu saknē – lēmumu pieņemšanas brīdī.

Pētījuma mērķis ir pētīt ētiskās orientācijas specifiku starp Latvijas ekonomistiem, balstoties uz to lēmumu pieņemšanas īpatnībām morālo dilemmu situācijās, kā arī rast atbildes uz sekojošiem jautājumiem:

- Kāda ir morālās spriešanas loma, vērtējot morālās dilemmu situācijas?
- Kādas no piedāvātajām morālās spriešanas teorijām dominē ekonomistu lēmumu pieņemšanas situācijās (jeb kāda ir ekonomistu ētiskā orientācija)?
- Vai pastāv atšķirība ar morālo situāciju vērtēšanu, un savu paša rīcības izvēles prognozi morālās dilemmas situācijā attiecībā pret prognozi kā rīkotos kolēģi?

Ētikas pētījumi ekonomikā

Ekonomikas augsne ir auglīga ētikas pētījumiem. Visās četrās ekonomikas disciplīnās ir stingra nosliece gaidās uz morālas uzvedības ievērošanu darbā. Auditam tās ir noslieces nesaglabāt neitralitāti pret kompāniju, kuru tas auditē. Nodokļu sfērā – ekonomistus bieži vien mēdz stimulēt pārkāpt tievo līniju starp pieļauto likumā nodokļu atlaižu meklēšanu un tīšu izvairīšanos no nodokļu aplikšanas. Finansisti – ir plaša interese manipulēt gan ar aktīviem, gan algām u.c., palielinot sev prēmijas. Un uzņēmumu vadības sfērā ekonomisti bieži vien tendēti uzrādīt kompānijas rādītājus lielākus nekā tie ir, lai sasniegtu valdes locekļu labklājību.

Šajā ziņā Florijs (Flory 1992) ir veicis pētījumu starp ASV ekonomistiem, nosakot viņu morālās attīstības līmeni. Koens (Cohen 1995), izmantojis multidimensiālu ētikas skalu, pētot ētikas standartus starp ekonomistiem ASV, Japānā, Latīņu Amerikā. Audita pētījumos, slavu izpelnījās Ponemons un Gebharts (Ponemon, Gebhart 1993), Koens (Cohen 1992), Lampe un Finns (Lampe, Finn 1992), Makneirs (McNair 1991), Šaubš (Shaub 1993).

Metodoloģiski sakrīt divi kopēji visiem pētījumiem elementi, praktiski pētot morālās attīstības problemātiku starp ekonomistiem: 1) lēmumu pieņemšanas modelis, analizējot individuālo reakciju uz dilemmām, kuras paredz ētisku konfliktu; 2) individuālo ētisko standartu mērīšanas instrumentārijs

Pastāv vairāki lēmumu pieņemšanas ētisko problēmu gadījumā modeļi. Visi modeļi ir līdzīgi savā secībā klasiskajam lēmumu pieņemšanas modelim, kuru izmanto menedžmenta procesos: identificēt problēmu, izvērtēt alternatīvas, pielāgot alternatīvas izvēles kritērijiem (minimizēt riskus, maksimizēt rezultātu), un lēmuma pieņemšana. Tā piemēram viens no izplatītākajiem modeļiem lēmumu pieņemšanas modeļiem ētikas sfērā ir Langerferera un Roknesa modelis (Langenderfer, Rockness 1989), kurā tiek piedāvāti vairāki soļi praktiskajiem ētisko dilemmu lēmumu pieņemšanas pielietojumiem: 1 – izdalīt dilemmas faktus, 2 – identificēt ētisko problēmu un iesaistītās puses, 3 – identificēt konkrētai situācijai piemērotos principus, vērtības, normas, 4 – izvērtēt iespējamās alternatīvas, 5 – salīdzināt punkta 4 alternatīvas ar punktā 3 minēto, 6 – izprast iespējamās alternatīvu sekas, 7 – lēmuma pieņemšana.

Izpētot Koena, Panta un Šarpa (Cohen, Pant, Sharp 1996), ekonomikas ētikas pētījumus, var pamanīt spēcīgu Resta (1986) četru komponentu ietekmi uz viņu modeli. Viņš izdala četrus pamata soļus lēmuma

pieņemšanā ētisko dilemmu gadījumos: 1) interpretējamā situācija pieprasa rīcību un pieļauj sekas iesaistītām pusēm; 2) jāvērtē katras rīcības morālo komponenti, pamatojoties uz noteiktu ētisko kritēriju kopumu, kā arī jāizvērtē iespējamo morālo izvēli; 3) piekrist izvēles īstenošanai dzīvē; 4) izvēle, kura izpaužas darbībā.

Vēl viens elements, kuru nepieciešams apskatīt praktiskajā ētikas pētīšanā, ir instruments, kuru izmantot vērtējot individuālos morālos standartus. Ekonomikas pētījumos, vispopulārākie ir divu veidu instrumenti: 1) *Noteicošās problēmas tests* (Defining Issues Test, DIT), un 2) *Multidimensiālu Ētikas Skalu* (Multidimensional Ethics Scale, MES) (Cohen, 1996).

Tieši ekonomikas (grāmatvedības) kontekstā, pirmais, kurš ieviesa DIT testu bija Ponemons (Ponemon 1987, 1990). Tajā viņš piedāvāja situācijas, kuras bija rūpīgi pielāgotas un piemērotas tieši šai sfērai. Respondentiem ir jāvērtē argumenti pēc to relatīvā svarīguma pret izvērtējamo situāciju. Pēc tam argumenti ir sasaistīti ar dažādām morālās attīstības pakāpēm, kuri ir mērīti viendimensionālā skalā. Tādā veidā ir izmērīts katra cilvēka morālās attīstības līmenis, kurš parāda morālo principu relatīvo svarīgumu attiecīgā pret konkrētām ētiskās dilemmas situācijām.

Cita pieeja, kuru izmanto praktiskajos pētījumos, ir MES. Praktiskā šīs pieejas nozīme ir tajā, ka ētiskās problēmas ir daudzšķautņainas, un līdz ar to, tās arī jāizvērtē no dažādu skatījumu (teoriju) skatupunkta. To nosaka tas, ka cilvēks morālās spriešanas gadījumos var reaģēt dažādi, ja to izvērtē dažādas teorijas. Tā piemēram kaut ko ir iespējams uztvert kā korektu pie esošiem apstākļiem (kontraktuālā teorija), taču kā negodīgu no cita skatupunkta, ja izmanto morālā taisnīguma teoriju.

Šajā pētījumā tiks izmantotas četras dimensijas, kuras aprakstītas iepriekš (taisnīguma teorija, kontraktuālā teorija, relativisma teorija, utilitārisma teorija), taču teorētiski un praktiski ir iespējams izmantot arī citu teoriju daudzumu.

Kopumā, atsaucoties uz Menčantu un Van der Stedi (Mechant, Van der Stede 2007), mūsdienu sociālajos pētījumos par morāli parasti pamatojas uz četrus veidu argumentiem, kuri formē darbību ētikas jomā: 1) taisnīguma (angļu val.: *justice*) teorija par morālo taisnīgumu (angļu val.: *equity*), 2) kontraktuālā teorija jeb deontoloģija, 3) relativisma teorija, 4) utilitārisma teorija.

Taisnīguma teorija (morālā taisnīguma), rod savus pirmsākumus Platona un Aristoteļa darbos. Tā nosaka, ka cilvēka darbību jānosaka “formālam taisnīgumam”. Šī teorija atjauno klasisko Platona (2008) ideju,

kur tainīgums ir dod viens otram pēc nopelniem, balstoties uz darbības dabu. Tāda veida argumentācija nosaka, ka vienlīdzīgie ir jāuztver savādāk nekā nevienlīdzīgie. Vislielākā problēma šī argumenta praktiskajā pielietojumā ir milzīgas grūtības, lai noteiktu, katrā lēmuma pieņemšanā atbildes reakciju, specifisku katrai darbībai no katra noteikta darbības aģenta. Piemēram, kā skolotājs var būt drošs par to, kad ir nepieciešams *iegāzt* studentu, kuram būtu jābūt sekmīgam, un padarīt par sekmīgu studentu, kurš ir *izgāzies*? Koens, Pants un Šarps (Cohen, Pant, Sharp 1996) uzsver, ka daži no lēmumiem profesionālajā ekonomikā var izmantot šo teoriju, lai atbalstīt savas darbības, piemēram, stimulējot dzimumu vienlīdzīgu pārstāvēniecību kolektīvā.

Kontraktuālā teorija, jeb deontoloģija (grieķu: *deon*, dienests), pēc Vaskeza (Vazquez 2005), nosaka, ka dienestam katrā konkrētā situācijā ir jābūt noteiktam ar noteikumiem, kuriem jābūt pielietojamiem, neskatoties uz potenciālām to pielietošanas sekām”. Tas ir tāds argumentēšanas veids, kas izmanto loģiku, lai identificētu un interpretētu atbildību vai kontraktus, kuri ir tieši vai netieši izteikti, kuri pastāv starp cilvēkiem. Ētika pēc šīs teorijas ir darboties pēc iepriekš noteiktām vienošanās, piemēram, sekot profesionālam kodeksam, vai konkrētas valsts likumdošanai.

Ētiskā relativisma teorija fokusē uzmanību uz pragmatismu. Pasaulē pastāv milzīgs daudzums dažādu kultūru, katrai no kurām ir savas morāles nostādnes, noteikumi, līdz ar to nevar pastāvēt universālā ētika, kuru var pielietot pret visiem cilvēkiem. Šis arguments stājas pretrunā ar beztermiņa ētikas pamatideju. Ētiskais relativisms pieļauj, ka dažādas sabiedrības domā dažādi, kā arī dažādi uztver vienas un tās pašas rīcības, kā arī pielieto dažādus morālos standartus līdzīgās situācijās. Ir nepieciešams izprast, ka šo dažādību nosaka nepieciešamību un vajadzību plašais spektrs katrai no sabiedrībām. Tātad sociālais konstruktīvisms nosaka, ka morālā spiešana dažādās sociālajās grupās vai sabiedrībās, kuras var būt arī pretrunīgas, ir attaisnojama un balstās uz attiecīgu sociālo kontekstu.

Utilitārisms ir viena no seku teorijām, kurā darbību jāvērtē kā ētisku vai ne, vadoties no rezultātiem. Šajā gadījumā ētika fokusē uzmanību ne uz pašu darbību vai rīcību, bet gan uz darbības vai rīcības sekām. Šī teorija ir viena no pamatnostādnēm mūsdienu klasiskajā ekonomikā. Tā nosaka, ka cilvēku rīcības jāvērtē no labklājības un labuma, ko tā dod sabiedrībai kopumā. Līdz ar to rīcības ētika iet roku rokā ar atdevi sabiedrības labā.

Metode

Dalībnieki

Pētījumā piedalījās 100 dalībnieki, no kuriem 14 dalībnieki tika atsijāti pētījuma gaitā kā neatbilstoši nepieciešamajiem kritērijiem, kas izlasē atstāja 86 respondentus.

Vecuma diapazons bija no 19 līdz 67 gadiem ($M = 35,7$ gadi; $SD = 9.14$ gadi). Respondentu sadalījums pēc vecuma: 22.8% – vecumā līdz 30 gadiem, 36.7% – vecumā no 30 līdz 40 gadiem, 26,6% – vecumā no 41 līdz 50 gadiem, 13,9% vecumā virs 50 gadiem.

Pētījuma dalībnieki bija anonīmi, taču norādīja dzīvošanas reģionu, vecumu, dzimumu, akadēmisko pakāpi (students, vidējā vai augstākā speciālā izglītība, maģistrs, doktors), kā arī profesiju (auditors, grāmatvedis, profesors (lektors), vai arī kombinētais).

Aptaujā iekļauts kontroljautājums par programmu, kuru absolvējis respondents, lai izslēgt ar ekonomiku nesaistīto respondentu iesaistīšanos pētījumā, tādā veidā saturot izlasi “tirāku”, izslēdzot iespējamus sarežģījumus aprēķinos (ņemot vērā relatīvi nelielo izlasi).

Vispārējie rādītāji par respondentiem pēc reģiona, akadēmiskā grāda (izglītība), profesijas, vecuma, dzimuma apkopoti 1. tabula:

1. tabula

Pētījuma izlases grupas demogrāfiskie rādītāji

Reģions		Izglītība		Profesija*	
Kurzeme	11 12,7%	Studē	11 12,8%	Pasniedzējs	12 11,5%
Zemgale	15 17,4%	Bakalaura	32 37,2%	Auditors	26 25%
Rīga	38 44,3%	Maģistrs	38 44,2%	Grāmatvedis	51 49%
Vidzeme	19 22,1%	Doktors	5 5,8%	Citi	15 14,5%
Latgale	3 3,5%				
<i>Kopā</i>	86 100%	<i>Kopā</i>	86 100%	<i>Kopā</i>	104* 100%
Vecums (gados)			Dzimums		
Līdz 30	20 23,3%	Sievietes	59 68,6%		
30 līdz 40	31 36%	Vīrieši	27 31,4%		
41 līdz 50	23 26,7%				
50+	12 14%				
<i>Kopā</i>	86 100%	<i>Kopā</i>	86 100%		

*profesiju skalā summa pārsniedz dalībnieku skaitu, jo tika ņemtas vērā arī amatu apvienošanas, un saskaitītas dubulti.

Procedūra un instrumentārijs

Balstoties uz Koena, Panta un Šarpa (Cohen, Pant, Sharp 1996) darba, kurā viņi ir pētījuši ētiskos pamatus Kanādas ekonomistiem (grāmatvežiem), šis pētījums sastāv no *Noteicošās problēmas testa* (DIT, Defining Issues Test) *Multidimensionālo ētikas skalas* (MES, Multidimensional Ethic Scale) (Rest 1974; Cohen *et. al.* 1993).

Sākumā tika izvērtēta DIT aptauja, kuru savam pētījumam ekonomikas sfērā pielāgoja Koens (Cohen 1996). Tā tika iztulkota šī pētījuma gaitā, pielāgošanu Latvijas apstākļiem veica šī pētījuma autori.

Vēlāk tika sagatavoti stimulmateriāli, kā arī tika apzināts kontaktpersonu loks, kurus var piesaistīt pētījumā. Respondenti tika aptaujāti tiešsaistē, ar pasniedzēju starpniecību, tika sūtīti e-pasti uz uzņēmējiem, pētnieciskiem centriem, valsts iestādēm, finansiālām institūcijām kā arī auditoru uzņēmumiem, VID. Nosacījums bija, lai respondents būtu absolvējis ekonomikas programmu (vai saistītu, kā nodokļu speciālists, grāmatvedis, muitnieks utml.).

Respondentiem sākumā tika piedāvātas ētiskās situācijas un risinājumi (1. pielikums), kuri bija balstīti uz *Noteicošās problēmas testa* versiju, kuru pielāgoja Koens, Pants un Šarps (Cohen, Pant, Sharp, 1996). Pēc tam katrai no tām respondents aizpildīja *Multidimensionālo ētikas skalu* (MES vērtējumu skalu).

Stimulmateriāla otrajā daļā respondentiem tika prasīts izvērtēt rīcību moralitāti tā, lai to var atspoguļot kādā no pētījumā izvēlētajām teorijām: morālā taisnīguma, relatīvisma, utilitārisma, kontraktuālisma. Katrai teorijai ir aprakstīti divi analīzes kritēriji. Papildus šiem astoņiem parametriem, kuri parāda morālās spriešanas teorijas, ir pievienotas trīs papildus analīzes vienības: iespēja, ka respondents pats izvēlēšies tādu rīcību; iespējamību, ka aroda kolēģi izvēlēšies tādu rīcību; un respondenta personīgs rīcības ētiskuma novērtējums.

Līdz ar to, pēc situāciju aptaujas katrai situācijai, respondentiem bija jāaizpilda sekojoša tabula, kura parāda 11 analīzes parametrus (2. pielikums).

Apkopojot tabulas 1. un 2. pielikumā, katram respondentam jāatbild (jāaizpilda vērtējums) uz sešām situācijām (dilemmām), izmantojot parametrus, kuri balstīti uz četru teoriju pamatiem, kā arī jāatbild par iespējamu savu un kolēģu rīcību šajās situācijās.

Rezultāti

Lai iegūtu atbildes uz pētījuma tālākiem jautājumiem, tika izmantota *multiplās regresijas* metode datu apstrādē. (Cohen et. al. 1996; Dantas 2010).

Ekonomistu ētiskās orientācijas ievirzi (pamatojoties uz reakcijām uz dilemmas situācijām) spēj paskaidrot morālās ētikas, relativisma, utilitārisma, kontraktualisma teorijas, kā arī no tām izrietošā modeļa (multiplās regresijas), kurš parāda analīzes iespējas iegūtajai informācijai

Atšķirība no oriģinālā Koena, Panta un Šarpa (Cohen, Pant, Sharp 1996) darba, šajā pētījumā ir izmantoti Dantasa (2010) aprēķinu uzlabojumi: 1) morālās spriešanas rādītāji bija aprēķināti kā vidējais no četrām teorijām, tādā veidā formējot multidimensionālu ētikas skalu (2010, 17), 2) oriģināldarbā ir izmantota regresija katrai specifiskai situācijai, bet šajā pētījumā regresija visām situācijām kopumā (18), 3) ir izvirzīts papildjautājums par savu paša respondenta prognozi par iespējamo uzvedību, kā arī prognoze par iespējamo kolēģu uzvedību.

2. tabula

Aprakstošā neatkarīgo un atkarīgo mainīgo statistika –
modelis 1 un modelis 2

Statistika	Atk. m. AM	Mainīgie – modelis 1			Mainīgie – modelis 2		
		Taisnīgums	Relatīvisms	Utilit.	Kontr.	Paša rīcība	Kolēģu rīcība
Vidējais	2.23	2.5	3.95	3.11	2.96	2.84	3.83
Mediāna	1.00	2.0	4.00	3.00	2.50	2.00	4.00
Moda	1.00	1.0	1.00	1.00	1.00	1.00	4.00
Stand. novirze	1.85	1.71	1.95	1.81	1.91	1.99	1.93

Aprakstošās statistikas AM (morālā izvērtēšana) mainīgo analīze parāda, ka sākotnēji respondenti negatīvi novērtēja piedāvātās rīcības dotajās situācijās. Skalā, kurā no augstākā vērtējuma 7 (rīcība uzskatāma par ētisku) virzība uz mazāko vērtējumu 1 (rīcība tiek uzskatīta par neētisku), vidējais rādītājs bija 2.24, ar mediānu 1.0. lai arī vidējais ir centrālās tendences rādītājs, kurš teorētiski vispiemērotāk iederas pētījumā, ir būtiski ņemt vērā mediāna, kura ļauj izvērtēt visu situāciju (un līdz ar to teoriju) vidējo rādītāju. Tas pastiprina respondentu atbilžu piemērošanu uz viņu morālo spriestspēju dilemmas situācijās.

Attiecībā uz rādītājiem atbilstoši teorijām, rezultāti parāda augstākus rezultātus morālās vērtībās nekā rīcību izvērtēšanā. Ir redzams, ka morālā

taisnīguma un kontraktualisma (*Taisnīgums* un *Kontr.* 2. tabulā) rādītāji parāda centrālos mērījumus tuvāk morālajai spriešanai nekā relativisma un utilitārisma (*relatīvisms* un *utilit.* 2. tabulā) rādītāji.

Rādītāji par paša respondenta vai viņa darba kolēģu iespējamību pielietot piedāvātās rīcības, rezultāti parāda, ka vidēji rādītāji ir augstāki nekā morālās spriešanas rādītāji, izvērtējot to; bet paša rīcība ir daudz tuvāka morālam izvērtējumam (AM) nekā citu kolēģu novērtēšana.

Apkopojot, var redzēt, ka rezultāta ievirzi, taču, lai veiktu galīgos secinājumus, ir nepieciešams veikt statistiskās nozīmības mērījumus, kuru, izmantojot Dantasa (2010) modeļu 1 un 2 regresijas paņēmieni, var apskatīt sekojošās darba sadaļās.

Lai noteiktu saistību starp morālo spriešanu (angļu: *reasoning*) teoriju attiecīgajiem rādītājiem, ētisko spriešanu/lēmumu (angļu: *judgement*) skaidrošanā piedāvātajās situācijās, ir piemērots tests, piemērojot pirmajam modelim regresa analīzi (multiplā regresija).

3. tabula

Modeļa 1 pielietojuma rezultāti

Atkarīgais mainīgais:		AM (Morālā izvērtēšana)	
Situāciju / dilemmu skaits:		6	
Subjektu skaits:		86	
Novērojumu skaits:		516	
<i>Multiplās regresijas metode</i>			
Mainīgie	β koeficients	t-Stat	p-vērtība
AM	0.22443	3.76818	0.0002
EqM	0.64217	19.29372	0.0000
Relat.	-0.00651	-0.22649	0.8209
Utilit.	-0.02607	-1.04031	0.2984
Kontr.	0.17553	5.31135	0.0000
R ² :	0.4963	F-stat:	369.0482

Rezultāti t un p vērtībām pierāda pirmos aprakstošās statistikas rezultātus, tajā ziņā, ka respondentu morālā spriešana (AM) attiecībā uz piedāvātajām situācijām ir saistīta ar morālā taisnīguma (EqM) ($t=19,29372$; $p<0.01$), kotraktualisma (Kontr.) ($t=5,31135$; $p<0,01$), kamēr relativisma (Relat.) un utilitārisma (Utilit.) saistībā statistiski nozīmīgas saistības ($p<.05 - p<.01$) nav.

Turklāt ir novērots, ka nepastāv statistiski nozīmīgas sakarības ($p<.05 - p<.01$) starp ētisko rīcību spriešanu no respondentu puses, un

pieņēmumu, ka rīcības morāle ir proporcionāla ieguvumiem un zaudējumiem (utilitārisms). Tests parāda, ka ieguldījumu-ieguvumu analīze, kuru pieraksta šai teorijai, nav aktuāla respondentiem, lai noskaidrotu un izlemtu vai rīcība bijusi ētiska vai ne.

Rezumējot, ekonomikas speciālistiem, kuri piedalījās aptaujā morālā spriešana attiecībā uz piedāvātām situācijām ir saistīta ar: taisnīguma izjūtu, kad vienlīdzīgie ir jāizturas vienlīdzīgi, un nevienlīdzīgie – nevienlīdzīgi (morālais taisnīgums), un atbildība pret pienākumiem vienam pret otru (kontraktualisms).

Lai izpētītu attiecību starp morālo spriešanu par rīcībām piedāvātās situācijās un iespējamību šo rīcību izmantot pašam vai pieļāvumu, ka to var izvēlēties kolēģi, ir veikts tests izmantojot modeli 2 (Dantas 2010), arī izmantojot *multiplās regresijas* metodi:

4. tabula

Modeļa 2 pielietojuma rezultāti

Atkarīgais mainīgais:		AM (Morālā izvērtēšana)	
Situāciju / dilemmu skaits:		6	
Subjektu skaits:		86	
Novērojumu skaits:		516	
<i>Multiplās regresijas metode</i>			
Mainīgie	β koeficients	t-stat	p-vērtība
AM	0.93577	4.84001	0.0000
Paša rīcība	0.56759	5.74772	0.0000
Kolēģu rīcība	-0.08236	-1.65923	0.0973
R ² :	0.3151	F-stat:	339.7163

Modeļa rezultāti, izvērtējot t un p vērtības, parāda, ka respondentu morālā izvērtēšana (AM) par rīcībām situācijās ir tieši saistīta ar to, ko viņi sagaida no sevis pašā (Paša rīcība 4. tabulā).

Savienojot šos rezultātus ar modeļa 1 rezultātiem var teikt, ka respondenti ir gatavi pārņemt tās rīcības, kuras ir ētiskas un kuras paskaidro morālā taisnīguma un kontraktualisma teorijas.

Attiecība uz mainīgo, kurš parāda respondenta prognozi par kolēģu iespējamo rīcību (kolēģu rīcība 4. tabulā), testa rezultāti neuzrāda statistiski nozīmīgu sakarību ($p < .05$ – $p < .01$) ar morālo spriešanu un šo prognozi.

Tātad, ekonomisti, kuri piedalījās pētījumā, paši ir tendēti pieņemt lēmumus, kuri ir ētiski un morāli atbalstāmi, taču negaida to no saviem kolēģiem.

Secinājumi

Pētījuma rezultāti ļāva izvērtēt Latvijas ekonomistu ētisko orientāciju, morālo dilemmu izvērtēšanas situāciju kontekstā, izmantojot *Noteicošās problēmas testu* (DIT, Defining Issues Test) un *Multidimensionālo ētikas skalu* (MES, Multidimensional Ethic Scale) (Rest, 1974; Cohen *et. al.*, 1993).

Pētījuma rezultāti parādīja, ka Latvijas ekonomistu vidū, morālās dilemmas situācijās, morālai spriešanai ir noteicošā loma. Kas ļauj secināt, ka caurmērā Latvijas ekonomistu vidū ir labi attīstīta spriešanas spēja, tai piemīt loģiskums un tā atbilst vienai no pasaulē vispārpieņemtajām lēmumu pieņemšanas shēmām un aprakstiem (Ponemon, Gebhart 1993; Cohen 1992; Lampe, Finn 1992; McNair 1991; Shaub 1993; Langenderfer, Rockness 1989; Cohen, Pant, Sharp 1996).

Pētījums atspoguļo, ka starp Latvijā strādājošiem ekonomistiem dominē kontraktuālās teorijas, kurā ētika – ir darboties pēc iepriekš noteiktām vienošanās, piemēram, sekot profesionālam kodeksam, vai konkrētas valsts likumdošanai, kas apstiprina pētījuma izvirzīto hipotēzi – “Dilemmas situācijā Latvijas ekonomistu izvēli spēj prognozēt vismaz viena no piedāvātajām morālās spriešanas teorijām (morālā taisnīguma teorija, kontraktuālā, ētiskā relativisma, utilitārā teorija)”

Rezultāti, kuri tika aprēķināti, izmantojot regresijas metodi, apstiprināja, ka respondentu morālās spriešana uz piedāvātām aptaujā morālo dilemmu situācijām atbilst morālā taisnīguma un kontraktuālisma morālās spriešanas teorijām.

Pētījuma rezultāti parādīja, kāda saistība ir starp lēmumiem, kurus pieņem respondents attiecībā uz piedāvātām aptaujā morālo dilemmu situācijām, un prognozi, kādas rīcības morālās dilemmas situācijās izvēlēties respondenta kolēģi, attiecībā pret to, ko paši respondenti uzskata par ētiski pieļaujamu izvēli. Prognozējot savu rīcību, respondenti balstās uz savu ētisko orientāciju. Prognozējot kolēģu rīcības, tādas saistības nepastāv. Tas liek secināt, ka ekonomisti, kuri piedalījās pētījumā izvēlas piemērot lēmumus, kurus raksturo kā ētiskus un morālus, taču nesagaida tādu uzvedību no saviem kolēģiem.

Pētījuma rezultāti atstāj savu ieguldījumu labākai Latvijas ekonomistu ētisko standartu izprašanai, identificējot, kuras ir tās teorētiskās pamatnostādnes, kuras formē viņu morālo spriestspēju. Tas var būt noderīgs un pielietojams pat nosakot profesionālus ētikas kodeksus, darba aprakstus, kā arī ietekmēt studiju programmu satura izmaiņas. Ilgtermiņā,

turpinot pētījumus, darba autors redz potenciālu, ka jauni dati, plašāka izlase, ilgtermiņā spēs ietekmēt arī likumdošanas īpatnības un nianse ekonomikas (un saistītās) sfērā, nodrošinot tādus apstākļus un likumus, kuri vairotu uzticību ekonomistiem sabiedrībā.

Pētījuma potenciāls ir saskatāms respondentu skaita palielināšanā, kā arī dziļākā analizē pēc ieņemamajiem amatiem, izglītības līmeņa, reģiona, kā arī šo un citu faktoru savstarpējo kombināciju analīzei.

Bibliogrāfija

- Blasi, A. (2004). "Moral functioning: Moral understanding and personality" In D. K. Lapsley and D. Narvaez (Eds.), *Morality, Self, and Identity* Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Campbell, J., Schermer, J., Villani, V., Nguyen, B., Vickers, L., Vernon, P. (2009). A Behavioral Genetic Study of the Dark Triad of Personality and Moral Development. *Twin Research and Human Genetics*. 12 (2), p. 132–136.
- Cam, Z., Çavdar, G., Seydoogullari, S., Çok, F. (2012). Classical and Contemporary Approaches for Moral Development. *Educational Sciences: Theory & Practice*. 12 (2), p. 1222–1225.
- Coffee J. C., (2004) What caused Enron?: A capsule social and economic history of the 1990's. *Cornell Law Review*, vol. 89, n° 2. p. 269–309.
- Cohen, J. R., Pant, L. W., Sharp, D. J., (1996). Measuring the ethical awareness and ethical orientation of Canadian auditors. *Behavioral Research in Accounting*, vol. 8, p. 98–119.
- Dantas, J. A., (2010). Moral development in accounting in Brazil. *Asian Pacific Conference on International Accounting Issues*, p. 1–30.
- Emler, N., Resnick, S. & Malone, B. (1982). "The relationship between moral reasoning and political orientation". *Journal of Personality and Social Psychology*, 45, 1073–1080.
- Flory, S., Phillips, T., (1992). A multidimensional analysis of selected issues in accounting. *The Accounting Review*, vol. 67, n° 2., p. 284–302.
- Kellogg School of Management (2014). *Interpreting a Regression Analysis*. Retrieved from: http://www.kellogg.northwestern.edu/faculty/weber/empl_session_2/regression.htm, on 21.10.2014.
- Kenneth, A., Merchant, A., Van Der Stede, W.A. (2007). *Management Control Systems: Performance, Evaluation and Incentives*. Harlow, England: 2nd edition, Prentice Hall.
- Kohlberg, L., Selman, R. (1972). Preparing School Personnel Relative to Values: A Look at Moral Education in the Schools. *Clearinghouse on Teacher Education*. 1 (1), p. 1–60.
- Kohlberg, L., Hersh, R. (1977). Moral Development: A Review of the Theory. *Theory Into Practice*. 12(2), p. 53–59.

- Kohlberg, L., Wasserman, E. (1980). Cognitive-developmental approach and the practicing counselor: an opportunity for counselors to rethink their roles. *Personnel & Guidance Journal*. 58 (1), p. 559–567.
- Kohlberg, L. (1981). *Essays in Moral Development: The Philosophy of Moral Development*. (1984). *The Psychology of Moral Development*. New York: Harper and Row.
- Milts, A. (1985). *Esejas par morāli*. “Avots”. Rīga.
- Narvaez, D. & Lapsley, D (2004) S. Bend, Indiana: Notre Dame University Press.
- Rest, J., Turiel, E., Kohlberg, L. (1969). Level of moral development as a determinant of preference and comprehension of moral judgments. *Journal of moral education*. 37 (2), p. 225–253.
- Rest, J. (1986). *Moral development: Advances in research and theory*. New York: Praeger.
- Rest, J., Navarez, D. (1999). DIT2: Devising and Testing a Revised Instrument of Moral Judgement. *Journal of Educational Psychology*. 91 (4), 644–659
- Turiel, E. (1983). The development of social knowledge: Morality and convention. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Айвазян С.А., Енюков И.С., Мешалкин Л.Д. (1985). *Прикладная статистика: Исследование зависимостей: Справочное издание*. 487–511. М.: Финансы и статистика.
- Авен П.О., Ослон А.А., Мучник И.Б. (1988). *Функциональное шкалирование*. 182–194. М.: Наука.

1. pielikums

Situāciju apraksts un rīcības uz tām

Situācija 1: Uzņēmumu smagi skāra recesija, kolēģi izlemj, ka ir nepieciešams samazināt ražošanas apjomus, ar sekojošu finansējuma mazināšanu uz cilvēku resursiem. Produktivitātes analīze parāda, ka pirmais kandidāts uz atļaišanu ir veca gadu gājuma darbinieks, ar vairākām izlaistām dienām darbā ģimenes veselību problēmu dēļ.

Rīcība: Uzņēmuma vadība nolemj atļaut jaunāku darbinieku, kurš ir pierādījis sevi kā kompetentu, strādīgu, taču tikai nesen uzņemtu darbā.

Situācija 2: uzņēmums nesen ieviesa jaunu produktu savā ražošanas klāstā, jauns virtuves piederums, kurš guvis panākumus tirgū. Pārdošanas menedžeris, kura ienākumi daļēji atkarīgi no pārdošanas apjomiem, atrod, ka produkts nebija pilnvērtīgi notestēts un pielāgots, lai sasniegt nepieciešamās pēc likumdošanas prasības. Rezultāti parāda, ka tas nekā neietekmē patērētāju veselību.

Rīcība: pārdošanas menedžeris turpina popularizēt un pārdod produktu.

Situācija 3: Latvijas nacionālās kompānijas direktoram bija jātēlo, ka ir biznesa darīšanās ārzemēs, un jāveic neregistrēts skaidras naudas

maksājums ārzemju izplatītājam. Maksājumam bija jānes “labvēlīguma” žests, lai paplašināt savas tirgus iespējas ārzemēs. Tāda veida maksājums ir pieņemta prakse. Likumdošana specifiski neaizliedz tāda veida maksājumus.

Rīcība: Latvijas uzņēmuma administrators mutiski atļauj veikt maksājumu.

Situācija 4: Maza lokāla uzņēmuma saimnieks, kuram ir pastāvīgas finanšiālās grūtības, prasa savam draugam aizdod licencēto datorprogrammu nokopēšanai, kas ļautu uzlabot nākamās rezultātus.

Rīcība: draugs aizdod programmatūru.

Situācija 5: Daudzsološs, jaunizveidots uzņēmums prasa aizdevumu bankā.

Kreditēšanas speciālists bankā ir vecs uzņēmuma vadītāja draugs, ar kuru viņi bieži kopā spēlē tenisu. Tā kā uzņēmums, savas īsās pastāvēšanas dēļ, neatbilst nosacījumiem, bankai ir jāatsaka aizdevumā.

Rīcība: kreditēšanas menedžeris iesaka iedalīt aizdevumu.

Situācija 6: Uzņēmuma izpilddirektors pieprasa grāmatvedim samazināt negatīvo prognozi, lai palielināt rezultātus, pamatojot to ar vispārpieņemto praksi ekonomikas segmentā, ko izmanto kompānijas, kad rodas sarežģījumi. Uzņēmuma tradīcijās ir veikt pamatotus un ticamus rezultātu atspoguļojumus, pat ja prognoze ir negatīva. Kompānijas vadītājs pieprasa pielabot prognozi uz labo pusi.

Rīcība: Grāmatvedis veic pieprasītos labojumus.

2. pielikums

Situācija 1. (un katrai nākamai situācijai)

Uzdevums: Novērtējiet atzīmējot tabulā no 7 (ļoti stipri) līdz 1 (ļoti vāji) rīcības uz piedāvāto situāciju	Vērtējums						
A Godīgi	7	6	5	4	3	2	1
B Morāli korekti	7	6	5	4	3	2	1
C Kulturāli pieņemami	7	6	5	4	3	2	1
D Visizdevīgākais risinājums	7	6	5	4	3	2	1
E Palielina ieguvumus, samazina zaudējumus	7	6	5	4	3	2	1
F Nepārkāpj neformālas tradīcijas	7	6	5	4	3	2	1
G Nepārkāpj likumdošanu	7	6	5	4	3	2	1
H Nepārkāpj pieņemamu uzvešanos	7	6	5	4	3	2	1
I Iespēja, ka es varētu rīkoties tāpat ir:	7	6	5	4	3	2	1
J Iespēja, ka mani kolēģi rīkotos tāpat ir:	7	6	5	4	3	2	1
K Ētisks rīcības novērtējums	7	6	5	4	3	2	1

Ethical Orientation of Latvian Economists within Multidimensional Ethic Scale

Summary

An issue of moral reasoning and ethics is a long term topic within the society of psychology scientists. Current economic situation and scandals are moving this topic on top of the agenda both on Latvia and worldwide level. There are a lot of questions society is asking regarding exactly how decisions are made by economists, and what is the rationale of those actions. Research goal of this study was to explore ethical orientation of Latvian economists, based on moral judgement within moral dilemma situations. There were 86 research participants: 27 men, 59 women, aged 20 to 61 years. Research methodology was based on Defining Issues Test (Rest 1974; Cohen et. al. 1993), Multidimensional Ethic Scale (Cohen, et. al 1993). The results were calculated by using regression model. Results showed statistically significant positive relation with measures representing the theories of ethical reasoning of moral equity and contractualism.

Key words: ethical orientation, moral, multidimensional ethics scale.

Jevgeņija Sivoronova, Aleksejs Vorobjovs (Latvija)

STUDENTU EPISTEMOLOĢISKĀ ATTIEKSME PRET ZINĀŠANU AVOTIEM

Informatīvajā sabiedrībā studenta izziņa galvenokārt ir pastarpināta ar zinātniskiem un populārzinātniskiem informācijas iegūšanas līdzekļiem. Studenta rīcībā ir plaši pieejami dažādi zināšanu avoti, kurus students aktīvi izmanto, lai apmierinātu vajadzības pēc zināšanām. Zināšanu avotu kvantitātes pieaugums potenciāli var mazināt avotu kvalitāti satura ziņā. Pētījuma mērķis ir noskaidrot, kā students novērtē zināšanu avotus kvalitātes ziņā jeb kādas zināšanu kvalitātes var atspoguļot avota saturu studenta apziņā. Zināšanu un izziņas problemātikas analīze no epistemoloģiskā skatpunkta ļāva izdalīt būtiskākās zināšanu kvalitātes jeb ontoloģiski atzītos un nostiprinātos epistemoloģiskos kritērijus. Balstoties uz tiem, ir iespējams novērtēt studentu “zināšanas par zināšanām”, izpētot studentu attieksmes pret avotiem. Attieksmes sociālās izziņas teorijā atspoguļo cilvēka intrapsihisko interiorizēto sociālo zināšanu saturu par interesējošo objektu vai fenomenu. Saskaņā ar pētījuma ideju tika izvirzīts mērķis: izstrādāt epistemoloģisko attieksmju aptauju un izpētīt studentu epistemoloģiskās attieksmes un to saturu pret pieciem dažādiem zināšanu avotiem. Pētījuma izlasi veidoja 131 students no dažādām Daugavpils augstskolām. Pētījuma rezultāti parādīja, ka studentu attieksmes ir atkarīgas no zināšanu avota veida, atklājot to, ka katrs zināšanu avots tiek novērtēts dažādi pēc epistemoloģiskiem kritērijiem, emocionāli prognostiskā vērtējuma avotu izmantošanā un personiskajā pragmatiskumā.

Atslēgas vārdi: izziņa, zināšanas, zināšanu avoti, epistemoloģija, attieksmes.

Epistemoloģiskās attieksmes modeļa saturs

Epistemoloģija, jeb izziņas teorija, ir filosofijas nozare, kura pēta cilvēka izziņas un zināšanu problēmas (Feldman 2003; Rescher 2003). Epistemoloģijas problemātika mūsdienu informatīvajā sabiedrībā arvien kļūst aktuāla ne tikai filozofiskajā diskursā, bet saista plašu sociālo zinātņu speciālistu loku, apskatot tajā indivīda psihiskos procesus attiecībā pret objektīvo pasauli (izziņa) un psihiskās parādības attiecībā pret objektīvo (zināšanas) un subjektīvo (sociālās zināšanas) pasauli (Рубинштейн 2012; Микешина 2005). Epistemoloģijas problemātikā indivīda izziņai un zināšanām atklājas tās *universālas kvalitātes*, kuras varētu pieskaitīt pie “izejošām”, vismaz pietuvināti vispārīgām, zināšanu iegūšanas procesa un satura novērtēšanā. Epistemoloģijā ontoloģiskajā skatījumā tiek izdalītas divas “būtiskākās”, vieglāk saskatāmas, vispārīgākās cilvēciskās izziņas īpatnī-

bas – *epistemoloģiskās nostādnes* (Лекторский 2007) un *stratēģijas*, kuras ir saistītas gan ar pašu izziņu, gan ar zināšanu raksturu. Nostādnes pret izziņu atspoguļo tās galvenās kvalitātes, uz kurām cilvēks balstās izziņā un zināšanu vērtēšanā, t.i., *kriticisms, fundamentālisms un normatīvisms, subjektocentrisms, zinātnescentrisms* (Лекторский 2007, 2009). Izvirzīto kategoriju jēdzieniskā atklāšana, ļāva izdalīt zināšanu kvalitātes, pietuvināti “universālām”, kulturālām. Savukārt stratēģijas vairāk attiecināmas uz vispārīgu cilvēka prognostiski emocionālo izziņas pozīciju, *optimistisku, skepticisku vai agnosticisku* (Спиркин 2002), kura savā būtībā atklāj izziņas potenciālu un metodoloģisku pieeju, kā, piemēram, pozitīvisms, postpozitīvisms un konstruktīvisms. Epistemoloģiskie kritēriji šajā darbā tika pieņemti par izejošiem, uz kuriem varētu paļauties zināšanu novērtēšanā.

Psiholoģijā tiek pētīti vairāki psiholoģiskie fenomeni uzsverot to epistemoloģisko raksturu, epistemoloģiskie ticējumi (*epistemological beliefs*) (Hofer 2000; Schommer 1990), epistemoloģiskais pasaules skatījums (*epistemological world views*) (Lincoln, Guba 2000; Mertens 2005; Schraw, Olafson 2002), kā arī citas ar epistemoloģijas jēdzienu saistītas cilvēku sociāli psiholoģiskās parādības – pieņēmumi (*assumptions*), regulācija, validizācija, pieejas, orientācijas u.c. (Briell et al., 2011). Šie pētījumi tiek veikti galvenokārt personības, kognitīvās un izglītības psiholoģijas kontekstā, liekot akcentu uz cilvēka psihisko parādību izpēti un to saistību ar objektīviem un subjektīviem procesiem. Citiem vārdiem sakot, centrā ir pati cilvēka epistemoloģiski psihiskā struktūra vai sistēma, kuru iespējams norobežot no objekta, uz kuru tā potenciāli ir vērsta. Epistemoloģiskās attieksmes pret vērtējamo objektu šī darba kontekstā, t.i., zināšanu avotiem, varētu kategoriāli attiecināt pie viena no epistemoloģisko ticējumu modeļu dimensijām – zināšanu avots (*source of knowledge*), kas tika konstatēts divos modeļos (Schommer 1990; Schommer – Aikins 2004; Hofer 2000). Tomēr caur šo dimensiju autori mēģina atklāt vispārinātu zināšanu avota būtību, definīciju indivīda apziņā.

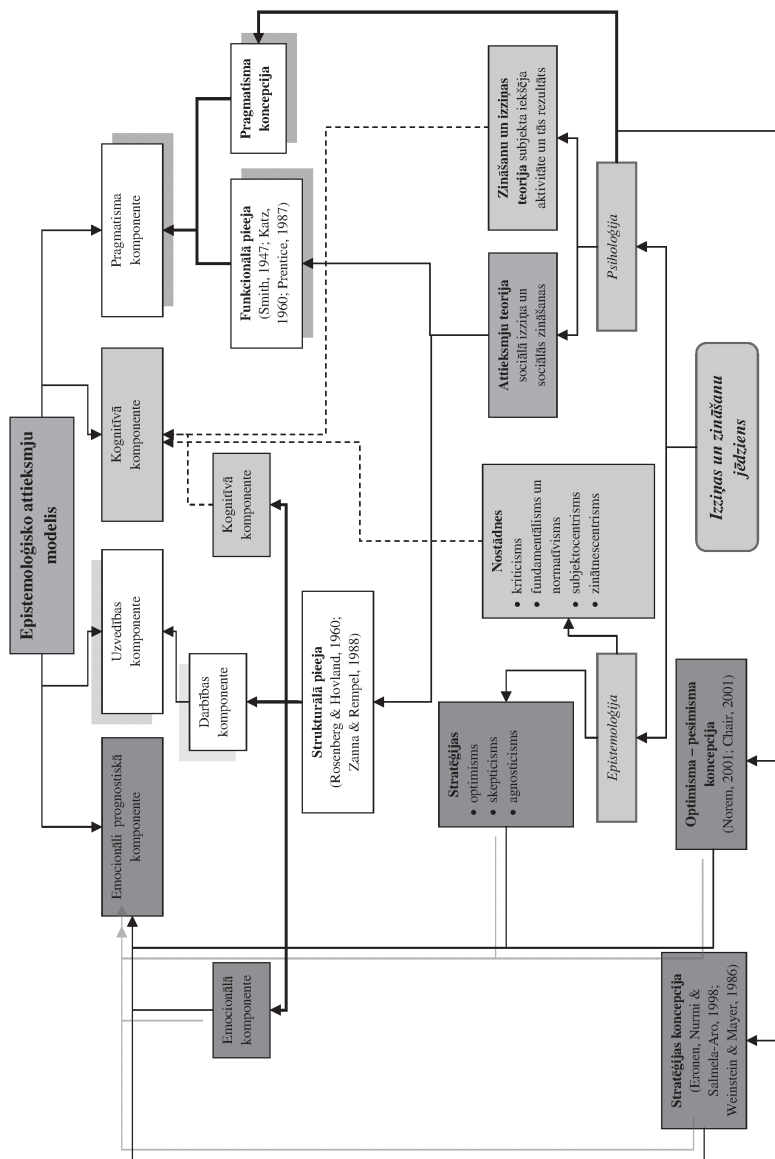
Epistemoloģiskās attieksmes jēdziens sociālās psiholoģijas pētījumos netika sastapts tādā modelī, kur pamatā būtu tieši epistemoloģijas problemātika tādā struktūrā kā izejošā. Lai novērtētu zināšanu avotus pēc zināšanu kvalitātēm tika rasta pieeja, izmantot attieksmju koncepciju teorijas, lai izveidot piemērotu darba mērķim attieksmju saturisko modeli.

Attieksmju jēdziens ir plaši izmantojams, it īpaši sociālās izziņas koncepcijas teorijās (Morgan, Schwalbe 1990; Augustinos, Walker 1995;

Fiske, Taylor 1991/2008), lai noteiktu cilvēku reakcijas pret kādu realitātes objektu vai parādību. Attieksmi vispārīgi definē kā indivīda iekšējā un starp plānā eksistējošo *zināšanu modeli*, kurš nodrošina cilvēka funkcionēšanu (Krech, Crutchfield 1948; Tourangeau 1992). Mūsdienu autoru attieksmju teorijas kopumā vērsta uz fenomena dažādu īpatnību pētīšanu – apzināšanas raksturs, implicitās (Sigall, Page 1971; Fazio 1995; Karpinski & Steinman 2006), eksplicitās (Foddy 1993; Oppenheim 1992; Lietz 2008), integrētās (Cunningham, Zelazo 2007), veidošanās specifika (Rosenberg, Hovland 1960; Tesser 1993; Hogg, Vaughann 2005), īpašības (stabilitāte un spēks) (Schwarz, Bless 1992; Higgins 1996), funkciju pētīšana (Smith 1947; Katz 1960; Prentice 1987), saistību ar uzvedību veidošana un to pētīšana (Ajzen, Fishbein 1975; McLeod 2009). Jāņem vērā, ka attieksme un tās saturs būs primāri atkarīgs no vērtējamā objekta konkrētā situācijā un attieksmju teorētiskā modeļa. Atkarībā no tā, kāda attieksme pētīta, tiek izmantoti dažādi mērījuma instrumenti saskaņā ar pētniecisko hipotēzi (Aiken 2002).

Saistībā ar cilvēka izziņas darbību attieksmes ļauj novērtēt eksistējošās “sociālās zināšanas”, kas nodrošina indivīdu ar izturēšanās tendencēm mijiedarbībā ar objektīvo un subjektīvo pasauli. Šādā kontekstā konkrētā indivīda (grupas) *epistemoloģiskās attieksmes* ir individuālās sociālās zināšanas, kuras ļauj atklāt nevis indivīda psihiskās struktūras elementu saturu un raksturu, bet vairākumā cilvēka *reakciju*, jeb *vērtēšanas tendenci* (Eagly & Chaiken, 1993), *epistemoloģisko raksturu pret konkrēto objektu*.

Epistemoloģisko attieksmju struktūras pamatā, komponentu izdalīšanā, tika liktas strukturāla un funkcionāla attieksmju pieejas. *Strukturālā pieejā* tiek piedāvāts trīs komponentu attieksmju *struktūras modelis*, izdalot tajā kognitīvo, afektīvo un uzvedības komponentes (Rosenberg & Hovland, 1960). Modelis atklāj to, ka attieksmes veido trīs dažādas indivīda reakcijas. *Funkcionālā pieejā* Daniels Katcs (Katz, 1960) izdalīja vairākas attieksmju funkcijas, mēģinot pētīt nevis pašas attieksmes, bet noteikt, kādu labumu sniedz indivīda personībai tieši tādā veidā organizētā informācija. Galvenais atzinums, ka zināšanu organizācija (attieksmes) notiek saskaņā ar *personības vajadzībām*, un attieksmju funkcijas ir apmierināt tās. Modeļa satura pamatā tika liktas epistemoloģiskās *stratēģijas un nostādnes*, attieksmju objekta *sociālās situācijas* un *pragmatiskā vērtība* personībai, kas apkopoti tiek atspoguļots 1. attēlā.

1. attēls. Epistemoloģisko attieksmju teorētiskais modelis

Epistemoloģiskā attieksme kā multidimensionāls konstrukts iekļauj kognitīvās, emocionāli prognostiskās, darbības un pragmatisma reakcijas, lai atspoguļot saistītus un tajā pašā laikā nošķirtus cilvēka vērtēšanas sistēmas aspektus. Tas var potenciāli parādīt, kādas zināšanas ir cilvēkam par zināšanu avotiem, kādas īpatnības tās raksturo, kāda rakstura attieksmes saturs elementi ir, kā tie atspoguļojas cilvēka uzvedības regulācijā avotu izmantošanā, kādi personības faktori (funkcionālums vai adaptīvisms) determinē katra avota izvēli. Lai sasniegt pētījuma mērķi tika izvēlēti pieci dažādi zināšanu avoti to novērtēšanai, zinātniskā literatūra un raksti, mācību iestādes pasniedzēja zināšanas, populārzinātniskie žurnāli un avīzes, populārzinātniskā televīzijas raidījumi un interneta resursi, un izvirzīti trīs pētījuma jautājumi:

1. Kāds ir studentu vispārīgs epistemoloģiskās attieksmes saturs pret avotiem kopumā?
2. Kādas ir epistemoloģiskās attieksmes un attieksmju profili dažādu zināšanu avotu novērtējumā?
3. Vai pastāv atšķirības starp studentu epistemoloģiskām attieksmēm piecu dažādu zināšanu avotu novērtējumā?

Metode

Pētījuma dalībnieki

Pētījuma mērķa sasniegšanai tika izveidota izlase, kas sastāvēja no 131 respondenta vecumā no 19 līdz 53 gadiem ($M = 23,08$ gadi, $SD = 5,87$ gadi). Izlase tika veidota, izmantojot *mērķa brīvprātīgās izlases metodi* un *izlases pēc iespējas metodi*. Izlasi veidoja respondenti, kuri brīvprātīgi vēlējās piedalīties šajā pētījumā. Tie bija studenti no Daugavpils augstskolām (Daugavpils Universitāte, Rīgas Tehniskās universitātes Daugavpils filiāle, RISEBA, Baltijas starptautiskā akadēmija) dažādām studiju programmām. Veiktā empiriskā pētījumā 29 (vecumā no 20 līdz 28 gadiem ($M = 22,28$ gadi, $SD = 2,17$ gadi)) studenti veidoja fokusa grupu, bet pamatpētījumā no 102 respondentiem – 48 (47,1%) bija vīrieši un 54 (52,9%) – sievietes. Respondentu sadalījums pēc vecuma: 86,2% – vecumā no 19 līdz 25 gadiem, un 13,8% vecumā virs 26 gadiem.

Instrumentārijs

Epistemoloģisko attieksmju aptauja (EAA) (Sivoronova 2014). Sākumā tika izstrādāta aptaujas sākumversija, kuru veidoja 251 apgalvojumi. Fokusa grupā tika realizēta apgalvojumu aprobācija, un atlasītie apgalvo-

jumi, kuri izturējuši vairāku etapu pārbaudi no statistiskā un saturiskā viedokļa (ārējā un saturiskā validitāte), tika iekļauti aptaujas pilotversijā ($k = 44$). Atlasīto apgalvoju iekšējās saskaņotības rādītāji atkarībā no mainīgā avota svārstījās no $\alpha = 0,76$ līdz $\alpha = 0,82$.

Pamatpētījumā tika izmantota pārstrādātā EAA, aptaujas pilotversija ($k = 44$). Tika lietoti aptaujas varianti latviešu un krievu valodā. Pēc šiem apgalvojumiem respondentiem tika lūgts novērtēt (dihotomiskajā skalā – “piekritu” vai “nepiekritu”) piecus dažādus zināšanu avotus: 1) zinātniskā literatūra un raksti; 2) pasniedzējs mācību iestādē; 3) populārzinātniskie žurnāli un avīzes; 4) populārzinātniskie televīzijas raidījumi; 5) interneta resursi (visi avoti, izņemot iepriekš minētos).

EAA ļauj izmērīt *četras dažādas attieksmju reakcijas* (skalas), pēc 11 dažādām *pazīmēm* (apakšskalas) attiecībā pret katru no minētiem mainīgiem avotiem. Katru no 11 apakšskalām veido 4 apgalvojumi. Apakšskalas *maksimālā summārā vērtība* ir 4 balles. *Interpretācija saskaņā ar iegūto balli katrā apakšskalā*: jo lielāka balle, jo vairāk ir izteikta attiecīgās attieksmju reakcijas pazīme pret vērtējamo zināšanu avotu. Saskaņā ar summāro vērtību katrā apakšskalā tika veidots epistemoloģisko attieksmju *profils* pret katru novērtējamo zināšanu avotu.

I. Kognitīvā skala (KS). Pēta studenta *attieksmju kognitīvās reakcijas* pret zināšanu avotu zināšanām pēc pazīmēm, kuras izteiktas četrās apakšskalās: 1. *Kriticisms* – kritiskuma noteikšana pret avotā esošām zināšanām; 2. *Fundamentālisms un normatīvisms* – normatīva un fundamentāla rakstura pazīmes noteikšana avotu zināšanu vērtējumā; 3. *Subjektocentrisms* – cik lielā mērā students kognitīvās reakcijās balstās uz personīgi nozīmīgiem kritērijiem, vērtējot zināšanas; 4. *Zinātnescentrisms* – cik zināšanu vērtējumā vadās pēc zināšanu zinātniskuma kritērijiem.

II. Emocionāli prognostiskā skala (EPS). Pēta studenta emocionālās reakcijas un prognozes attiecībā pret avota izziņas labumu zināšanu ziņā (zināšanu potenciāls) pēc pazīmēm, kuras izteiktas trīs apakšskalās: 5. *Optimisms* – kādā mērā respondents apstiprina iespēja gūt apmierinošas zināšanas no avota; 6. *Skepticisms* – kādā mērā respondents šaubās par iespēju gūt apmierinošas zināšanas un gūt nepieciešamo informāciju no avota; 7. *Agnosticisms* – kādā mērā tiek noraidīta izziņas iespējamība vai iespēja apmierināt vajadzības pēc nepieciešamām zināšanām.

III. Darbības (uzvedības) skala (DS). Pēta studenta darbības (uzvedības) reakcijas ar zināšanu avotu pēc avota izmantošanas situāciju pazīmēm, kuras izteiktas divās apakšskalās: 8. *Akadēmiskā situācija* – darbības reakcijas ar avotu un tā saturu studiju procesā; 9. *Personiskā situācija* –

darbības reakcijas ar avotu un tā saturu starppersonu un personīgo interešu situācijās.

IV. Pragmatisma skala (PS). Pēta studenta personības reakcijas avotu izvēlē, t.i. zināšanu avota un tajā esošo zināšanu *praktiskā nozīme* (pragmatismu) *studenta personībai*. Pragmatisma pazīmes izteiktas divās apakšskalās: *10. Funkcionālisms* – kādā mēra avota izvēlē un darbībā ar to ir raksturīga personības izpausme kā funkcionālisms (kalpo mērķiem, vērtībām, veicina darbības (uzvedības) produktivitāti); *11. Adaptīvisms* – kādā mēra avota izvēlē ir raksturīga personības izpausme kā adaptīvisms (darbojas ar avotu vadoties pēc adaptīvām vajadzībām – pielāgošanās situācijas apstākļiem, psihisko un fizisko reakciju minimizācija avota izvēlē un izmantošanā u.c.).

EAA ticamības (Kronbaha alfa) un validitātes (faktoranalīze, korelācijas koeficienti) pārbaude parādīja, ka metodika *apmierinoši* atbilst labu aptauju psihometriskajiem kritērijiem, un to iegūtos rezultātus ir iespējams analizēt un interpretēt, kā arī turpmāk pielietot attieksmju mērījumiem. Kopējās EAA iekšējās saskaņotības rādītājs ir augsts $\alpha = 0,89$, un apmierinošs un vidēji augsts rādītājs (no 0,68 līdz 0,82) atsevišķi katra zināšanu avota novērtējumā, norādot vidēji augstu attieksmju reakciju pazīmju saskaņotību attieksmju mērīšanā. Komponentu līmenī Kronbaha alfa ir apmierinošs ($> 0,6$) darbības un pragmatisma skalā, kognitīvajā – pieļaujams ($0,50 < \alpha < 0,63$), emocionāli prognostiskajā – zems ($< 0,40$), jo tajā tika konstatētas savstarpēji negatīvi korelējošas apakšskalās, kas tika paredzēts konceptuāli. Komponentu apakšskalu Kronbaha alfa rādītāji ir variatīvi zemi un apmierinoši kognitīvās (0,27 – 0,64) un pragmatisma (0,4 – 0,69) komponentes apakšskalās, apmierinoši un vidēji augsti – optimisma, skepticisma, agnosticisma (0,5 – 0,78) un darbības komponentes apakšskalās (0,61 – 0,8). Iegūtās korelācijas starp komponentes apakšskalām ir statistiski nozīmīgas ($0,05 < p < 0,001$), norādot uz atsevišķu apakšskalu augstu ticamību, un apmierinošu aptaujas iekšējo saskaņotību, un atspoguļojot vidēji apmierinoši saskanīgu epistemoloģisko attieksmju struktūru ar teorētiski paredzēto.

Procedūra

Pētījums tika veikts Daugavpils augstskolās 2014. gadā oktobrī – decembrī divos posmos. Pētījuma pirmajā posmā fokusa grupā ($n = 29$) tika izvērtēta sākotnējā EAA apgalvojumu kopa ($k = 251$) pret trim zināšanu avotiem (zinātniska literatūra, pasniedzējs, internets). Aptaujas veidlapas tika izdalītas frontāli studentu grupās nodarbību laikā. Responden-

tiem tika piedāvāts novērtēt katru apgalvojumu Liķerta 5 punktu skalā no “pilnīgi piekrītu” līdz “pilnīgi nepiekrītu”, kā arī tika piedāvāta atbilde “apgalvojumu nesaprotu”, ar mērķi izvērtēt sākotnējās apgalvojumu kopas ārējo validitāti.

Pētījuma otrajā posmā tika veikts pilotpētījums ($n = 102$), izmantojot aptaujas pilotversiju ($k = 44$). Respondentiem tika lūgts novērtēt piecus zināšanu avotus pēc piedāvātiem apgalvojumiem dihotomiskajā skalā. Par atbildi “piekrītu” tiek piešķirta 1 balle, “nepiekrītu” – 0 balles. Aptaujas rezultāti tika iegūti: summārā apakšskalas un skalas vērtība katram avotam, kopējā (pret visiem pieciem avotiem) iegūtā balle skalā un apakšskalā.

Rezultāti

1. pētījuma jautājums. *Studentu vispārīgs epistemoloģisko attieksmju saturs pret avotiem kopumā.*

Atbildot uz pirmo pētījuma jautājumu, tika noteiktas studentu epistemoloģiskās tendences kopumā zināšanu avotu izziņā. Attieksmju satura analīze zināšanu avotu kopējā novērtējumā pēc summārām ballēm katrā komponentē parādīja sekojošas tendences: studentu attieksmē ir vidēji izteiktas kognitīvās, emocionāli prognostiskās, darbības un pragmatiskuma reakcijas. No maksimāli iespējam ballēm katrā komponentē tika iegūts vidējs vērtējums. Tas norāda, ka avotu izziņā students ir aktīvs subjekts visās izdalītās reakcijās, un šīs reakcijas pēc rezultātiem ir gandrīz vai vienlīdzīgi iesaistītas avotu vērtēšanas procesā, *attieksmju izpausmē*. Uz to norāda arī attieksmju reakciju pazīmju izteiktības līmenis, kurš ir vidēji izteikts katrai pazīmei vairākiem no respondentiem. Uz tāda pamata var apgalvot, ka avotu izziņas vērtējumā studenti atzīmēja par būtiskiem kritērijiem gan avotu zināšanu izvērtēšanu, gan gaidu izvērtēšanu no avota satura, piemēram, vai tiek paredzēts iegūt nepieciešamās zināšanas, gan avota praktiskās nozīmes izvērtēšanu studenta darbībai, *mērķu sasniegšanai*, un studenta personībai, *vajadzību un mērķu saskaņotībai*.

Veidojot slēdzienu par attieksmju reakciju pazīmēm, doma balstās uz to, ka studentam izvērtējot dotos apgalvojumus, piekrītot, students faktiski apstiprina domu, ka viņš/viņa par šo pazīmi domājis agrāk un/vai piekrit tam, ka šī pazīme ir lietderīga, būtiska un/vai adekvāta zināšanu avotu izvērtēšanai. Izvērtējot pazīmes un to izteiktību pēc summārās vērtības katrā apakšskalā tika konstatēts:

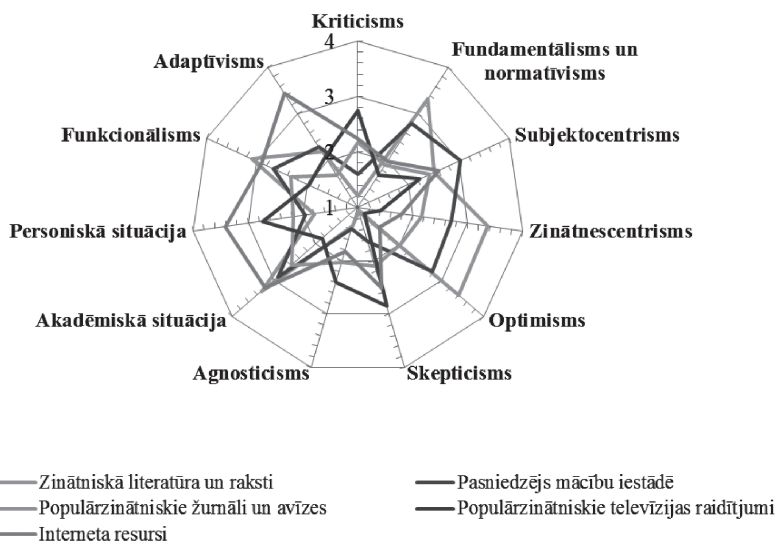
- zināšanu vērtēšanā pēc kognitīvā kritērija ir vairāk izteikts *subjektocentrisms*, kas norāda, ka zināšanas tiek galvenokārt novērtētas pēc subjektīvi nozīmīgiem kritērijiem (vērtības, intereses, vajadzības; zināšanu atbilstība personīgam pasaules skatījumam, zināšanu apgūšanas spēja, zināšanu radošs/interesants atspoguļojums);
- emocionālās prognozēs ir vairāk izteikts *optimisms*, t.i., paredz apmierināt vajadzības pēc nepieciešamām zināšanām; raksturīga noskaņa, ka zināšanas atspoguļo patieso, un informācija neizraisīs šaubas; atspoguļo gatavību uzticēties zināšanām);
- darbība ar zināšanu avotiem pēc zināšanu iegūšanas un pielietošanas motīviem ir izteikta vairāk *akadēmiskajā situācijā* (akadēmiskā saskarsme; zināšanas virs mācību programmas; teorētiski pētnieciskā interese; patstāvīgo darbu sagatavošana);
- personības reakcijām avotu izvēlē un izziņā ar tiem kopumā ir vairāk raksturīga *funkcionālisma* pazīme, norādot uz avotu izziņas mērķtiecīgu raksturu (zināšanu vērtība studenta personībai un vērtība sociālajā realitātē, kā mērķtiecīga funkcionēšana tajā).

2. pētījuma jautājums. *Studentu epistemoloģiskās attieksmes, pazīmes un profili, dažādu zināšanu avotu novērtējumos.*

Novērtējot katra mainīgā zināšanu avota attieksmju pazīmju (apakšskalu) vidējās vērtības un pārējos aprakstošās statistikas rādītājus, izpētot apakšskalā iegūto ballu diapazona biežuma sadalījumu, tika mēģināts izdarīt secinājumu par studentu izziņas tendencēm ar dažādiem avotiem. Tika noteiktas studentu epistemoloģiskās attieksmes un attēlotas uzskatāmi grafiskā veidā (skat. 2. attēlu). Apļa diagrammā vertikālā ass atspoguļo katrā pazīmē iegūto vidējo vērtību ballēs, maksimālā 4. Pa diagrammas perimetru tika izvietotas 11 pazīmes, kuras pie vidēji iegūtās balles katra avota novērtējumā atspoguļo *attieksmju profilu* kā vidēji statistisku raksturojumu.

Kā redzams diagrammā pēc izveidotiem profiliem, studentiem ir atšķirīgas attieksmes, dažādas izziņas tendences, novērtējot katra avota *zināšanu potenciālu*. **Zinātniskā literatūra un rakstus** studenti uzskata par *fundamentālu un normatīvu* zināšanu ziņā (iekļauj metožu aprakstu, pamatīgs pierādījums, sabiedrībā atzītās zināšanas, zināšanu pamatā ir teorētiskā vai praktiskā bāze), kā arī *zinātnescentrisma* pazīme norāda uz šīs avotu grupas augstu zināšanu kvalitāti kā *zinātniskumu* (pamatojums, saistība starp teorētiskām un praktiskām zināšanām, zināšanu praktiskā nozīme, ticamība). Augsts zināšanu kvalitāšu vērtējums atspoguļojas arī emocio-

nāli prognostiskajā *optimismā*, avotu *nozīmē studijās* un personības izpausmē *funkcionālismā*. Kaut arī pret zinātnisko literatūru un rakstiem ir izteikts personības funkcionālisms, tomēr personiskajā situācija lielākais īpatsvars (32 %) no studentiem ir atzīmējuši, ka personiskajās situācijās to vispār neizmanto, un salīdzinājumā – 20% izmanto personiskiem mērķiem pēc četriem atzīmētiem kritērijiem – šīs zināšanas izmanto ikdienišķajā saskarsmē, gūst informāciju par pasaules aktuālākajiem notikumiem, brīvā laika pavadīšanai, personīgo mērķu realizācija (interese, hobijs, radošais darbs). Pusei no studentiem ir izteikta adaptivitāte vidējā līmenī (sākot no 2 ballēm), kas labākajā gadījumā varētu norādīt uz studenta atbildību par zinātniskās literatūras un rakstu izmantošanu studiju procesā.

2. attēls. Studentu epistemoloģisko attieksmju profili pret pieciem dažādiem zināšanu avotiem

Mācību iestādes **pasniedzēja zināšanas** arī tika novērtētas kā zinātniskas, fundamentālas un normatīvas, tomēr šeit primāri raksturo *subjektocentriskā* pazīme, un kopumā vairāk nekā trešdaļa no studentiem augsti novērtēja zināšanas pēc visām pazīmēm, izņemot kriticismu. Izziņas veids ir starppersonisks, tāpēc arī šī pazīme pārejo avotu salīdzinājumā ir izteikta visspilgtāk, jo mijiedarbībā ar pasniedzēju un tā klātbūtnē pieaug

zināšanu nozīme studenta personībai, paliek par iespējamo padalīties ar izpratni par izklāstītām zināšanām, kā arī zināšanu nodošanas process ir radošs, un pasniedzējs ar studentu atgriezenisko saiti var koriģēt to veiksmīgu apgūšanu procesu. Emocionāli prognotiskās reakcijās vairākumam (60 %) ir augsti izteikts *optimisms*. Pasniedzēja nodotās zināšanas pārsvarā tiek izmantotas studiju mērķiem (90 %), veicot vismaz divas no minētām darbībām – akadēmiskā saskarsme, zināšanas virs programmas, domu eksperimenti, patstāvīgo darbu sagatavošana. 1/3 novērtēja avota funkcionalitāti studenta personībai visaugstākā līmenī (4 balles), un vēl tik pat liels īpatsvars atzīmēja avota funkcionalitāti vidēji augstā un vidējā līmenī. Adaptīvās personības izpausmes avota izmantošanā ir vidēji izteiktas, tomēr adaptivitāti pieprasa akadēmiskā situācija, studenta lomas pildīšana lekciju apmeklēšanā.

Studentu attieksme pret **populārzinātniskiem žurnāliem un avizēm** nav spilgti izteikta pēc visām reakciju pazīmēm. Tomēr šo avotu grupas novērtējumā vidējā augstā līmenī ir izteikts arī *kriticisms* pret zināšanām, kopā ar subjektocentrisko un zinātnescentrisko pazīmi. Kas norāda, ka studentu vidū kognitīvs novērtējums ir polārs, 1/3 uzskatot to par zinātnisko un atbilstošo studentam, un 1/3 *kritiski* novērtējot, ka šīs zināšanas neveido jēgpilnu priekšstatu par pētāmo tēmu, kritizējot informācijas ticamību un vienpusīgu tēmu apskatu, norādot, ka informācijai ir nepieciešama papildus pārbaude. Ar kritisku noskaņu kognitīvs novērtējums atspoguļojās arī emocionāli prognotiskajā vērtējumā – *skepticisms* un *agnosticisms* ir izteikti, un kopā veido pārsvaru par optimismu. Tā ir tāda emocionāli prognotiska noskaņa pret avotu grupu, ka zināšanas nepieciešamā mērā vai vispār neatklās lietas būtību, neuzticas informācijas zinātniskumam, apstrīdēs, zināšanām nebūs praktiskās nozīmes mācību procesā, neatradīs nepieciešamo, neieinteresēs, vai pat vispār atspoguļo tikai autoru viedokļus, nevis drošticamas zināšanas. Avotu izmanto gandrīz līdzvērtīgi (sākot ar 2 ballēm) abās sociālajās situācijās vairākums no studentiem (70 %), norādot arī uz avota vidēji augsto *funkcionalitāti* personībai. Adaptīvisms no visām pazīmēm ir visvājāk izteikts. Iespējams, žurnālu lasīšana nav viena no dominējošām sociāli atbalstāmām uzvedībām, vai nav īpaši populārs avots studenta nozīmīgas grupas ietvaros, vai parasti žurnālu lasīšana komforta apstākļos ir tipiska avota izmantošanas situācija.

Populārzinātniskie televīzijas raidījumi studentu apziņā caur attieksmēm atspoguļojas visai *kritiskajā* tendencē – spilgti izteikta *kriticisma*, *skepticisma* un *agnosticisma* pazīme. Neskatoties uz tādu tendenci, stu-

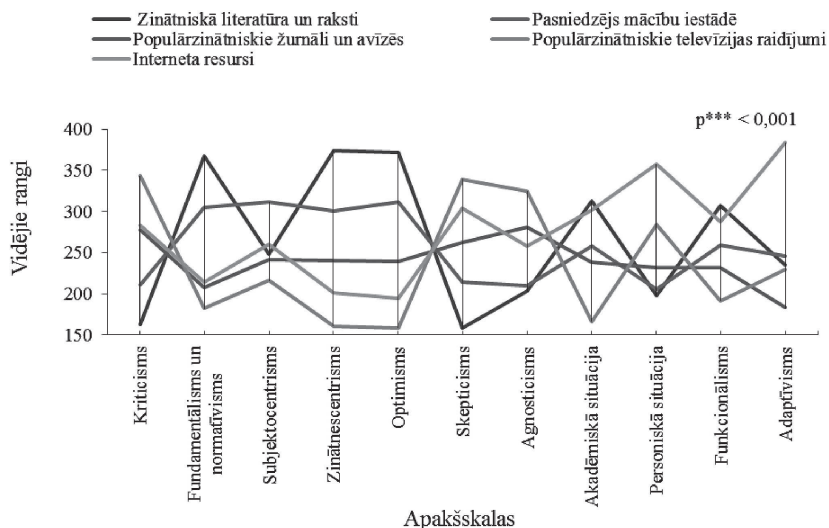
dentu (< 80%) attieksmē ir vidējā un augstā līmenī izteikta *subjektocentriskā* pazīme. Šī pazīme kopumā arī nav pretrunā ar avota izmantošanu, tas tiek izmantots pārsvarā *personiskajā* situācijā. Televīzija mūsdienās ir viens no veidiem, kurā ne tikai students gūst informāciju par pasauli, apmainās ar to ikdienišķajā izziņā, pavada brīvo, un ar to ir saistīta ikdienišķā interese – relaksācija. Studenti nav atzīmējuši šīs avotu grupas augsta līmeņa funkcionālumu personībai – 25% to vispār neizmanto studijām, bet 8% – neizmanto pat personīgiem mērķiem. Turpretī lielākā daļa (65%) dažādi atspoguļoja, ka tomēr avota izvēlei un izmantošanai ir vairāk *adaptīvs* raksturs.

Ņemot vērā **interneta resursu** augstu popularitāti mūsdienās, studentu attieksme pret tiem parādīja, ka plaša izmantošana ne vienmēr liecina par augstu šī avota epistemoloģisko kvalitāti. Lielākā daļa (< 80%) interneta resursus vidējā un augstā līmenī novērtēja pēc *subjektocentrisma*, *fundamentālisma* un *normatīvisma* pazīmes. Studenti uzskata, ka avots ir kognitīvi svarīgs, un bez tam atspoguļo zināšanu metodoloģiskos aspektus, zināšanu izklāsts ir pamatīgi pierādīts, ka šīs zināšanas sabiedrībā ir vispārāztītās un vispārpieņemtas, informācijas pamatā ir teorētiskā vai praktiskā bāze. Neskatoties uz zināšanu pamatīgumu, studentiem kopumā *nav pārliecības* par informācijas *zinātniskumu* – 15% vispār par tādām neuzskata, 25% – norādīja uz zemu zinātniskuma līmeni. Par optimistiski nenoskaņotiem tiek pieskaitīti puse no respondentiem (0 vai 1 balle), dominē *skeptiskā* pazīme vidējā un augstā līmenī. Kaut arī avots ne tika atstāts bez kritikas sniegto zināšanu kvalitātē, to aktīvi izvēlas un izmanto gan akadēmiskajā (57%), gan personiskajā situācijā (67%), un pārējā daļa to vienkārši izmanto nedaudz mazāk aktīvi, un tikai 3% no studentiem neizmanto avotu ne pēc viena no kritērijiem abās situācijās. Studenti (66,7%) avota izvēli pamatoja ar tā augstu *funkcionalitāti* studenta personībai, tomēr interneta izvēli primāri determinē studenta personības *adaptivitāte* (>70%) – zināšanas bez piepūles, ērti izmantošanas apstākļi, popularitāte un sociāli atbalstāma uzvedība.

3. pētījuma jautājums. *Atšķirības starp studentu epistemoloģiskām attieksmēm piecu dažādu zināšanu avotu novērtējumā.*

Statistiski būtiskas atšķirības bija novērojamas starp visām epistemoloģisko attieksmju komponentēm visu avotu novērtējumos: emocionāli progностiskajā ($\chi^2 = 11,61, p^* = 0,020$), kognitīvajā ($\chi^2 = 54,99, p^{***} = 0,000$), darbības ($\chi^2 = 59,04, p^{***} = 0,000$), pragmatisma ($\chi^2 = 76,39, p^{***} = 0,000$). Tika konstatētas statistiski būtiskas atšķirības starp

visu avotu apakšskalām. Apakšskalās iegūto vērtību analīze pēc vidējiem rangiem (sk. 3. attēlu) uzrādīja, ka *epistemoloģisko attieksmju reakciju pazīmju izpausmes* ir atkarīgas no novērtējamā zināšanu avota.

3. attēls. Epistemoloģisko attieksmju pazīmju vidējo rangū salīdzinājums dažādu zināšanu avotu novērtējumos

Secinājumi un diskusija

Pārbaudot epistemoloģisko attieksmju modeli, empīriski tika apstiprināts, ka epistemoloģiskās attieksmes ir *vienots multidimensionāls konstrukts*, un tas sakrīt ar teorētisko uzskatu par attieksmju struktūru (Rosenberg, Hovland 1960). Rezultāti parādīja, ka attieksmju *struktūra nav* stabila un variē atkarībā no novērtējamā zināšanu avota. Konstatēts, ka studentu epistemoloģisko attieksmju struktūru *nosaka attieksmju objekts* – zināšanu avots. Pētījums apstiprināja, ka studentu attieksmes pret zināšanu avotiem ietver vairākas attieksmju reakciju pazīmes. Empīriski tika apstiprināts viedoklis par to, ka attieksmju struktūrā var būt viena *dominējošā* reakcija, vai vairākas, bet pārējās ir atvasinājums no tās (Pickens 2005; Visser, Penny, Bizer, George, Krosnick 2006; McLeod 2009). Studentu attieksmēs ir vairāk izteikta kāda noteikta reakcija vai reakcijas, biežāk tika novērota emocionāli prognostiskā un darbības, bet to *pazīmes* savu-

kārt noteica *saturisko pamatu*, kuram, atbilstoši vai disonējot, atspoguļojās pārējās pazīmes. Katrā zināšanu avota novērtējumā tika konstatēta atšķirīga pazīmju konfigurācija. Epistemoloģisko attieksmju pazīmes un to izpausmes kopumā ļāva novērtēt studentu zināšanu vērtēšanas un izziņas tendences katra zināšanu avota situācijā, kuras uzskatāmi tika atspoguļotas *epistemoloģisko attieksmju profilos*. Tika konstatēts, ka mūsdienās izmantojamie informācijas avoti ar studentiem tiek novērtēti dažādi: pēc esošām zināšanu kvalitātēm (kognitīvs vērtējums), avotu potenciālumā apmierināt vajadzības pēc zināšanām, kā arī avotu izvēlīgā izmantošanas raksturā konkrētā situācijā atkarībā no dominējošo vajadzību rakstura darbībā ar avotu. Statistiski tika apstiprināta hipotēze par to, ka studentu epistemoloģiskās attieksmes ir atkarīgas no zināšanu avota. Pētījums parādīja, ka teorētiski izveidotais epistemoloģisko attieksmju satūra modelis konceptuāli daļēji atbilst empīriski iegūtiem rezultātiem, taču nepieciešami turpmākie pētījumi metodikas formalizēto veidu validitātes pārbaudei. Pētījums sniedza dziļu un plašu ieskatu par pētāmo problēmu, sniedzot analītisku pārskatu par studentu attieksmēm pret zināšanu avotiem. Protams, epistemoloģisko attieksmju konstrukts nepretendē uz universālismu, bet pateicoties tam tika sasniegta pētījuma novitāte.

Bibliogrāfija

- Ajzen, I., Fishbein, M. (1975) Attitudes toward objects as predictors of single and multiple behavioural criteria. *Psychological Review*, Vol. 81. p. 58–74.
- Augustinos, M., Walker, I. (1995) *Social Cognition an Integrated Introduction*. London: Sage Publications Ltd, p. 346.
- Bless, H., Schwarz, (1992) Constructing reality and alternatives: Assimilation and contrast effects in social judgements. In: Martin, I.I., Tesser, A. (Eds.) *The construction of social judgements*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, p. 217–245.
- Briell J. et al. (2011) Personal epistemology: Nomenclature, Conceptualizations, and Measurement. In: Elen, J. et al. (eds.) *Links between Beliefs and Cognitive Flexibility: Lessons Learned*. Belgium: Springer Science Bussiness Media, p. 7–36.
- Chaiken, S., Eagly, A.H. (1998) Attitude Structure and Function. In: Gilbert, D.T., Lindzey, G., Susan T.F. (Eds.) *Handbook of Social Psychology*. New York: McGraw-Hill, p. 269–322.
- Cunningham, W. A., Zelazo, P. D. (2007) Attitudes and evaluations: A social cognitive neuroscience perspective. *Trends in Cognitive Sciences*, Vol. 11, p. 97–104.

- Eronen, S., Nurmi, J.-E., Salmela-Aro, K. (1998) Optimistic, defensive-pessimistic, impulsive and self-handicapping strategies in university environments. *Learning and Instruction*, Vol. 8, Issue 2, p. 159–177.
- Fazio, R.H. (1995) Attitudes as Object – Evaluation Associations: Determinants, Consequences, and Correlates of Attitude Accessibility. In: Krosnick, J.A., Petty, R.E. (Eds.) *Attitude Strength: Antecedents and Consequences*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, p. 247–282.
- Feldman, R. (2003) *Epistemology*. Prentice Hall, Upper Saddle River, NJ, USA.
- Fiske, S.T., Taylor, S.E. (2008) *Social Cognition: From Brains to Culture*. New York: McGraw-Hill, p. 672.
- Foddy, W. (1993) *Constructing questions for interviews and questionnaires. Theory and practice in social research*. Cambridge, UK: Cambridge University.
- Guba, E. G., Lincoln, S.Y. (2000) Paradigmatic controversies, contradictions, and emerging confluences. In: Denzin, N.K., Lincoln, Y. S. (Eds.) *Handbook of Qualitative Research*. Sage, Thousand Oaks, p. 163–188.
- Higgins, E.T. (1996) Knowledge activation: Accessibility, applicability, and salience. In: Higgins, T., Kruglanski, A. (Eds.) *Social psychology: Handbook of basic principles*. New York: Guilford Press, p. 133–168.
- Hofer, B. (2000) Dimensionality and disciplinary differences in personal epistemology. *Contemporary Educational Psychology*, 25, p. 378–405.
- Hogg, M., Vaughan, G. (2005) *Social Psychology, 4th Edition*. London: Prentice Hall, p. 153–180.
- Hovland, C.I., Rosenberg, M.J. (1960) Cognitive, Affective and Behavioural Components of Attitudes. In: Rosenberg, M.J., Hovland C.I. (Eds.) *Attitude Organization and Change: An Analysis of Consistency among Attitude Components*. New Haven: Yale University Press, p. 112–163.
- Karpinski, A., Steinman, R.B. (2006) The Single Category Implicit Association Test as a Measure of Implicit Social Cognition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, p. 16–32.
- Katz, D. (1960) The Functional Approach to the Study of Attitudes. *Public Opinion Quarterly*, No 24, p. 163–204.
- Krech, D., Crutchfield, R.S. (1948) *Theory and problems of social psychology*. New York: MacGraw-Hill, p. 152.
- Lietz, P. (2008) *Questionnaire Design in Attitude and Opinion Research: Current State of an Art*. FOR 655 Nr. 13. Jacobs-University Bremen.
- McLeod, S. A. (2009) *Attitudes and Behaviour*. Retrieved May 25, 2014, from <http://www.simplypsychology.org/attitudes.html>
- Mertens, D. M. (2005) *Research and Evaluation in Education and Psychology: Integrating Diversity With Quantitative, Qualitative, and Mixed Methods*. Sage, Thousand Oaks.
- Morgan, D.L., Schwalbe, M.L. (1990) Mind and Self in Society: Linking Social Structure and Social Cognition. *Social Psychology Quarterly*. Vol. 53, No. 2, p. 148–164.

- Olafson, L. J., Schraw, G. (2002) Teachers epistemological worldviews and educational practices. *Issues in Education*, vol. 8, p. 99–148.
- Oppenheim, A. (1992) *Questionnaire Design, Interviewing and Attitude Measurement*. London, Pinter. p. 303.
- Pickens, J. (2005) Perceptions and Attitudes of Individuals. In: Borkowski, N. (Ed.) *Organizational Behavior in Health Care*. NY: Jones & Barlett Publishing, p. 43–76.
- Prentice, D.A. (1987) Psychological Correspondence of Possessions, Attitudes, and Values. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 53. p. 993–1003.
- Rempel, J.K., Zanna, M.P. (1988) Attitudes: A New Look at an Old Concept. In: Bar-Tal, D., Kruglanski, A.W. (Eds.) *The Social Psychology of Knowledge*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 315–334.
- Rescher, N. (2003) *Epistemology: An Introduction to the Theory of Knowledge*. State University of New York Press, Albany, NY, USA.
- Schommer-Aikins, M. (2002) An evolving theoretical framework for an epistemological beliefs system. In: Hofer, B.K., Pintrich, R.P. (Eds.) *Personal epistemology*. Mahwah, NJ: Erlbaum, p. 103–118.
- Schommer, M. (1990) Effects of beliefs about the nature of knowledge on comprehension. *Journal of Educational Psychology*, 82 (3), p. 498–504.
- Schommer-Aikins, M. (2004) Explaining the epistemological belief system: Introducing the embedded systemic model and coordinated research approach. *Educational Psychologist*, 39(1), 19–29.
- Sigall, H., Page, R. (1971) Current stereotypes: A little fadin, a little faking. *Journal of Personality and Social Psychology*, 18, p. 247–255.
- Smith, B.M. (1947) The Personal Setting of Public Opinions: A Study of Attitudes Toward Russia. *Public Opinion Quarterly*, Vol 11. p. 507–23.
- Tesser, A. (1993) The importance of heritability in psychological research: The case of attitudes. *Psychological Review*, Vol 100. p. 129–142.
- Tourangeau, R. (1992) Attitudes as memory structures: belief sampling and context effects. In: Schwarz, N., Sudman, S. (Eds.) *Context effects in social and psychological research*. New York: Springer Verlag, p. 35–47.
- Лекторский, В. А. (2007) *Эпистемология классическая и неклассическая*. Москва: Эдиториал УРСС, 256 с.
- Лекторский, В.А. (2009) Эпистемология. Касавин, И.Т. *Энциклопедия эпистемологии и философии науки*. Москва: Канон “1”, 1160–1166 с.
- Микешина, Л.А. (2005) *Философия науки: Современная эпистемология. Научное знание в динамике культуры. Методология научного исследования: учебное пособие*. Москва: Московский психолого-социальный институт, 7–170 с.
- Рубинштейн, С. Л. (2012) *Человек и мир*. СПб: Питер, 224 с.
- Спиркин, А.Г. (2002) *Философия*. Москва: Гардарики, 378–472 с.

Epistemological Attitude of Students to the Sources of Knowledge

Summary

In the informative society, student's knowledge mainly is mediated through scientific or popular scientific means of information acquisition. A student has a wide range of sources of knowledge available, which he/she uses in order to fulfil his/her need for knowledge. An increase in quantity of sources of knowledge potentially may reduce the quality of source content. The aim of the research is to investigate the way a student evaluates sources of knowledge in terms of quality or, in other words, which qualities of knowledge may reflect the content of a source in student's consciousness. The analysis of knowledge and cognition issues from the epistemological point of view allowed to distinguish essential qualities of knowledge or, in other words, ontologically recognized and strengthened epistemological criteria. According to these criteria, it is possible to evaluate students' "knowledge about knowledge" by studying their attitude towards sources. Attitudes in the social cognitive theory reflect human intrapsychic interiorized social knowledge about the contents of the object or phenomenon of interest. In compliance with the idea of the research, the following aim is put forward; to design a questionnaire on epistemological attitudes and to investigate students' epistemological attitudes and their content towards different sources of knowledge. The study sample consisted of 131 students from various higher education institutions in Daugavpils. Results of the study showed that students' attitudes depend on the type of source of knowledge, revealing the fact that each source of knowledge is measured by a variety of epistemological criteria: knowledge quality, emotionally prognostic evaluation of source use and personal pragmatism.

Key words: cognition, knowledge, sources of knowledge, epistemology, attitudes.

Валерий Никифоров, Карина Остапенко (Латвия)

ОБЪЕКТ И ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Цели данной публикации: 1) унификация и экспликация содержания понятий «объект» и «предмет психологического исследования»; 2) определения объекта и предмета психологического исследования. Показано, что объектом всякого психологического исследования является фрагмент поведенческой деятельности человека, а его предметом — абстрактный конструкт, получаемый из объекта путем наложения на него системы психологических понятий, целей и методов конкретного исследования. Предложенное понимание объекта и предмета проиллюстрировано на примере, проведенного автором, исследования связи этнической идентичности и аккультурационных стратегий у русских Латвии.

Ключевые слова: психологическое исследование, объект исследования, предмет исследования, абстрагирование, этническая идентичность, гражданская идентичность, аккультурация, ассимиляция, интеграция, сепарация, маргинализация.

Представляется, что плюрализм точек зрения, даже по ключевым вопросам, присущ психологии в большей степени, чем другим наукам. В полной мере это относится и к трактовкам объекта и предмета психологического исследования. При этом, академические традиции и формальные требования к дипломным и диссертационным работам, как квалификационным и научным предполагают обязательное, хотя бы и кратное, описание объекта и предмета всякого научного исследования. Но, главное — именно через различие объекта и предмета научного исследования реализуется специфика научного познания, как стремления описания объектов, процессов и явлений реальности такими, какими они являются сами по себе, а не такими, какими они предстают в нашем чувственном восприятии.

Множественность пониманий объекта и предмета психологии объясняется, прежде всего, тем, что психология как наука изучает одну из самых сложных динамических систем — человеческую психику. «Предмет психологии — самый трудный из всего, что есть в мире, наименее поддающийся изучению; способ ее познания должен быть полон особых ухищрений и предосторожностей, чтобы дать то, чего от него ждут» (Выготский Л.С.).

Сложность объекта психологии с необходимостью привела в процессе ее исторического развития к возникновению достаточно большого числа ее различных направлений, которые, в свою очередь, породили различные понимания объектов своих исследований.

- Душа – все исследователи до начала XVIII века
- Явления сознания – английская эмпирическая ассоцианистская психология
- (Д. Гартли, Джон Стюарт Милль, Александр Бэн, Герберт Спенсер)
- Непосредственный опыт субъекта – структурализм (Вильгельм Вундт)
- Приспособляемость – функционализм (Уильям Джеймс)
- Происхождение психических деятельностей – психофизиология (И.М. Сеченов)
- Поведение – бихевиоризм (Джон Уотсон)
- Бессознательное – психоанализ (Зигмунд Фрейд)
- Процессы переработки образов и результаты этих процессов – гештальт-психология (Макс Вертгеймер)
- Личный опыт человека – гуманистическая психология (Абрахам Маслоу, Карл Роджерс, Виктор Франкл, Ролло Мэй)
- Процессы переработки информации информационной системой «мозг», познавательные способности человека – когнитивная психология (Джордж Миллер, Герберт Саймон, Аллен Ньюэлл, Ноам Хомски, Дэвид Грин, Джон Свитс и другие)

В настоящее время многие психологи считают, что психологическая наука представляет собой единую науку, которая, как и любая другая, имеет свой особый предмет и объект. Однако, как показывает большое число современных научных публикаций, по поводу того, что является специфически объектом и предметом психологии, дискуссии продолжаются.

«Психология находится в особом положении потому, что в ней как бы сливаются объект и субъект познания», а также представляя, в каком соотношении находятся обычно объект и предмет научного познания, под *объектом психологии* мы в дальнейшем будем понимать единство трех элементов: 1) часть материального мира, которая непосредственно и опосредованно влияет на психику; 2) те изменения в материальном мире, которые непосредственно и опосредованно являются следствием психической активности; 3) собственно психи-

ческие явления, объясняемые сначала как следствие, а затем как причина фиксируемых материальных индикаторов, показателей, критериев оценки психики» (<http://www.ido.rudn.ru/ffec/psych/psych.html>).

Объект — далеко не весь предмет, а только тот аспект предмета, иногда совсем незначительный, который исследуется субъектом науки, т.е. ученым. Объект — это только аспект предмета, который включен в тот или иной процесс духовного освоения, в познавательную деятельность субъекта. Причем другая часть предмета, и нередко весьма значительная, неизбежно остается за пределами процесса познания. С учетом этого различия предмет и объект психологии определяются следующим образом.

Предмет психологии — это психика как высшая форма взаимосвязи живых существ с предметным миром, выраженная в их способности реализовывать свои побуждения и действовать на основе информации о нем. Объект психологии — это закономерности психики как особой формы жизнедеятельности человека и поведения животных. Эта форма жизнедеятельности в связи с ее многоплановостью может изучаться в самых разнообразных аспектах, которые исследуются различными отраслями психологической науки. Предметом психологии является человек как субъект деятельности, системные качества его саморегуляции; закономерности становления и функционирования психики человека: его способности отражать мир, познавать его и регулировать свое взаимодействие с ним» (<http://www.grandars.ru/>).

«Если объект психологии репрезентирует психическую реальность во всей ее полноте и предполагаемой целостности как отдельное сущее, предмет этой науки несет в себе представление о том, что составляет квинтэссенцию психического, определяет его качественное своеобразие. Полагая, что качество субъектности наиболее адекватно репрезентирует сущностный потенциал психического и обнаруживает его онтологическую несводимость к иным реалиям, логично утверждать, что именно понятие субъектности содержательно конституирует предмет психологии, утверждая ее в статусе самостоятельной науки» (Татенко 2004, с. 60–66).

О предмете психологии в русскоязычной научной литературе можно судить по работам С.Л. Рубинштейна, Б.М. Теплова, А.Н. Леонтьева, Б.Ф. Ломова, Ф.В. Бассина, П.Я. Гальперина, В.Д. Шадрикова, В.А. Роменец, С.Д. Смирнова и др. (<http://mydocx.ru/7-81794.html>). Диапазон множественности этих пониманий простирается от по-

нимания объекта психологии как части реальности на которую направлен научный поиск (<http://mydocx.ru/HYPERLINK> Объект и предмет психологии) до его понимания как «качественного своеобразия индивидуального уровня бытия» человека (Абульханова-Славская К.А., 1973, с. 169). Весьма существенны и различия в понимании предмета психологии: от трактовки предмета как части объекта до понимания предмета как специфического способа абстрагирования объекта (Там же, с. 211).

Цели данной публикации: 1. Унифицировать и эксплицировать предметное и смысловое содержание понятий «Объект психологического исследования» и «Предмет психологического исследования»; 2. Сформулировать определения объекта и предмета психологического исследования, способствующие повышению описательной, объяснительной и предсказательной роли психологических исследований.

Исходные теоретические посылки

1. Наиболее успешно основные функции науки — описание, объяснение и предсказание, на данном этапе развития научного познания выполняют науки о неживой природе. Именно поэтому методология научного познания (Гипотетико — дедуктивная модель развития научного знания; методология логического позитивизма; критический рационализм и фальсификационизм К. Поппера; концепция методологического анархизма П. Фейерабенда; парадигмальная концепция Томаса Куна; Методология исследовательских программ Имре Лакатоса; концепция методологического анархизма Пола Фейерабенда и др.) были основаны преимущественно на анализе процедур естественно-научного познания).
2. Наиболее существенная специфика психологии как поведенческой науки заключается в двойной детерминации ее объекта — если в неживой природе настоящее объекта детерминируется только его прошлым, то поведение человека детерминируется не только его прошлым, но и его представлениями о своем будущем.
3. В силу отсутствия сколь-либо конструктивных научных знаний о влиянии представлений о будущем на текущее поведение человеческой личности, понимание предмета психологического исследования может конструироваться лишь по аналогии с его пониманием в естествознании.

Методологические уроки естествознания

Аристотель (384–322 до н.э.) утверждал «Скорость падения пропорциональна весу тела» (Аристотель, Физика, книга 4-я, глава 8-я).

Галилео Галилей (1564–1642), изучая инерцию и свободное падение тел в Падуанском университете, пришел к выводу, что ускорение свободного падения не зависит от веса тела и, таким образом, опровергнул утверждение Аристотеля (*Галилео Галилей. День четвёртый. // Математические доказательства, касающиеся двух новых отраслей науки, относящихся к механике и местному движению*).

Согласно биографии Галилея, написанной его учеником и секретарём Винченцо Вивиани, Галилей в присутствии других преподавателей сбрасывал одновременно тела разной массы с вершины Пизанской башни. Описание этого знаменитого опыта вошло во множество книг. Применительно к теме данной публикации ее авторы поучительный результат этого опыта трактуют следующим образом. Аристотель в своем законе свободного падения тел стремился установить связь двух параметров: массу и скорость падения тела. Но в обыденном опыте в земных условиях свободное падение тел с необходимостью сопровождается сопротивлением воздуха атмосферы, которое приводит к тому, что наблюдатель фиксирует более высокую скорость падения тяжелых тел по сравнению с легкими. Дабы элиминировать сопротивление воздуха Галилей одновременно бросает с Пизанской башни мушкетную пулю и пушечное ядро — тела, весьма различные по массе, но встречающие практически одинаковое сопротивление воздуха при своем свободном падении и потому падающие с практически одинаковой скоростью.

Г. Галилей в своем опыте с мушкетной пулей и пушечным ядром своеобразным образом смоделировал предмет исследования, частично устранив влияние сопротивления воздуха свободно падающему телу. В реальных условиях это можно сделать лишь частично — полностью это можно сделать только в воображаемом эксперимента. Поэтому предмет науки и предмет каждого конкретного научного исследования — это воображаемый конструкт, который существует лишь в сознании познающего субъекта.

Не только описанный опыт Галилея, но и вся история и теория естествознания убедительно показывают, что предметами научных исследований являются не реальные, а воображаемые (идеальные) конструкты. Так например, законы газовых состояний (Законы Бо-

мйля-Мариомтта, Гей-Люссака, Шарля, уравнение Менделеева-Клайперона и др.) сформулированы не для реальных газов, а для идеального газа, под которым понимают газ, межмолекулярные силы в котором равны нулю, а объем молекул пренебрежительно мал по сравнению с объемом межмолекулярного пространства.

Естественно возникает вопрос – почему естествознание пишет свои законы не для реально существующих, а воображаемых объектов? Ответ очевиден: реальность существует во всеобщности взаимосвязей объектов и их элементов, множественность которых не позволяет познавать все их одновременно и исследователь с необходимостью вынужден абстрагироваться от тех из них, которые не фиксируются целью исследования. Так, Аристотель и Галилей стремились выразить связь двух параметров – скорости свободного падения тел с их массой. И только об этих параметрах идет речь в их формулировках закона. Но Аристотель не абстрагировался от сопротивления воздуха и получил неадекватное (ложное) описание взаимосвязи скорости падения с массой тела.

Определения объекта и предмета психологического исследования

Принципиальные отличия в трактовках объекта и предмета психологических исследований от принятых в естествознании, обычно объясняют спецификой психологии как науки о наиболее сложной динамической системе – психике. Не отрицаем этого: да, психические состояния детерминируются не только прошлыми психическими процессами, но и представлениями субъекта о его будущности; да, сегодня не существует сколь либо конструктивных знаний, позволяющих описывать, объяснять и прогнозировать влияние этих представлений о будущем на настоящее. Но в методологии научного познания наработаны нормы, идеалы и принципы получения достоверного (истинного) знания о более простых, чем психические, объектах, процессах и явлениях объективной реальности. И нет оснований полагать, что в будущем они будут заменены принципиально другими нормами, идеалами и принципами. Напротив, история науки и ее методологии показывают, что не только рост научных знаний, но и развитие принципов научности происходят не путем замены старого новым, а кумулятивным образом. Представляется, что это в полной мере относится и к пониманию объекта и предмета психологического исследования.

Объектом психологического исследования, как и объектом любой поведенческой науки, является взаимодействие человека с внешним миром, т.е. человеческая деятельность, поведение человека. Именно поведение, ибо психика человека проявляет себя не иначе, как в поведении. Более понятно это становится по отношению к объекту социальной психологии, ибо у социума не психики, но при этом психика индивида, взаимодействующего с другими индивидами, порождает другое, отличное от индивидуального, поведение — «психология толпы». Человеческое поведение может быть свободно от детерминации экономическими, политическими, этическими и любыми другими факторами, но оно всегда и с необходимостью детерминируется его психикой. Объектом конкретного психологического исследования является конкретный фрагмент человеческой деятельности, задаваемый и выделяемый целями конкретного исследования.

Предмет психологического исследования возникает в результате описания объекта специфическими познавательными средствами — психологическими понятиями и потому представляет собой абстрактный конструкт, существующий в сознании исследователя и материализованный в форме идеальной модели объекта.

Проиллюстрируем механизм формирования предмета конкретного психологического исследования на примере авторской магистерской работы «Исследование связи этнической идентичности и аккультурационных стратегий русских Латвии в трех поколениях».

Объектом исследования, как фрагментом деятельности социальной группы, явилось этническое и адаптивно-этническое поведение трех поколений русских Латвии. Именно поведение, так как формирование этнической идентичности и аккультурационной стратегии как психологических установок, состояний и процессов находит свое выражение не иначе, чем в миграционном поведении. Но миграционное поведение, как и любое другое, многогранно и многоаспектно. И все его многообразие не может быть предметом конкретного исследования. Исследователь с необходимостью должен абстагироваться от одних и включить в предмет исследования другие. Селективную функцию по отбору параметров при формировании предмета исследования выполняют его цели и методы.

Формулирование целей исследования представляет собой и процесс предварительной селекции параметров объекта. В силу того, что целью описываемого исследования было выявление характера и степени связи этнической и гражданской идентичности с аккультура-

ционными стратегиями русских Латвии, в предмет исследования были включены такие параметры как выраженность этнической идентичности, позитивность этнической идентичности, выраженность гражданской идентичности, позитивность гражданской идентичности, стратегии интеграции, ассимиляции, сегрегации и маргинализации.

Используемые в психологическом исследовании методы должны обеспечить качественную или/и количественную выраженность параметров, включенных в предмет исследования и, тем самым, окончательно сформировать предмет исследования. Миграционное поведение респондентов оценивалось путем использования опросных анкет: опросник для измерения межэтнических установок и стратегий аккультурации Berry (MIRIPS – Mutual Intercultural Relations in Plural Societies, Berry, 2006), – модификация И. Плотки, Т. Рябиченко, Н. Лебедевой для Балтийского региона стран Латвии и Литвы (Плотка, Рябиченко, Лебедева, 2013). В опроснике были использованы две шкалы: 1) шкала для измерения выраженности и позитивности этнической и гражданской идентичности; 2) шкала оценки аккультурационных стратегий. Это позволило количественно выразить параметры предмета исследования.

Библиография

- Berry, J.W., Kim, U. Acculturation and mental health. In P. Dasen, J. W. Berry, N. Sartorius (Eds.), *Health and cross-cultural psychology* (pp. 207–236). London: Sage.
- Berry, J.W., Annis, R.C. (1974). Acculturative stress: The role of ecology, culture and differentiation. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 5, 382–406.
- Berry, J.W. (2006). MIRIPS – Mutual Intercultural Relations in Plural Societies.
- Абульханова-Славская, К.А. (1973). *О субъекте психической деятельности*. – М.: «Наука», 1973.
- Аристотель. (1981). *Собрание сочинений в 4 томах. Физика, книга 4-я, глава 8-я*. – М.: Мысль.
- Галилео Галилей. (1934). *День четвёртый. Математические доказательства, касающиеся двух новых отраслей науки, относящихся к механике и местному движению*.
- Остапенко, К. (2015). *Исследование связи этнической идентичности и аккультурационных стратегий у русских Латвии в трех поколениях*. Магистерская дипломная работа. Рига, 2015. – 106 с.
- Солдатова, Г.У. (1998). *Психология межэтнической напряженности*. М., с. 271–363.

Татенко, В.А. (2004). Объект, предмет и метод психологии как субъекта познания // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Перспективи розвитку соціогуманітарних наук у класичних університетах» (соціологія, психологія, педагогіка): Зб. наук. Праць. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», с. 60–66.
Психологія и педагогіка, <http://www.ido.rudn.ru/ffec/psych/psych.html/>
Предмет и задачи психологии, <http://www.grandars.ru/>
Объект и предмет психологии, <http://mydocx.ru/7-81794.html/>

Psiholoģiskā pētījuma objekts un priekšmets

Kopsavilkums

Dotās publikācijas mērķi: 1) jēdzienu “objekts” un “psiholoģiskā pētījuma priekšmets” saturu unificēšana un eksplikācija; 2) psiholoģiskā pētījuma objekta un priekšmeta definēšana. Parādīts, ka jebkura psiholoģiskā pētījuma objekts ir cilvēka uzvedības darbības fragments, bet viņa priekšmets – abstrakts konstrukts, kas ir iegūts no objekta uzliekot viņam konkrēta pētījuma psiholoģisku jēdzienu, mērķu un metožu sistēmas. Piedāvātā objekta un priekšmeta izpratne ir atspoguļota, ar autoru veiktā, pētījuma piemērā, par Latvijas krievu etniskās identitātes un akulturācijas stratēģiju saikni.

Atslēgas vārdi: psiholoģisks pētījums, pētījuma objekts, pētījuma priekšmets, abstrahēšanās, etniskā identitāte, iedzīvotāju identitāte, akulturācija, asimilācija, integrācija, separācija, marginalizācija.

Object and Subject of Psychological Research

Summary

The goals of this publication are as follows: 1) unification and explication of concept content for “an object” and “an object of psychological research”; 2) specification of an object and a subject of psychological research. It shows that an object of any psychological research is a fragment of human behaviour activities, and its subject is an abstract construct, derived from the object being overlapped with a system of psychological concepts, goals and methods of a certain research. The suggested comprehension of an object and a subject is instantiated based on the author’s survey of relation between ethnic identity and acculturation strategies of Russians in Latvia.

Key words: psychological research, object of research, abstraction, ethnic identity, civil identity, acculturation, assimilation, integration, separation, marginalization (exclusion).

ZIŅAS PAR AUTORIEM

Ritma KURSĪTE

Daugavpils Universitātes
doktorante
ritkur@inbox.lv

Evita LIPE

Mg. psych.,
Valsts policijas koledžas
Humanitārās katedras vadītāja
evita.lipe@koledza.vp.gov.lv

Валерий НИКИФОРОВ

Hab. doct. phil.,
Балтийская Международная
академия
vnikiforov@bsa.edu.lv

Margarita ŅESTEROVA

Dr. psych.,
Daugavpils Universitātes
Humanitāro un sociālo zinātņu
institūta pētniece
margarita.nesterova@du.lv

Karina OSTAPENKO

PhD student of Daugavpils
University
ashk@inbox.lv

Ivars RAČKO

Daugavpils Universitātes
maģistrants
ivars.racko@gmail.com

Aleksejs RUŽA

Dr. psych.,
Daugavpils Universitātes Sociālo
zinātņu fakultātes Sociālās
psiholoģijas katedras vadītājs,
asoc. profesors
aleksejs.ruza@du.lv

Jevgeņija SIVORONOVA

Daugavpils Universitātes
maģistrante
stesi2@inbox.lv

Aleksejs VOROBJOVS

Dr. habil. psych.,
Daugavpils Universitātes Sociālo
zinātņu fakultātes Sociālās
psiholoģijas katedras profesors
spk@du.lv

VISPĀRĪGĀS PRASĪBAS ZINĀTNISKAM RAKSTAM

Raksta apjoms: 6–7 lpp (A4 formātā).

Raksta manuskripts iesniedzams pa elektronisko pastu ikgadeja.konference@du.lv līdz 14.10.2016. Teksts jāsaliek, izmantojot *Times New Roman* šriftu (*MSWord*); burtu lielums – 12 punkti, intervāls starp rindām – 1,5. Teksta attālums no kreisās malas – 3,5 cm, no labās malas – 2,5 cm, no apakšas un no augšas – 2,5 cm. Ja tiek izmantotas speciālās datorprogrammas, tad tās iesniedzamas kopā ar rakstu.

Raksta anotācija: raksta sākumā tūlīt pēc tā nosaukuma jāievieto informatīva anotācija. Anotācijā jānorāda raksta mērķis un uzdevumi, jāformulē pētījuma problēma, jāparāda novitāte un jāsniedz galvenie secinājumi. Atsevišķā rindkopā jānorāda atslēgas vārdi (termini, kas izsaka rakstā aplūkoto jautājumu būtību). Nepieciešams arī šo atslēgas vārdu tulkojums valodā, kurā ir kopsavilkums.

Raksta kopsavilkums: Rakstiem latviešu valodā kopsavilkums jā sagatavo angļu vai krievu valodā; rakstiem angļu valodā jāpievieno kopsavilkums latviešu vai krievu valodā; rakstiem krievu valodā jāpievieno kopsavilkums latviešu vai angļu valodā.

Raksta valoda: literāra, terminoloģiski precīza. Ja autors gatavo rakstu svešvalodā, tad viņam pašam jā rūpējas par raksta teksta valodniecisko rediģēšanu, konsultējoties pie attiecīgās sociālo zinātņu nozares speciālista – valodas nesēja. *Raksti, kuru valoda neatbilst pareizrakstības likumiem, netiks izskatīti un recenzēti.*

Raksta zinātniskais aparāts (atsauces un piezīmes, bibliogrāfija, tabulas, shēmas, diagrammas, grafiki utt.). Atsauces ievietojamas tekstā pēc šāda parauga: (Turner 1990); (Mills 1998); (Bela 1997). Piezīmes un skaidrojumi ievietojami raksta beigās. Tabulas, grafiki, shēmas, diagrammas un citi ilustratīvie materiāli noformējami, norādot materiāla avotu, nepieciešamības gadījumā arī atzīmējot tabulu, grafiku, shēmu izveides (apreķināšanas, datu summēšanas utt.) metodiku. Visiem tādiem materiāliem ir jābūt ar kārtas numuriem un virsrakstiem. Materiāliem jāizveido to elektroniskā versija un jāiesniedz konferences organizatoriem pa e-pastu ikgadeja.konference@du.lv

References (rakstā izmantoto iespieddarbu saraksts) jāveido un jānoformē precīzi pēc šādiem paraugiem:

Monogrāfijām (grāmatām un brošūrām):

Turner, J. H. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood (Illinois): The Dorsey Press.

Mills Ch. R. (1998) Sociologischeskoje voobrazhenie. Moskva: Strategiya. (In Russian)

Rakstiem krājumos:

Turner, R. H. (1990) "A Comparative Content Analysis of Biographies." In: Øyen, E., ed. *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. London, etc.: Sage Publications. pp. 134–150.

Rakstiem žurnālos:

Bela B. (1997) Identitātes daudzveidība Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vestis*, A, 51, Nr. 5/6, 112.–129. lpp. (In Latvian)

Shmitt K. (1992) Ponyatie politicheskogo. *Voprosi sotsiologii*, № 1, str. 37–67. (In Russian)

Rakstiem laikrakstos:

Strazdins I. (1999) Matemātika pasaule un Latvija. *Zinātnes Vestnesis*, 8. marts. (In Latvian)

Materiāliem no interneta:

Soms H. *Vestures informatika: Saturs, struktūra un datu bāze Latgales dati*. (In Latvian) Pieejams: <http://www.dpu.lv/LD/LDpublik.html> (skat. 20.10.2002).

References sakārtojamas autoru uzvārdu vai nosaukumu (ja autors ir institūcija) latīņu alfabēta secībā.

RAKSTI, KURI NEATBILST PRASĪBĀM, NETIKS PUBLICĒTI!

GENERAL REQUIREMENTS FOR THE PAPER

The size of the article: 6–7 ph. (A4 format).

The manuscript of the article is to be submitted by e-mail ikgadeja.konference@du.lv till 14.10.2016. The text should be typed using MS Word *Times New Roman*; the size of letters 12, the interval between lines 1,5. Left margin 3,5 cm; right margin 2 cm; from the top and from the bottom 2,5 cm. If were used special computer programs, they are to be submitted together with the article.

Abstract of the article: in the beginning of the article after title is to be located abstract of the article. In the abstract should be indicated aim, tasks, problem of the research, novelty of the research and main conclusions. The the separate paragraph should be noted key words (terms that reveal the essence of the issues discussed in the article).

Key words should be translated on the language, in which is written abstract of the article.

Summary of the article: for articles in Latvian summary should be prepared in English or Russian; for articles in English summary should be prepared in Latvian or Russian and for articles in Russian summary should be prepared in English or Latvian.

Language of the article: literary, terminologically precise. If the author is preparing the article in a foreign language, the author is responsible for the quality of the language. Author can ask consultation of specialist of relevant social sciences. *Articles in which the language will not follow the rules of spelling, will not be accepted for reviewing.*

Scientific appliance of the article: (references and remarks, bibliography, tabels, diagrams, charts, graphs and etc.). References in the article should be placed according to this pattern: (Turner 1990); (Миллс 1998); (Bela 1997). Remarks and explanations should be placed at the end of the article. Tables, graphs, diagrams, charts and other illustrative materials in the article should be presented indicating the source of the material and, if necessary, the methods applied to draw up tables, graphs, diagrams, charts (calculation, data summarizing and etc.). All materials should have a number and the title. For these materials should be prepared electronic version, which is to be submitted to Conference Team by e-mail ikgadeja.konference@du.lv

References (the list of sources used in the article) formed and executed in accordance with these samples:

For monographies (books and brochures):

Turner, J. H. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood (Illinois): The Dorsey Press.

Mills Ch. R. (1998) Sociologischeskoje voobrazhenie. Moskva: Strategiya. (In Russian)

Collected articles:

Turner, R. H. (1990) "A Comparative Content Analysis of Biographies." In: Øyen, E., ed. *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. London, etc.: Sage Publications. pp. 134–150.

Articles in journals:

Bela B. (1997) Identitates daudzbarsiba Zviedrijas latviesu dzivesstastos. *Latvijas Zinatnu Akademijas Vestis, A, 51, Nr. 5/6, 112.–129. lpp.* (In Latvian)

Shmitt K. (1992) Ponyatie politicheskogo. *Voprosi sociologii, № 1, str. 37–67.* (In Russian)

Articles in newspapers:

Strazdins I. (1999) Matematiķi pasaule un Latvija. *Zinatnes Vestnesis, 8. marts.* (In Latvian)

Materials from the Internet:

Soms H. *Vestures informatika: Saturs, struktura un datu baze Latgales dati.* (In Latvian) Pieejams: <http://www.dpu.lv/LD/LDpublik.html> (skat. 20.10.2002).

References should be compiled in the Roman alphabet's order according to the authors' names or titles (if the institution is the author).

THE ARTICLES, WHICH DO NOT COMPLY WITH THE GENERAL REQUIREMENTS, WILL NOT BE PUBLISHED!

Maketētāja: **Marina Stočka**

Izdevējdarbības reģistr. apliecība Nr. 2-0197.
Iespests DU Akadēmiskajā apgādā “Saule” —
Vienības iela 13, Daugavpils, LV-5401, Latvija.